

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER NEGYEDIK ÉVFOLYAM -1993.3.

**BUDAPEST EURÓPA KULTURÁLIS TÉRKÉPÉN
MAGYARORSZÁGRÓL - BONNBÓL, PÁRIZSBÓL, AMERIKÁBÓL
ORBÁN VIKTOR - NEMZETRŐL, LIBERALIZMUSRÓL
KÉT KÖZÉP-EURÓPAI ALKOTÓ: MANZÙ ÉS CRNJANSKI
THEATER AN DER WIEN - AZOK A RÉGI AUTÓK!
EURÓPA-SZÓTÁR
BÚCSÚ CSERES TIBORTÓL**

TERMÉSZETES VÁLASZTÁS

DEVIZABANKÁRI SZOLGÁLTATÁSAINKKAL

- *Nemzetközi kereskedelmi devizalevelezési forgalom bonyolításával, fizetési megbízások teljesítésével*
- *Bankári tanácsadással*
 - *Kereskedelmi üzletek fölépítésével*
- *Négy évtizedes kereskedelmi banki tapasztalattal széles körű nemzetközi bankkapcsolati háttérrel*
 - *Biztonsággal és szakszerűséggel*

HOZZÁJÁRULUNK ÜZLETI SIKERÉHEZ

Munkatársaink az Ön rendelkezésére állnak.

1821 Budapest, Szent István tér 11., Telefon: 269-0922, Fax: 269-0959, Telex: 22-6941, 22-5106 extr h

TARTALOM

Fejtő Ferenc: Magyarország helye Európában 2 Budapest Európa kulturális térképén. Marschall Miklós főpolgármester-helyettesessel beszélget Szabó B. István	6
--	---

ALAPÍTÁSOK KORA

Molnár Gál Péter: „Dos is ka Musik!”	13
Bodor Ferenc: A harmincas évek modern épületei	20
Surányi Endre: Autók, motorok, emberek	24

PANTEON

Koncsol László: A gróf és útítársai	31
---	----

ALKOTÓK, MŰVEK, VÁROSOK

Hazatalál-e a nyugati magyar irodalom? Válaszol: Faludy György, Határ Győző és Pomogáts Béla	36
Vujicsics Sztóján: „Sorsomat betöltöttem” Miloš Crnjanski örök vándorlásai	39
Én ide szolgáltam. Gaál István - önmagáról	45
Magyarországot ma már nyugati mércével méri. Erdődy Gáborral, a Magyar Köztársaság bonni nagykövetével beszélget Módos Márton ...	53

ELFELEJTETT TÁJAK - ELFELEJTETT NÉPEK

Népcsoport a Kárpátok túloldaláról (K.Gy.Cs.)	57
Roman Reinfuss: Lemákok vándorútján	57

ARCKÉP

Nemzet és liberalizmus Orbán Viktorral beszélget Kéri László	61
---	----

MI, EURÓPAIAK

Szabó György: Manzó bronzkapui	65
Székács Vera: Bronz és lélek Budapesti beszélgetés Inge Schabel Manzóval	68
Bruno Ventavoli: Egy piemonti hungarológus halálára-Gianpiero Cavagliá (1949-1993)	76
Milo Dor: Fasizmus a kapuk előtt Nyílt levél Mihailo Markoviének	80
Milo Dor „nyílt leveléről” (V. Sz.)	82
Csiki László: A közép széle	83
Lászlóffy Aladár: Három jegyzet	85
Temesi Ferenc: Egy európai álom	87
Európa Szótár	88

KISEBBSÉGEK

Balla Gyula: Híradás Kárpátaljáról	92
Lenau Ház Pécssett	92
Görgey Gábor: DB, azaz Deutsche Bühne	93
Német-magyar gimnázium Gyönkön	94
Kszenofont Szanukov: Finnugor népek Oroszországban	95

TÁJÉKOZÓDÁS

1956 - Ausztriából nézve (Szépfalusi István 1956. októberi naplójából)	96
Amerikai magyarok nyilatkozata Híradás Nagy Károlytól	98
Búcsú Cseres Tibortól. Pomogáts Béla és Módos Péter megemlékezése	100
Számunk szerzői	102
Summary	102

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Farkas János László
Fáber András
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Pomogáts Béla
Sebes Katalin
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vujicsics Sztóján főmunkatárs

A szerkesztőség új címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 122-8840

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Press Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Press Kft. igazgatója
Terjeszti a Magyar Posta, az Extra-Hír. Kft.
és a kiadó
Előfizethető a Budapest Press Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft
Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149
Révai Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány
és a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával készült

Címlapunkon: A Fesztiválzenekar
koncertje a Vörösmarty téren (Felvégi
Andrea felvétele)

A hátsó borítón: A budatétényi
Szoborparkban (Vas János felvételei)

Fejtő Ferenc

MAGYARORSZÁG HELYE EURÓPÁBAN

„Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet...”

József Attila

Kosáry Domokosnak, a nyolcvanéves ifjúnak ajánlom

Immár négy esztendeje lesz, hogy Magyarország, miként a többi közép- és kelet-európai ország, felszabadult a szovjet hegemonia alól, s visszanyerte függetlenségét. A közép-európai országok helyzete sok szempontból hasonlít ahhoz, amelyben a második világháború után találtak magukat, mielőtt a jaltai és potsdami szerződések az egész térséget kiszolgáltatták a szovjet nagyhatalomnak. Ámde igen nagy a különbség, igen nagy változás történt azóta az erőviszonyokban. A második világháborúnak, akárcsak az elsőnek, a német birodalom és szövetségesei voltak a nagy vesztesei, és a jaltai rend kialakításában döntő szerep jutott a győztes koalíció keleti tagjának, a Szovjetuniónak. Ugyanakkor a győztesek, csekély módosításokkal, megerősítették az 1920 utáni területi státusokat.

Az 1989-es felszabadulás ugyancsak egy veszteségnek volt köszönhető. Ezúttal a vörösre festett cári imperializmus volt a vesztes. A Szovjetunió elvesztette a hidegháborút, alulmaradt a világhatalomért folytatott hosszú és költséges versengésben, és

nemcsak közép- és kelet-európai pozícióit adta fel, hanem mint birodalom is oszladozni-foszladozni kezdett, és 1990 óta a legnagyobb bizonytalanság területe lett. Mint ilyen jelent oly veszélyt Európa számára, amelynek csak mostanában kezdünk tudatára ébredni.

Ugyanakkor Európa nyugati fele is hatalmas változáson ment keresztül. Ezt a fejlődést jórészt annak a jaltai rendnek, annak a hidegháborúnak köszönhetjük, amelyről Közép- és Kelet-Európa népei annyit szenvedtek. Nyilvánvaló, hogy az Egyesült

Államok főleg azért segítette Nyugat-Európa gazdasági felépítését és politikai stabilizációját, mert ezzel gátat szándékozott vetni a szovjet kommunizmus további térhódításának. Az Európai Közösség Amerika védőszárnyai alatt kezdett felépülni, és vált a világegyensúly egyik legfontosabb tényezőjévé, míg Közép- és Kelet-Európa ugyancsak fejlődött, de a szovjet szisztéma alkalmazása miatt mondhatni többet fejlődött *hátra* és *félre*, mint előre.

Fontos megjegyezni a hasznót, amelyet Nyugat-Európa húzott a hidegháborúból, ha meg akarjuk érteni 1989 utáni felémás viselkedését a szovjet hegemonia alól felszabadult nemzetekkel és magával a Szovjetunióval szemben. Igaz, hogy 1989-ben a berlini fal ledöntése, amelyben a magyar politikának is volt valami része, a vasfüggöny szétbomlása örömmámort váltott ki a nyugati közvéleményben, hiszen a kommunista rezsimek bukása egyben a demokrácia és a szabad piaccgazdálkodás győzelmét látszott jelenteni. A világtörténelemben szinte példátlan eseménynek voltunk

tanúi. Egy óriás hatalom omlott össze, mint egy kártyavár, és ez nemcsak külső ostromlás nélkül történt, hanem belső forradalom nélkül is. Ilyen kardcsapás, ágyúdörgés nélküli győzelmet a szabadság még sohasem aratott, és arra senki sem számított.

Ám az örömbe hamarosan öröm vegyült, a győzelmi ittasságba valamiféle nyugtalanság, bizonytalanság. A Nyugat ráébredt, hogy fő ellenségével együtt elvesztette azt a stabilitást is, amelynek biztonságát és növekvő jólétét köszönhette. Az Európai Közösség ugyan tovább haladt az integráció felé, de még csak úton volt hozzá, még nem érte el, és épp akkor torpant meg útjában, amikor siettetni akarta a maastrichti szerződéssel. Úgyhogy a Nyugat sem katonailag, sem politikailag, de még gazdaságilag és erkölcsileg sem volt felkészülve arra, hogy betöltse a szovjetek kivonulása után hagyott stratégiai vákuumot, és hogy a világnak azon a térségén, amelyen már két világháború robbant ki, a szükséges konszolidációt megteremtse.

A szuperhatalom összeomlásának, hadd emlékeztessenek rá, egyik legdestabilizálóbb következménye Németország újra-egyesülése volt, amely az Európai Közösségen belüli erőviszonyokat felbillentette. Bármilyen erős is volt a Szövetségi Köztársaság elkötelezettsége a nyugati integráció iránt, Nagy-Németország, ha nem is azonnal aktuális, de potenciális súlya immár akarta-akaratlanul őt tette meg Európa vezető hatalmává. S ez nem volt s ma sincs mindenkinek

inyére, és még a német politikát is zavarba ejtette.

Hogy a német egyesülés mennyire megzavarta Németország viszonyát Franciaországgal és Nagy-Britanniával, az a jugoszláviai háborúval kapcsolatban mutatkozott meg. Az Európai Közösség vezető hatalmai képtelenek voltak egyöntetű álláspontot kialakítani, és miután a diplomáciai egyeztető kísérletek meghiúsultak, képtelenek voltak megállítani a belgrádi nemzeti-kommunista kormány nagyszerb koncepciójának fokról fokra való megvalósítását. Képtelenek voltak egy, a nemzeti önrendelkezésre és ugyanakkor a kisebbségek jogainak elismerésére építő békét rákényszeríteni a harcban álló nemzetekre. Humanitárius akciókkal, az Egyesült Nemzetek segítségül hívásával álcázott be nem avatkozás, s végül is Bosznia felosztása volt az ára annak, hogy legalább az Európai Közösség kettétörését megakadályozzák. De a Nyugat még sokáig nem fogja kiheverni diplomatáinak és stratégiáinak a kudarcát, amelyet az etnikai tisztogatás embertelen elvének elfogadása jelent.

Németország egyesítésének egy másik következménye is volt, amely Magyarországot is érinti, mégpedig az, hogy Kelet-Németország integrálásának előre nem látott méretű költségei meggátolják a bonni kormányt abban, hogy - mint a leggazdagabb európai nagyhatalom - Közép- és Kelet-Európa konszolidálásában a szükségleteknek megfelelő részt vegyen.

Itt érintem egyikét a legfájóbb

pontoknak, amelyek az 1989 utáni esztendőben ezen a tájon gondot és csalódást okoztak. Tudjuk, hogy az Egyesült Államok segítsége, a Marshall-terv nélkül - amelyből Sztálin az általa megszállott államokat kizárta - a háború pusztításaitól sújtott nyugat-európai államok, Németországot is beleértve, aligha tudtak volna gazdaságilag oly gyorsan a mai szintre emelkedni és politikailag is stabilizálódni. Normális körülmények között elvárható lett volna, hogy elsősorban az Európai Közösség, de az Egyesült Államok és Kanada ugyancsak hasonló méretű és rendelkezésű segítséget adjanak legalább azoknak a közép-európai államoknak, amelyek mind művelődésben, mind gazdaságilag a legszorosabban kapcsolódtak Nyugat-Európához. Márpedig a Közösség nem szült új Marshall-tervet, és a Nyugat a remélt segítségnek csak a töredékét adta meg. És ami még súlyosabb, az azóta kitört gazdasági világválság a segítség fokozását a közeljövőben még valószínűlenebbé tette, s felerősítette a nyugat-európai országokban a protekcionista törekvéseket. Számos nyugati gazdasági tényező az új demokráciákat inkább mint versenytársakat vagy mint az olcsó munkaerő kizsákmányolására lehetőséget nyújtó országokat kezdte kezelni, mintsem a nehézségeken átsegítendő, velük egy szintre emelendő partnereket. Ami pedig az Egyesült Államokat illeti, a szovjet terjeszkedési politika megállítása mintha csökkentette volna számukra Európa geostratégiai értékét. Ez fokozot-

tan vonatkozik Közép- és Kelet-Európára is. Egyelőre a fő gondot a volt Szovjetunióban eluralkodó zűrzavar okozza Amerikának és nemcsak Amerikának. Ezzel magyarázható az Egyesült Államoknak a jugoszláviai konfliktussal szemben tanúsított tartózkodó és habozó magatartása.

Az 1989-ben elindult átmeneti folyamat nemcsak a jaltai rendet bontotta fel, hanem ugyanakkor felszínre hozta az első világháború utáni, a Versailles, Trianon, Saint-Germain nevéhez fűződő békerendezések, -diktátumok gyengéit is. Ezek közé tartozott Jugoszlávia és Csehszlovákia önálló államokká való alakítása a nemzetek önrendelkezési jogelvére hivatkozva. A világháború győztese helyett, hogy a Habsburg-birodalomban jelentkező federációs és demokratikus irányzatok kibontakozását segítették volna elő, Magyarország feldarabolása után két olyan új államot létesítettek, amely többnemzetiségű mivoltában alig különbözött a széttűzött monarchiától. Két olyan államot, amelyben az érdekegyeztetés és szellemi harmonizálás, a nemzetiségek és kisebbségek helyzete kezdetől fogva problémát okozott. Csehszlovákia és Jugoszlávia talán fennmaradhatott volna, ha idejében mint valódi federációt szervezik meg, amelynek tagjai, csehek, szlovákok, németek, magyarok, szerbek, horvátok stb. demokratikus módon intézték volna el együttélésük problémáit. De ez egyik esetben sem történt meg. Mint azt nemrég William Phabb amerikai publicista, az *International Herald Tribune*

ban írta, a Nyugatnak meg is volnának az eszközei arra, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, az Európa Tanács szervezetei, valamint a NATO igénybevételével döntéseinek érvényt szerezzen. Ami hiányzik, az az akarat.

A jugoszláv krízis folyamán merült fel a gondolat, hogy a be nem avatkozás jogelvét, amelyvel annyian visszaéltek, a béke

Bibó István

fenntartása és az emberi jogok biztosítása érdekében való beavatkozás jogára, sőt a beavatkozás kötelességére cseréljük föl. Manapság számos nemzetközi intézmény tárgyal olyan indítványokról, amelyek a nemzetiségi, kisebbségi jogokat nemzetközi garanciákkal szándékoznak biztosítani, és ugyanakkor a meglévő államokat megnyugtatóan afelől, hogy ezek a kisebbségeknek adott önkormányzati jogok nem veszélyeztethetik szuverenitásukat és nemzeti integritásukat. Egy ilyen koncepció érvényesí-

tése nyilvánvalóan jobban megfelelne az emberséges jogérzésnek, mint az etnikai, rasszista nacionalizmusok által alkalmazott félelmetes megoldások, népcserék és kitelepítések, kiűzések, amelyek Európát a hontalan tömegek országútvá kezdik tenni.

S talán mondanom sem kell, hogy Magyarországnak a kisebbségi problémák ilyen megoldása áll leginkább érdekében. *A történelemben még soha sem volt Magyarországnak annyira érdeke, hogy az egész térségben a demokrácia váljék uralkodó tényezővé.* A demokrácia általánossá válása segítené elő, tenné lehetővé a jóviszony kialakítását a szomszéd országokkal, s főleg azokkal, amelyekben az etnikai, faji, nyelvi, kulturális nacionalizmus terjedése végzetessé válhat az ott élő magyarokra. Hangsúlyozom, hogy *soha ennyire a demokratikus elvek alkalmazása, a jóállamiság nem volt magyar nemzeti érdek, mint ma.* Az Európai Közösséggel, a visegrádakkal való együttműködés a régió problémáinak békés rendezésében, nyilvánvalóan többet tehet a magyarság jóhírének növelésére, mint sok tízezer öndicsérő szónoklat és hirdetemény. Nem önimádó, hanem önbíráló és építő hazafiságra van szükség.

Hadd fejezzem be gondolataimat három idézettel. Az elsőt Bibó Istvántól vettem, az ő 1946-ban, még a párizsi békeszerződések előtt, a *Kelet-európai kisállamok nyomorúságáról* írt művéből, amelynek nemrég megjelent francia fordítása végre megismertette a Nyugattal századunk egyik legkiválóbb közép-európai gondolkodóját, akire sokat hivat-

koznak Magyarországon, de mintha nem eleget és mintha nem igazán olvasnák. Azért is idézem őt, mert teljesen egyetértetek azzal, amit mond, és mert ma még korszerűbbnek tartom, mint amikor megíródott.

„A közép- és kelet-európai népeket meg kell akadályozni abban, hogy területi viszályaikkal állandóan nyugtalanítsák Európát. Európának föltétlenül stabilitásra van szüksége, tehát karhatalommal kell megakadályozni a megcsonkított államokat az irredenta agitációban, éppen úgy, mint ahogyan karhatalommal kell megakadályozni a birtokló államokat a kisebbségek elnyomásában. Tudnunk kell azonban, hogy végsőleg stabilizálni csak jó, megszokható határt lehet...” „...A világ politikai története ezentúl is, mint eddig, stabil és kevésbé stabil, folyékonyabb korszakok változásából fog kiadódni... Közép- és Kelet-Európa, pontosabban Németország és főleg a tőle keletre eső kis nemzetek területe... a világ békéjének a legnagyobb bizonytalanságnak veszedelme marad mindaddig, amíg a legnagyobb anarchiának és a legnagyobb elégedetlenségnek a területe marad.”

A második idézet Bibó Istvának egy 1948-ban írt művében, a ma ismét nagy polémiák tárgyát képező kérdésre - „Ki a magyar, Mi a magyar?” - vonatkozó véleményét eleveníti fel. Bibó István akkor Szekfű Gyulával és Németh Lászlóval vitatkozva, akik egyik-másik írásukban a liberálismodort, a nyugati, demokratikus modellt alkalmazását a magyar (mélymagyar) alkattal összeférhetetlennek tartották, a következőket írta:

„Az a jellegzetesség, amely egy közösség alkataként mutatkozik, egészséges állapotban nem valami mozdulatlan, hanem mozgásban, fejlődésben lévő dolog. így az alkat épsége sem meghatározott adottságok őrzéséből, hanem elsősorban a reagálóképesség épségéből áll... Egy közösség lényegét nem az adja meg, hogy a közös jelleget, a közös jegyeket a tagok valamiképpen a homlokukon

Márai Sándor

viselik, hanem a közösségben mint közös vállalkozásban való részesség. Alkati vonások, nemzeti jellegzetességek tudatosítása helyett sokkal fontosabb azt tudatosítani, hogy mi mindent csinálhat egy közösségből a valóság helyes érzékelése, a tehetetlenség, hazugság és félelmek zárt köreiből való kitörés, a feladatok vállalása, értük való helytállás, közös erőfeszítés és közösségi teljesítmény.”

A harmadik idézetet Márai Sándornak egy 1942-ben írt röpiratából veszem:

„Magyarnak lenni nem állapot, hanem feladat és hivatás... A magyar jellemző tulajdonsága és képessége a józanság, a valóságérzék, a helyes ítélőképesség. Mikor egy nép a népek nagy vizsgáján felelni kénytelen a sorsdöntő kérdésre, milyen igénnyel és milyen jogcimmal akarja elfoglalni helyét az új Európában, nem hivatkozhat egyedül csak múltjára... A nyelv legfőbb bizonyítéka a nemzetnek, sokkal tisztábban és végzetesebben az, mint a vér és a faj... Ha a magyarság fel akar készülni a háború után kérlelhetetlenül elkövetkező nagy vizsgára, nemcsak nemzeti részének számvetésére, nemcsak önismeretre van szükség, hanem a gyakorlati pedagógia új és erőteljes módszereire... A hiúsági komponens elhatalmasodása az egyén vagy a közösség lelkében múlhatatlanul a környező világgal való tragikus összeütközésekhez vezet.”²

Azt hiszem, ezen idézetekhez fölösleges kommentárt fűzni. Azt kívánom Önöknek, Nagykanizsa és Zala megye polgárainak, hogy a közös vállalkozásban, amelyről Bibó és Márai beszéltek, és amelyre most új alkalom nyílt, a szabadelvű demokrácia, a szociális piacgazdálkodás megvalósításában, a közös erőfeszítésben és közösségi teljesítményben, a város és a megye múltjához méltó szerepet játsszanak.

Nagykanizsa, 1993. július 18-án

¹ Bibó István Összegyűjtött munkái, sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Máttyás, Szöllösi Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1981, I. k. 250. és 283. oldal.

² Márai Sándor, Röpirat a nemzetnevelés ügyében (1942). Újra közölve a Világosság című folyóirat 1993 júniusi számában, Agárdi Péter bevezetésével.

BUDAPEST EURÓPA KU

Beszélgetés Marschall Miklós fővárosi főpolgár- mester- helyettessel

Graz főpolgármestere, Alfred Stingl a nyár eleji ünnepi hangversenyen jelképesen átadta Marschall Miklósnak az Európai Kulturális Hónap programgazdájának tisztségét: jövő tavasszal Budapest lesz a rangos rendezvénysorozat helyszíne. Ennek kapcsán kerestük fel a főváros művészeti életének menedzseléséért első helyen felelős önkormányzati tisztviselőt.

- *Milyen Budapest kulturális vonzereje, áramlik-e felénk kulturális indítékú idegenforgalom?*

- Budapest kulturális arculata a külföldiek körében nagyon vonzó, megítélése kedvező. Ezt bizonyította a közelmúltban ismét - számunkra nem meglepően, de mégis jólesően - a Szonda Ipsos közvéleményfelmérése is. Igaz, ezt a vizsgálatot egy jól körülhatárolt körben, a nálunk dolgozó külföldi diplomaták, kereskedők, szakemberek erős véleményformáló csoportjában folytatták. Az eredmény egyértelmű: Budapestet Európa egyik kulturális metropolisának tartják. Egy korábbi, még hozzá kereskedelmi, marketing-jellegű felmérésben pedig arra

a kérdésre, hogy mit kapcsol elsőként Budapesthez, a válaszok jelentős számában szerepelt a zene, a Lánchíddal vagy a Halászbástyával szinte egyező gyakorisággal.

Budapest a jó hírét elsősorban kultúrájának köszönheti. Ez óriási kincs, amelyre vigyázni kell, s amelyre várospolitikát lehet építeni. Nem képzelgés, nem álom, hanem meglévő adottságokra alapozható reális terv, hogy Budapestet - ha valamilyen vis major a normális, nyugodt fejlődést meg nem töri - Közép-Európa egyik üzleti és kulturális központjává lehet tenni. Alapot ad erre a város földrajzi elhelyezkedése, sokarcúsága, multikulturális jellege, nyitott kozmopolitizmusa, amely már a századfordulón is jellemezte. Mindezek révén Bécs és Prága mellett Budapest csúcsa és pillére lehet Közép-Európa nagy háromszögének.

- *Közbe kell vetnem: a reményeknek és terveknek ellentmondani látszik mindazok tapasztalata, akik Nyugat-Európa városaiban megfordulva látják a nagyszerű kulturális beruházásokat, míg nálunk...*

NYUGAT-EURÓPA: ÚJ KULTURÁLIS RENEZSÁNSZ

- E kérdés mögött az elmúlt negyven év legnagyobb kultúrpolitikai ellentmondása rejlik. Az elmúlt korszak öröksége az is, hogy Budapest kulturális kínálata, a kínálat tartalma, változatossága, értéke világszínvonalú, vetekszik a legnagyobbakéval. De az elmúlt korszak öröksége a kulturális infrastruktúra hiánya vagy a meglévő rémesen lepusztult állapota is. Évtizedeken keresztül a kultúrpolitika az alkotók megnyerésére törekedett - tegyük hozzá: sikerrel -, az alkotók és alkotások, színházi, zenei bemutatók, filmek, tévéjátékok, könyvek, szobrok, képek bőkezű támogatója volt, miközben az infrastruktúrát elhanyagolta. Idegen szakkifejezéssel: a flow-ra, a mozgó szellemi tőkére költött sokat, és nem áldozott a stock-ra, az állóalapokra.

- *Illetve amire még áldozott - nem mentesen az ideológiától és a voluntarizmustól -, az a tömegkultúra volt: minden faluba mozit, ol-*

LTURÁLIS TÉRKÉPÉN

vasó népert mozgalom, olcsó, agyontámogatott színház-, mozi-, hangversenyjegyek és könyvárak...

- Igen, és ennek is az infrastruktúra látta a kárát. Ha mondjuk, Hollandiában járok, sóváran irigykedem azért a felszerelésért, technikáért, kiszolgálásért, amelyet harminc-negyvenezres kisvárosok színházai-ban is látok, s amelyet - a sértés szándéka nélkül mondva - igen szerény tehetséggel és invencióval, gyengén kihasználva működtetnek. Ha azt az infrastruktúrát találkozatni lehetne a mi tehetségeinkkel...

- Ezzel szemben mintha ellenkező irányba mennénk: Nyugat-Európától a távolságunk, úgy látszik, mint ha inkább nőne, s nem csökkenne. Vagy ez csak látszat?

- Sajnos, nemcsak látszat, hanem tény: a távolság e téren valóban nő. Ennek oka pontosan megmagyarázható. Nyugat-Európa elérkezett fejlődésének úgynevezett posztindusztriális szakaszába, amelyben a legnagyobb iparág immár a vendégforgalom és az ehhez kapcsolódó szabadidő-ipar, a szórakoztatás, ezen belül - sokszor meglepően nagy arányban - a komoly művészet, a nemes kultúra is. S a vezető iparág státusának felel meg a finanszírozás is. Így Nyugat-Európában egy újfajta kulturális reneszánsz tanúi vagyunk: tucatjával épülnek múzeumok, színházak, formabontó kulturális központok. Vannak bírálói is ennek, mondván, hogy erősen üzleti jellegű, marketing alapú ez a „kulturális boom”, nem a művészetek belső, esztétikai mozgása hozta létre. Lehet. Mindenesetre a gazdasági integráció e téren szétfeszítette a nemzetállami kereteket, a nemzetközi piacon régiók és városok versenyeznek egymással, nem pedig országok. Ragyogó példákat sorolhatnánk erre Liverpooltól Manchesterig és Antwerpenből Barcelonáig.

Ezek a városok idejekorán felismerték, hogy a nemzetközi üzleti világ számára nem közömbös, hanem nagyon fontos, hogy egy befektetési célállomásként szóba jöhető városnak van-e kulturális karaktere, kellemes-e, érdekes-e, izgalmas-e ott élni vagy sem. Ez - vagyis a kultúra - olyan tőkebefektetési tényező, amelyet komolyan figyelembe vesznek.

BUDAPEST KULTURÁLIS STRATÉGIÁJA

- Ez a felismerés miként alakítja Budapest kulturális stratégiáját?

- Számunkra az alapvető kihívás és feladat az, hogy Budapest nagyon izgalmas és színvonalas szellemi életét zenében, színházban és más ágazatokban fenn tudjuk tartani a jelenlegi szinten - az iszonyatos infrastrukturális elmaradottság ellenére -, mégpedig úgy, hogy középtávon, az ország helyzetét ismerve, lényeges anyagi javításra nem is látszik reális esély. Középtávon a stratégiánk tehát nem lehet más: szegény infrastruktúrával gazdag művészeti életet fenntartani. Ennek érdekében józanul és minden erővel támogatni kell a kínálat színesítését, és meg kell védeni azokat a területeket, ahol világszínvonalon állunk, ahol nincs szükség arra, hogy „felzárkózzunk”, „bejussunk Európába”, mert a magyar kultúra régóta teljes jogú, megbecsült tagja az európai közösségnek.

- Mely területekre koncentrálódik ez a védelem és támogatás? Van-e sajátos fővárosi kultúrpolitika?

- Talán a színházi élettel kezdeném. Ezzel kapcsolatban magam is szemléletváltáson mentem át. Amikor jelenlegi munkakörömben dolgozni kezdtem, elszántan harcoltam a nagy repertoárszínházak túl-

súlya, monopóliuma ellen, s inkább új funkciók és struktúrák támogatását szorgalmaztam. Néhány év hazai és külföldi tapasztalata meggyőzött arról, hogy a repertoárszínház: érték, megvédendő érték. Nem szabad tehát, egyébként logikus, technokrata racionalizmustól vezérelve, „felülről” erőszakolni a változtatásokat. A színházi életben ugyanis a legfontosabb, hogy legyenek teremtő, alkotó, inspiráló aurájú vezetők. Nálunk vannak ilyenek. S ha a budapesti színházi kínálat változatos-sága és minősége így világszínvonalú, ezáltal gazdaságilag is racionalis, mert ez az érték Budapest gazdasági értékének és vonzásának része. Érték, amelyet meg kell őrizni.

Ugyanakkor és emellett sikerült az alternatív színházi szféra támogatottságában is előbbre jutnunk. A főváros évi 150 milliós színházi alapjából tavaly - miközben tényleg kinkeservesen tudta alapintézményeinél a fenntartási kötelezettségét teljesíteni - 80 milliót juttatott alternatív színházi műhelyek és produkciók támogatására. Merlin, Kamra, Arvisura, RS9, Független Színpad, Tér-Színház és még sorolhatnám: csak így tudtak fennmaradni, sőt mára már gyakorlatilag intézményszerűsültek. Ezek támogatásával közvetve a repertoárszínházakat is segítettük: a kihívás, a frissítés, a jó értelmű verseny és szakmai innováció nem maradt hatástalan. S máris jelentkezik, dörömböl az ajtókon hetvennyolcvan csoport, amely szeretné megmutatni magát, megméretni a tehetségét.

- Mi következik a prioritások sorában?

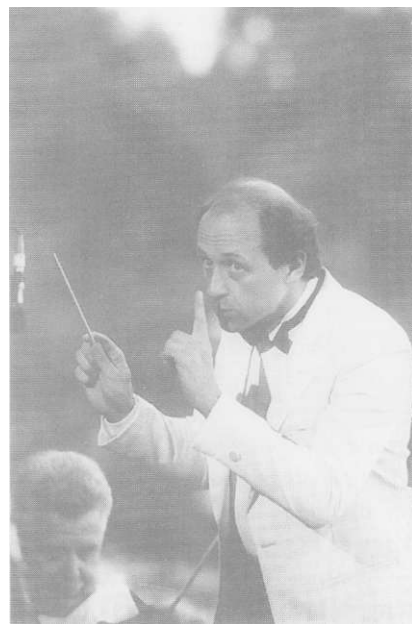
- A zene, mondhatnám, mindek előtt. Budapest ma is méltó akar lenni ahhoz, hogy Bartók, Dohnányi, Kodály, Mahler és más nagyságok városa. A főváros jelen-

beli legnagyobb zenei vállalkozása közismerten az, hogy gazdája lett a Fesztiválzenekarnak. Nagy viták előzték meg ezt a döntést, sokan mondták: minek új zenekar, amikor az emberek már úgysem járnak koncertre. - A fővárosi önkormányzat, amikor elvállalta a Fesztiválzenekart, olyan fizetést és feltételeket biztosított, amely mellett elvárható az elmélyült, gondos műhelymunka, a művészek nem kényszerülnek mellékes pénzkeresetre. Cserébe nem keveset kértünk: azt, hogy a zenekar hozzon új stílust, újítsa meg a kissé unalmassá, fásulttá vált fővárosi koncertéletben a közönségkapcsolatokat, legyen a város polgárainak a zenekara, a polgárok tudjanak róla (szeressék vagy szidják, majdnem úgy, mint egy város futballcsapatát szokták), s természetesen: legyen Európa egyik élvonalbeli zenekara. - A tehetséges menedzsment irányításával a zenekar fényesen beváltotta a vártakozásokat, igazolta feltételezéseinket. A koncertekre tódul a közönség, a Fesztiválzenekar népszerű és köz-

ügy, idén az egyik legnagyobb zenei megtiszteltetésként meghívták a Salzburgi Ünnepi Játékokra is. Működési rendje is újszerű. Két lábon áll: a fővárosi önkormányzat közgyűlése „csak” a béreket adja (ez 1993-ban 90 millió forint), az összes többi - működési, hangszerbeszerzési, bérleti - költséget a főváros polgárainak - bankjainak, vállalatainak - e célra létrehozott (nem tagadom: kemény kampánnyal megszervezett) alapítványa és annak civil kuratóriuma nyújtja a 150 milliós alaptőke hozadékából. Példaszerűnek tartom azt is, hogy a fővárosi önkormányzat intézményesen lemondott a szakmai irányításról, zenei, tartalmi kérdésekbe nem szól bele; a munka értékelése és a művészeti vezető kinevezése is a civil, polgári kuratórium hatáskörébe került. Így talán sikerült a politikai szektortól - és a négyévenkénti po-

litikai váltógazdaság rengéseitől - elválasztani, elhatárolni egy értéktermő művészi parcellát.

Szerényebb keretek között, évi 25 millió forintos zenei alapból, pályázatok alapján támogat a főváros más zenei rendezvényeket és együtteseket is. Ösztönözzük a zenei térkép bővítését, új helyszínek „bejät-

Fischer Iván vezényli a Fesztiválzenekart a nagyszerű szabadtéri hangversenyen a Hősök terén (Vas János felvételei)

szását”, elfogadtatását, a Városháza dísztermétől a Vajdahunyad várán át a Kiscelli romtemplomig. S támogatjuk, természetesen, a nemzetközi zenei rendezvényeket, így a tavasszal szép sikerrel lezajlott budapesti nemzetközi kórustalálkozót vagy az európai zeneiskolák 1995-ben nálunk esedékes fesztiválját.

Fontosnak tartjuk - az idén 3 millió forinttal is támogatjuk - az egyházzenei rendezvényeket. Mindezeket a szerény, de a fővárosi zenepolitika múltjához képest számottevő jobbításokat a zenésztársadalom rendszerint vissza is igazolja.

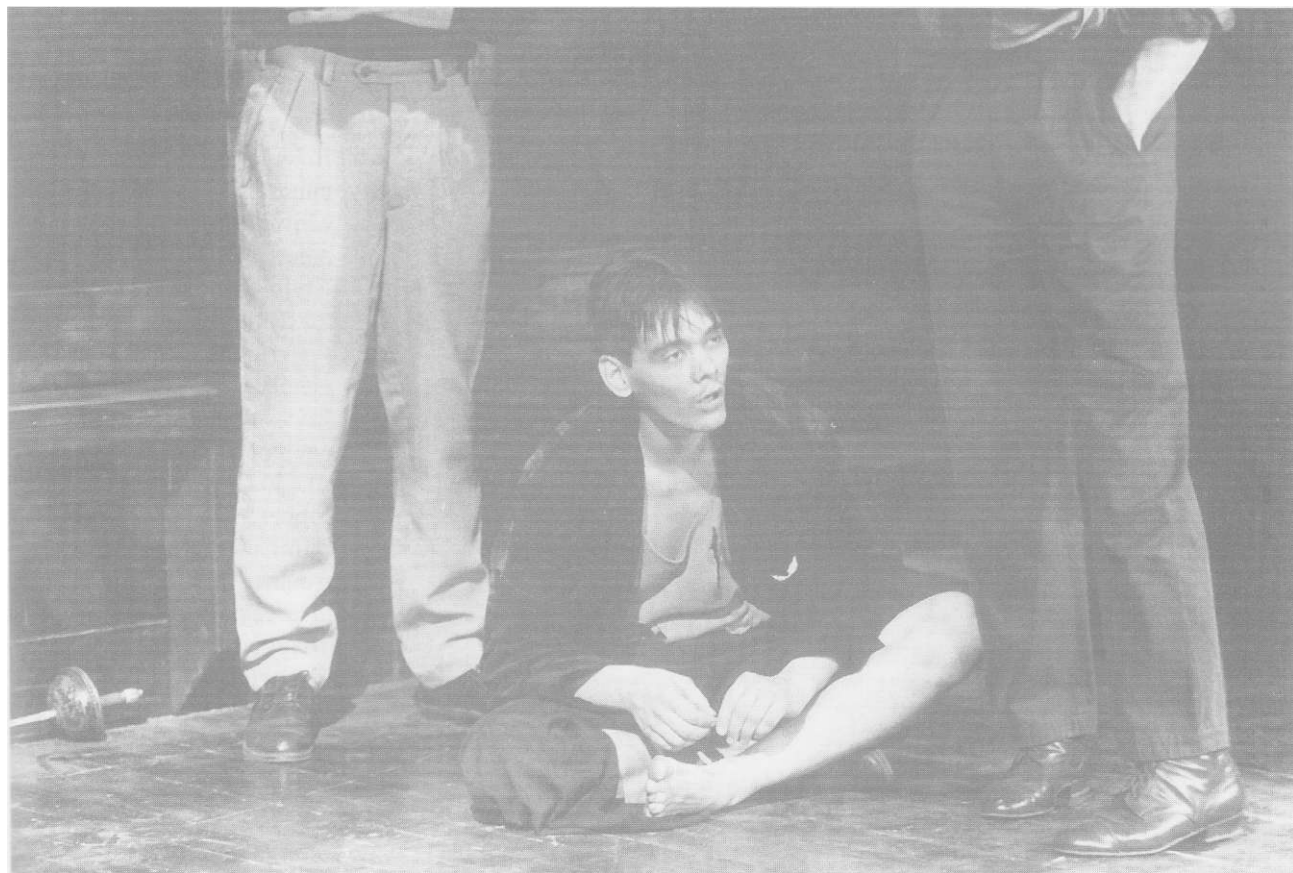
- *Más területre térve: a budapesti moziműsor hogyan illik Európába?*

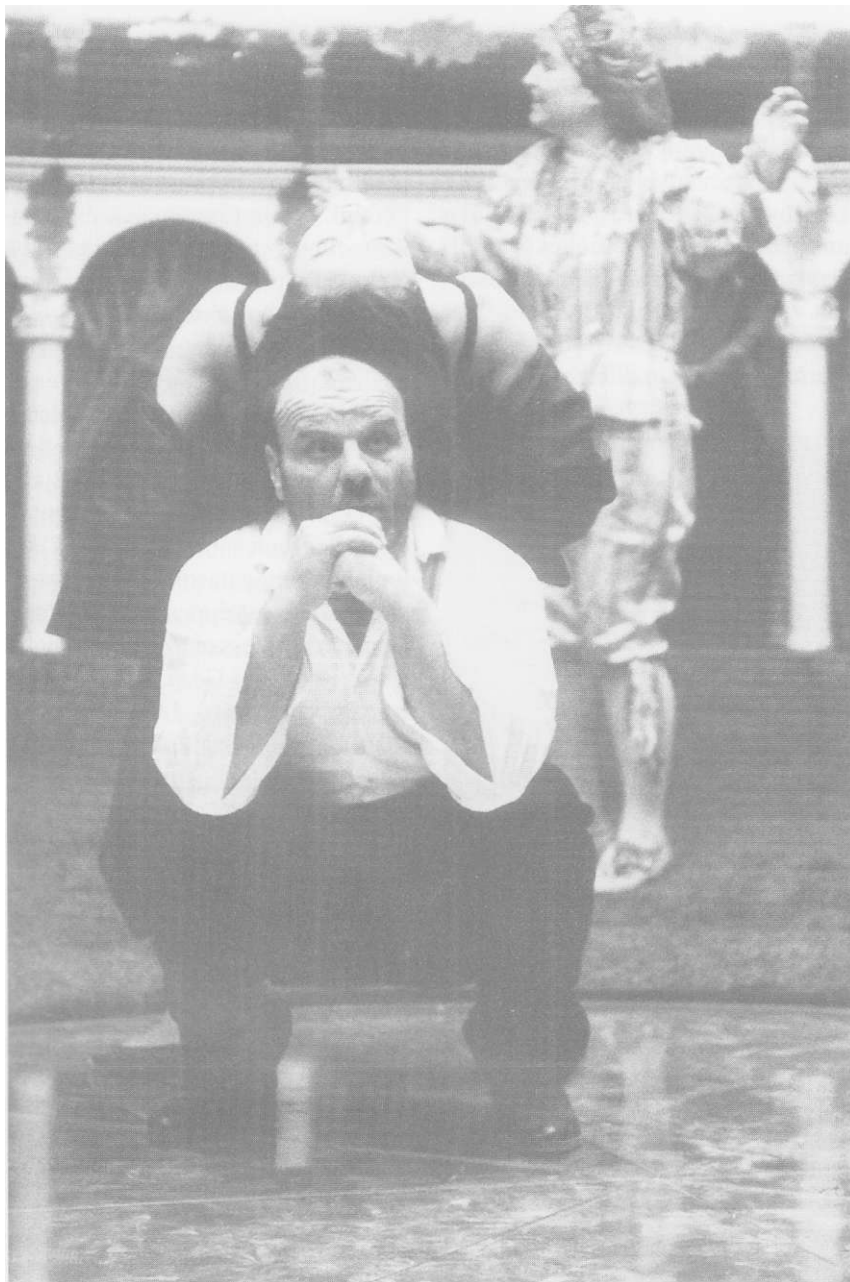
- Félek, nehogy rózsaszínű képet adjak a főváros kulturális életéről, hiszen ezernyi nyomorúsággal küszködünk a filmforgalmazás és moziüzemeltetés területén is, de tény: Kelet-Európában az egyetlen város Budapest, ahol létrejött és működik egy art kino hálózat, ahol még lehet nézhető filmeket - a filmművészet körébe tartozó műveket - látni, minden gazdasági probléma ellenére. Most van napirenden a Budapest Film átalakítása, amelyben az egyik legfontosabb feltétel - a különböző támogatások és kedvezmények feltétele - éppen az, hogy őrizze meg és fejlessze az art kino hálózatot; Radványi Géza, Máriássy Félix, Fábri Zoltán, Jancsó Miklós, Makk Károly, Szabó István és má-

Udvaros Dorottya a Katona József Színházban, Goldoni: Az új lakás című darabjában (Tamásy Andrea felvétele)

Kaszás Gergő a Kamra Hamlet-előadásának címszereplője (Koncz Zsuzsa felvétele)

Kovács Lajos a Merlin Színházban, a Szerbusz, Tolsztojl előadásán (Koncz Zsuzsa felvétele)

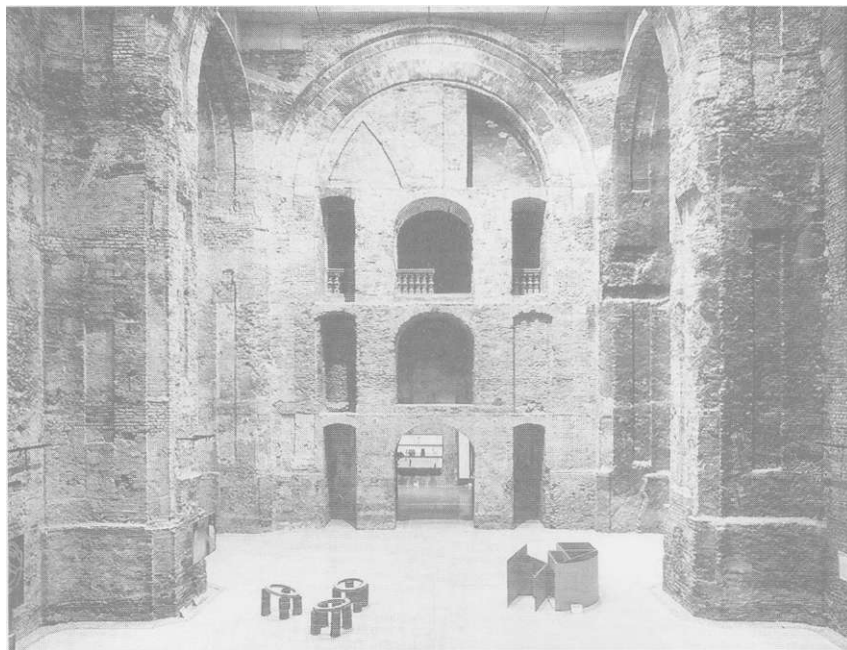
sok városából ne szorulhasson ki a mozi és a moziból a filmművészet.

- *A kereskedelmi filmforgalmazás megújítását viszont külföldön elsősorban a többtermes, többfunkciójú multiplexek ígérik. Készül-e ilyen Budapesten?*

- Két éven át rengeteg vita folyt erről: a Royal Apollo mozit a szállodával együtt megvette volna egy külföldi befektető, s ott multiplexet is épített volna. Sajnos, mint gyakran előfordul, másfél éven keresztül ez a magyar származású, külföldi partner bírálta, szidta a fővárosi ügyintézés lassúságát, körülményességét, majd amikor végre aláírtuk a szerződést, kiderült: nincs meg a szükséges pénze. Így ez a terv kútba esett. Valamilyik nagy belvárosi mozi - például a Corvin — megfelelőbb külföldi partnerrel, átépítéssel később talán multiplex lehetne.

- *A Gutenberg-galaxis vége felé közelítve: Budapest valaha az irodalom és a könyvkiadás fellegetára is volt, ma pedig... elég arra nézni, hogy áll üresen, szinte „bús dűledékeiben” a New York palota...*

- A fővárosi önkormányzat intézményfenntartási kötelezettségeit és jogosítványait a fővárosi törvény szabja meg. Eszerint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és fiókjai, a levéltár, a Budapesti Történeti Múzeum - a színház, zene, mozi mellett - illetékességi körébe tartozik, de a könyv- és lapkiadás nem. Így lehetőségeiből is legfeljebb alkalmankénti, jószolgálati gesztusokra futja. Többet például a New York palotáért mi nem tehetünk. Szeretnénk azonban korszerű formában felújítani a régi Budapest folyóirat értékes hagyományait. Egy várospolitikai, intellektuális, ugyanakkor olvasmányos, élvezetes lapot szándékozunk ősszel indítani - főszerkesz-

A Kiscelli Múzeum képzőművészeti kiállításoknak is otthont ad

tője Gerő András lesz, kitűnő szerkesztőbizottsággal - a sajátos „budapestiség” kifejezésére. Tematikus számokat tervezünk, az elsőt az And-

Olasz Ági, Juhász Károly, Vass Éva és Kalocsay Miklós a Független Színpad Dibuk-előadásán (Koncz Zsuzsa felvétele)

rassy útról és annak mitológiájáról.

Van az önkormányzatnak némi saját kiadói tevékenysége is. Például négy nyelvű zsebkönyvsorozatot adunk ki Budapest fűrdőiről, barlangjairól, továbbá nagy íróink, művészeink Budapest-képéről, éppen azoknak az igényes vendégeinknek, akik a város szellemét, kulturális arculatát is szeretnék megismerni.

- *Apropó, arculat: a köztetek arcával a köztéri szobrok arcképcsarnoka most hogyan változik?*

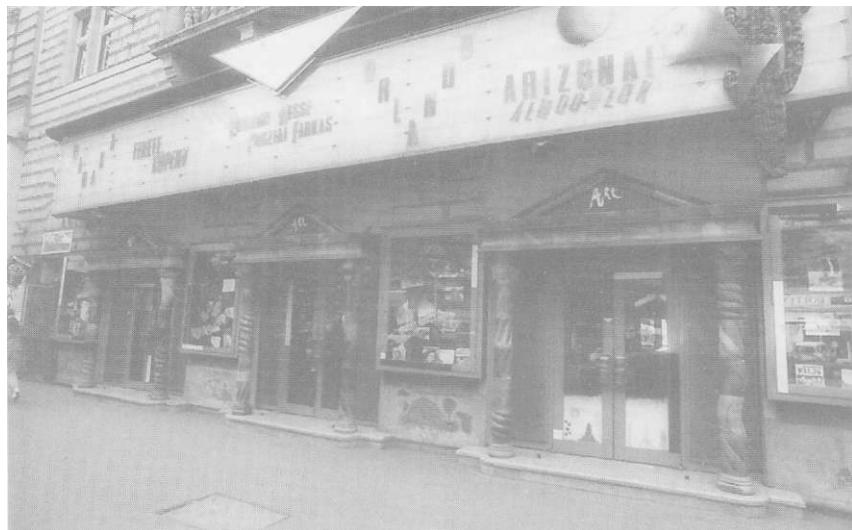
- Szakítani akarunk azzal az évszázados, historizáló hagyománnyal, amelyben minden politikai kurzus telerakta a várost a saját köbemerített ideológiájával. Nem könnyen, de sikerült elkerülni, hogy az új kurzus saját politikai ideáljával dekorálja a köztetereket. Ehelyett én inkább „utcabútorokat” szeretnék, olyan műtárgyakat, amelyek használhatók, kellemesek, és nem közvetítenek politikai üzenetet.

Így gondolkozva követtünk el minden lehetőt azért, hogy az elmúlt rendszer szimbólumait ne rombolják szét, ne dobják a szemébe, hanem helyezzük el a budatétényi szoborparkban, hiszen ezek letagadhatatlanul részei voltak mindnyájunk életének. Igen nagy ennek a jelentősége: egyfajta *szabad értelmezést* kínál. Aki nosztalgiával tekint ezekre, megteheti, aki utálattal, gyűlölettel, annak elégtétel, a valószínű többségnek - köztük nekem is - arra alkalom, hogy egészséges önírániával nézzünk szembe a múltunkkal. Rugalmasan alkalmazva a divatjamúlt marxista terminológiát: ez jó példa a *megőrizve megszüntetésre*. Sokan élesen támadtak azért, hogy közpénzeket költünk leninekre, de örülök, hogy végre egyszer nem a cenzúra (meg a cezaromania) győzött, hanem egyfajta felnőtt viszonyulás a múltunkhoz. - Az érdeklődés máris óriási a szoborpark iránt, itthonról és külföldről egyaránt.

BUDAPEST ÉS AZ „EAST-EAST” KOMMUNIKÁCIÓ

- *A rendszerváltozás megváltoztatta-e Budapest kulturális kapcsolatait Európa és a régió városaival?*

- Éppen a kulturális kapcsolatok terén érzékelhető leginkább a radikális, szinte robbanásszerű változás. Igen jól kamatozik fővárosunk „réginyagy híre”, Budapestről jóval kedvezőbb a vélemény külföldön, mint itthon. Bátran mondhatjuk: Buda-

Az art kino hálózat egyik tagja, a Művész mozi (Vas János felvétele)

pest divatba jött. Egymást érik a rangos nemzetközi fesztiválok, találkozók, események. Csak néhányat kiemelve: idén október-novemberben itt lesz az Európai Színházi Unió fesztiválja, melyhez hasonló még nem volt nálunk: tíz-tizenöt vezető európai színház fellépésével ekkor Európa színházi fővárosa leszünk. Jövő tavasszal pedig mi rendezzük az Európai Kulturális Hónapot, amely közvetlenül kapcsolódik Melina Mercouri eredeti, „Európa Kulturális Fővárosa” nevű kezdeményezéséhez. Ezt a megbízást Budapest nagy elismerésének tartjuk. Az Európai Közösség városaiban évről évre vándorol a kulturális főváros cím - éppen az európai integrációt erősítő ehhez most hozzákapcsoltak egy-egy Közösségen kívüli várost is. És joggal, hiszen Prága, Krakkó, Graz vagy Budapest nem kevésbé európai kulturális város, mint Amszterdam, Dublin vagy Manchester. Az év európai kulturális fővárosa jövőre Lisszabon lesz, az európai kulturális hónap megrendezésével Budapest társul hozzá. A Tavasz Fesztivál keretében szeretnénk jól kihasználni a felkínált lehetőséget, és megmutatni a világnak Budapest és Magyarország kulturá-

Varga Imre Kun Béla-émlék-művének elszállítása a szoborparkba (Király Ilona felvétele)

lis értékeit, a hazai közönségnek pedig a kortárs európai művészet nagy élményeit.

Jó hírverést jelent ez, olyat, amilyenre szükségünk van, mert bár igaz, hogy hírünk, képünk kedvező, de a boszniai háborúnak, a térség zűrzavarainak kétségtelenül van elriasztó, visszatartó hatása, amit éppen a kultúra terén lehet és kell elensúlyozni.

- Szétestek a régebbi, Moszkvából koordinált, intézményesült és néha mesterségesen forszírozott kulturális kapcsolatok a szomszédos országokkal, de kialakultak-e he-

lyettük új, tartalmas, hiteles együttműködések?

— Ez bizony nehéz kérdés. Nagyon szeretnénk, ha lenne, de valójában nincs még új kommunikációs rend a megszűnt régi helyén. Tartahatlan, hogy Kijevből vagy Vilniusból csak nyugat-európai közvetítéssel juthat el hozzánk információ. Szorgalmazzuk az előrejutást e téren: ezért szerveztük meg tavasszal a kelet-közép-európai kulturális metropolisok - Berlin, Bécs, Pozsony, Prága, Krakkó, Varsó, Kijev, Moszkva, Szentpétervár, Bukarest, Zágráb, Belgrád, Ljubljana - vezetőinek tanácskozását is. Iszonyú nehéz kidolgozni az együttműködés új formáit, sok helyen a belső feszültségek ezt szinte lehetetlenné teszik, súlyosak a valutáris problémák is; rajtunk kívül alig néhányan vállalhatnak kezdeményező szerepet. Pedig az „East-East” kommunikáció tényleg létfontosságú. Valahányszor alkalmam van nyugati szervezetek képviselőivel, vezetőivel tárgyalni, mindig hangsúlyozom, mennyire fontos volna, hogy a nyugati támogatások egy meghatározott része kötelezően a Kelet-Kelet közötti együttműködés fejlesztését szolgálja. A Soros Alapítvány lehetne erre jó példa: idejekorán észrevette, és cselekvési programját ahhoz igazította, hogy amikor ebben a régióban fellángolnak a kicsinyes és vad nacionalista indulatok, akkor a szó szoros értelmében *létkérdés* a kulturális kapcsolatok kiépültsége, vagyis az, hogy a szellem, a művészet, a kultúra emberei ismerjék egymást, és szót tudjanak érteni. Nem szegi kedvünket, ha tudjuk: itt csak hosszú évek türelmes munkája hozhat eredményt. Éppen ezért nagyra értékeljük a különböző szakterületeken a rokon törekvéseket, mint amilyen a folyóiratkultúrában a BUKSZ, a Magyar Lettre Internationale vagy éppen az Európai Utas feladatvállalása. ■

„DOS IS KA MUSIK!”

„Ez nem zene” - förmedt rá a komáromi születésű Lehár a Theater an der Wien karcagi születésű direktora, nem is németül, egyenesen bécsiül fakadva ki az új operett dallamainak első meghallgatásakor, s a színingazgató később is tartotta magát kijelentéséhez: 1905 decemberére kitűzte ugyan a bemutatót, de január másodikára más komponista operettjét hirdette meg, próbákat sem adott eleget Lehár operettjének, mert a következő darabon dolgoztak, az újra kevés pénzt fordítottak, összeszedtek lejátszott díszleteket és jelmeztárból kimustrált kosztümöket - a bonvivánnak maga a karmester-komponista vásárolt egy ócska egyenruhát a zsbárusnál, a primadonna betétdalát a II. felvonásban a főpróbán az igazgató erőszakkal kihagyatta - „Karmester úr! Ezt a hülye nótát ki kell hagyni! Nem idevaló.

Nem teszem maga miatt tönkre a színházamat!” -, a makacs Lehár összebeszélte a színésznővel, a bemutatón Mizzi Günther önhatalmúlag mégis elénekelte a dalt, megismételtette vele a publikum tizenhétszer egymás után, de nem győzte meg a színidirektort, aki a szünetben így szabadkozott Lehárnál: „Tudja karnagy úr, azt hittem, ismerem a színházi közönséget, de belátom, tévedtem, mert ennyire hülyének mégsem tartottam.”

Az operett, amelyet az igazgató eleve bukásra ítélt, *A víg özvegy* volt, a század legtartósabb zenés sikere, amelyet még a zenés színházi kasszák csodagyereke - Andrew Lloyd Webber - sem tudott túlszárnyalni.

Tévedett Karczag Vilmos, a bécsi színingazgató, a darabot a következő évben (1906. április 26.) új díszletekkel átvitte a több nézőt befogadó Raimund Színházba, majd ismét vissza a bemutató helyszínére.

Wilhelm Karczag jószemű, szerencsés kezű színházi szakember, századunk első évétől (1901) haláláig (1923) a bécsi operett úgynevezett *ezüstkorának* lankadatlan sikercsiholója, balítélete (*Dos is ka Musik*) fölemlítendő annak bizonyításául, hogy a színházhoz még az sem ért, aki tévedhetetlenül hozzáértő.

Egy magyar ember műveli legszerencsésebben a legbécsibb műfajt: az osztrák-magyar operettet Ferenc József uralkodásának utolsó éveiben, az utolsó békeévekben.

Wilhelm Karczag színháza, sőt: színházai adnak biztonságos otthont az ifj. Johann Strauss halálát (1899) követő második operettfellendülésnek. Karczag Bécsre Freud doktor és Schnitzler Bécsre. Mi több: a Karl Krauss gyilkos nyelvvel kikezdett Bécs. A császárváros Thersitése mély undorral fordít hátra a bécsi operettnek, és szorgalmazza a régi népszínpadok mesterének, Nestroynek irodalmi szentté avatását, valamint példaképpül állítja a német származású francia szatirikus Jacques Offenbachot.

Honnan vezetett Karczag Vilmos pályája Wilhelm Karczagga lenni?

Karcagon született 1859. augusztus 15-én (Más forrás szerint: 1857. augusztus 28-án) Apja: Kramer József debreceni gabonakereskedő. Valószínűbb a korábbi évszám, mivel 1876-ban beiratkozik a színiakadémiára, amelyet hamarosan elhagy, és visszatér Debrecenbe. Hírlapíró lesz a *Népbarát* című hetilapnál, de alkalmazza a kormánypárti *Debreceni Ellenőr*-höz Vértessy Arnold. Tizenhárom évig a napilap kötelékében marad: segédszerkesztő, majd 1884-től főmunkatárs. 1891-ben Hevesi Józseffel megalapítja a *Magyar Génusz-t*.

1890-ben a cívisvárosból Pestre költözik. Sikeres drámaíróként a Nemzeti Színház rendszeres szerzője. A *Lemondás* című négyfelvonásos drámáját bemutatták a Nemzetiben (1893), a vidéki színpadok sorra utánajátsszák, a bécsi Volkstheater is adja (1894).

Karczag ugyan nem azért költözött a fővárosba, hogy közel legyen a színházakhoz, mivel Debrecenben a nyolcvanas évek elejétől szezononként találkozhatunk műveivel a színház műsorán. Krecsányi Ignác igényes vidéki direktor - aki Gorkij *Éjjeli menedékhelyét* is színre viszi - Debrecenben ciklust rendez magyar

színdarabjaiból. Krecsányi mutatja be Karczag műveit: *Egy kis éjjeli kaland* (1882), *Gazduram felesége* (1882), ebben egy könnyűvérű asszony elhagyja családját, de végül visszatér a tisztesség útjára. (Ugyanazon évben műsorra kerül Kolozsvárott is, országos játszás után még 1892-ben is adják a Krisztinavárosi Színkörben.) Krecsányi maga rendezi *A színműírók* című bohózatát (1885). A Szabolcsi Lajos társszerzőségével elkészített vídamság figyelmet keltett a Teleki-pályázaton, végül azonban a Népszínházban került bemutatásra (1881). Franciaországban játszódik, és a színdarabgyártás műhelyitkairól pletykálgodik. A Népszínház kiírta népszínműpályázaton dicséretben részesítik egy alföldi faluban játszódó, zavaros szerelmi viszonyokat színre vivő darabját, de a Városligeti Színkör viszi közönség elé (1889). Egy falusi bakter feleségével hazavárja a városból fiát, hogy az feleségül vegye nevelt lányukat, Juliskát, a fiú azonban városi lányt szeret csalódásukra. Amikor azonban a fiú magára marad a lánnyal, meghódítja annak kedvesége. Zene nélküli népszínmű. A népszínművek vasárnapi stílizáltságát fölvaltja a realista derű.

Egy lecsúszott úri családot visz színre *A hitves* című romantikus háromszögdráma. Azt a nélkülöző úri közeget, amelyet kedvel ábrázolt Szigligeti és Csiky Gergely, majd Szomory és Szép Ernő. hogy aztán Füst Milán tegyen pontot a sor végére.

A hitves-ben Hazay Sándor gyáros feleségül veszi az elszegényedett, jobb napokat látott özvegy Nyilasné lányát, Irmát. Gyermekek születnek, Hazay mégis italos, dorbézoló életet él. Ivó-cimborákat hoz a házhoz. Asszonyával durva, szeretőjévé teszi a gyermekét nevelő *bonne-t*. Irma, megbizonyosodván férje hűtlenségéről, elválik, magával viszi fiát, akit a II. felvonásban látható külvárosi házban kézimunkázásból tart el. - Kátay Imre, Hazay művezetője hiábavalóan akarta megóvni gazdáját a tönkremenéstől, az kegyetlenül elkergette, és míg a gyáros telje-

sen csódba megy, őt tehetősé teszi a becsület és a szorgalom. Eljön megkérni Irma kezét. Előbukkan a lezúllott Hazay. Látja a boldog családi életet és cseperedő kisfiát: föltámad benne az apai érzés. Magához édesgeti elhagyott gyermekét. A volt férj találkozik asszonyával:

Hazay: ...Irma, Irma sejteted-é azt az iszonyú fájdalmat, amit az atya érez, ha kis fia bácsijának szólítja az apát és atyjának egy más embert nevez...

Irma: Ne vádolj engem. Nem én tanítottam így. Ő tanította.

Hazay: Gyűlölöm ezért.

Irma: Ne tedd; nem érdemelne meg. Gondját viseli kis fiunknak. - Több okod volna neheztelni, ha mostoha atya módjára bánnék vele.

Hazay: Hát még irigyelnem sem szabad őt?

Irma: Ne irigyeld...

Hazay (hirtelen): Nem viszonzod szerelmét?

Irma (íjedten): Ki mondta azt?... De igen, viszonzom. Hűséges, odaadó hűes társa vagyok. Minden szava parancs nekem s kedvét keresem mindenben.

Hazay: Szereted-é?

Irma: Szabad volna-e nem szeretnem?

Hazay: A szív nem kérde azt, hogy mit szabad.

Irma: De ha az ész az akarattal kezefog, akkor a szív elhallgat.

Hazay: ...És gyermekünk?

Irma (kis szünet; lesújtva, megadással): Igaz. - Gyermekünk. - Szívembe láttál te is.

Gyermekében az asszony első férjét szereti. Második ura látja lelki hűtlenségét: „Mielőtt időd volna összezúzni az én boldogságomat, mint egy megmart, felbőszített oroszlán összezúzlak én téged” - mondja és „iszonyú dühvel, felbőszülve közelít hozzá”. Irma Kátay lába elé veti magát: *Irgalmazz! - kiáltja.*

Kátay (elszörnyülködve hátra tántorodik): Félted őt?

Irma: Téged, csak téged féltlek. (Eszméletlenül leroskad.)

„A függöny legördül.”

A IV. felvonásra Irma belebetegszik az izgalmakba. Hazay csábítja, menjen vele, hárman éljenek szegényen, boldogan. Az asszony hű marad esküjéhez. A volt férj akkor elvinni készül kisfiát: *Atya vagyok, aki gyermekét akarja. Négy év óta élek sívár, elhagyott kintjeljes életet. Nincs mellettem soha egy barátságos arc, nem hallok egyetlen szerető szót, forró kézszorítás nem érinti kezemet. Megdermed szívem ebben az óriási, fa-*

gyos életben. Melegséget, szeretetet akarok. ...Hol keressem, ha nem itt, nálad...gyermekemnél?

Az új férj elkergeti a merénylőt. Az pisztolyt vesz elő. Vetélytársára fogja. Irma közibük veti magát „fel-emelt fővel keblére mutatva: *Most löjj, ha van bátorságod!*” Kátayt megrendíti, hogy az asszonyt őt félti. Hazay fölismeri, itt nincsen keresni

mányos helyzetekből és örökölt retorikából áll, részint valóságos megfigyelésekből és pergő színházi gyakorlatból. A színház és a drámairodalom legfőbb dilemmája ez: mennyi a műben a konvenció hagyományozta kényelmes közhely, és mennyi a művészeti újdonság. A színpadot egyformán éltető két elemnek az aránya dönti el: magas vagy aljaművészettel van-e dolgunk.

Mizzi Günther és Louis Treumann mint Glavári Hanna és Danilo A víg özvegyben

valója. Indul. Az ajtóban meglövi magát. „Irma reszketve átkarolja gyermekét. Vége.”

Romantikus színpadi helyzetek, romantikus színpadi mondatok századvégien modern jellemekkel. Karczag darabja félig hagyományos

Karczag színműve biztonsággal fölépített, színszerűen jelenetezett, szószátyár irodalmiaskodástól mentes. Nincsen azonban eredeti nyelve. Gondolattai bártortalanok. S ami újszerű benne - az asszony önálló akarata és női becsülete hamarosan visszahanyatlik a hagyományos erkölcsi fölfogásba. Egy magyar Helmer Nóra, akit visszahúz a szokás, esküvés és közfelfogás diktálta illendőség. Szenved, szabadságánál mégis többre tartja kötelességét és hitvesi esküjének megtartását.

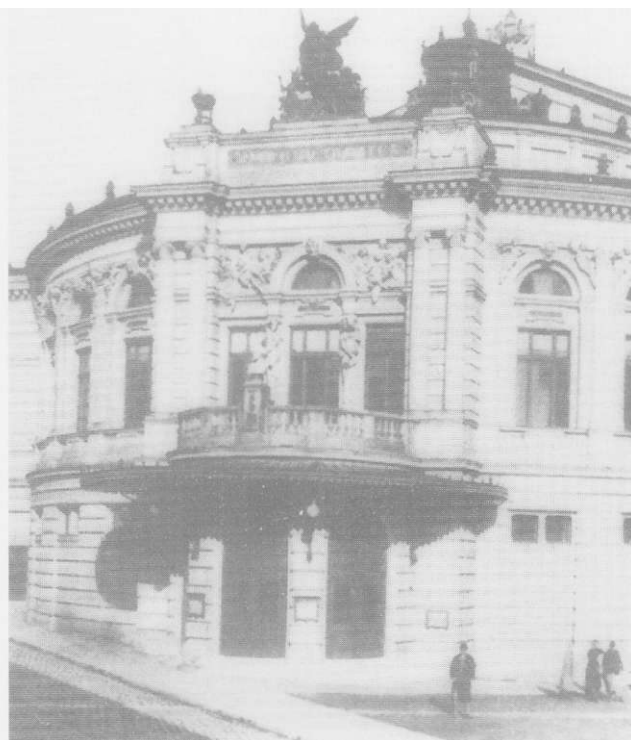
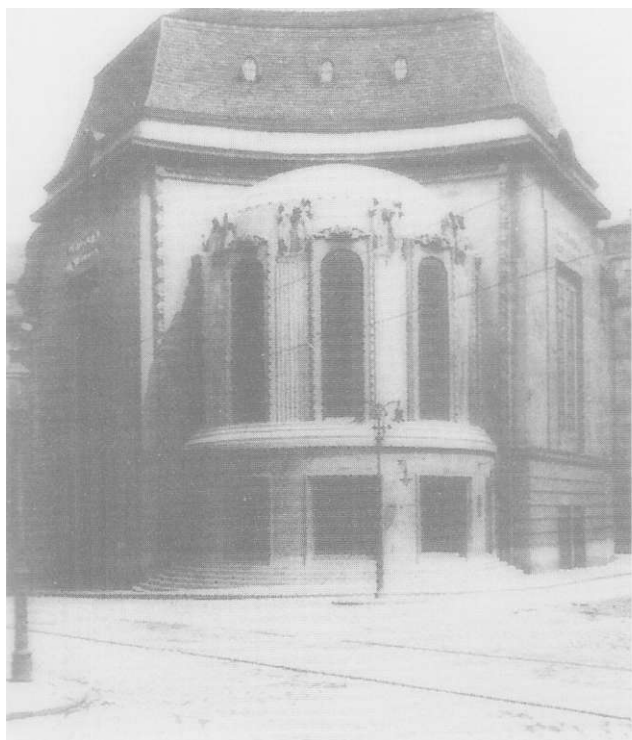
Ügyesen bonyolított családi melo-
dráma. Kiélezettek a színpadi helyze-
tek. A figurák között az egyetlen -
Csikyt követő - eleven figura Böször-
ményi Buzogány Lőrincz, egy nagy-
szájú potyaleső, nemesi eredetével kér-
kedő éhenkórász, aki a sohanapján
megadandó kölcsönöket a jövő évi ter-
mésből vagy peres ügye eldőlésének
bevételéből ígéri megfizetni. Buzo-
gány kezdeti szörny voltából fokozato-
san előbújik a jószívű, derék teremtés.
(*Hej, öreg hunczut vagyok én, nagy-
szájú, csélcsap ember, de azért jó em-*

Átvezet a Theater an der Wien bé-
csi kedély-dramaturgiájához.

A Singer és Wolfner Könyvke-
reskedése *Műkedvelők Szín-
háza* sorozatcímével kínált
darabokat színjátszani akaróknak.
Elegáns párizsi párbeszédszakembe-
rek - André Theuriet, Émil le Najac,
Jacques Normand, Torkos László, E.
D'Hervilly, Eugène Labiche - darab-
jaival egy sorban jelent meg Karczag
egyfelvonásos vígjátéka: *A kismama*
(először a debreceni színház játszotta
1887-ben). Fialat gavallér utcán talált

logtatni - mint akárhány fűzfadráma-
író -, hanem elhallgatásokkal és sejt-
tő kihagyásokkal szerepeket szerkeszt
a játzóknak. Még nem Molnár Fe-
renc színházi ügyessége, de már nem
Szigligeti cirkalmassága vagy Csiky
Gergely komótossága. Tömondatok,
egyszavas mondatok, szűk bővit-
ménnyel rendelkező replikák teszik
sebessé cselekményeit. Még nem ere-
deti színpadi nyelv, de színszerű tö-
mörségében nagy színházi gyakorlat
nyilatkozik meg.

Nem programszerűen írt magyar
nyelven - mint Szigligeti, hogy a tör-

A Neues Wiener Stadttheater

*ber. Ki-ki rúgok a hámból, de aztán
megint csak jó útra húzom a szekeret,
mint a nemes állat szokta, ha mutatják
neki az ostor végét.)* Színes, eleven ta-
golású, jó szerep. Nem jártam utána,
hogy a Debreceni Ellenőr Könyv-
nyomdája kiadta szöveg (1888) tartal-
mazza-e a Nemzeti előadásának válto-
zásait, vagy a szerepet alakító Újházi
Ede - a Mester - személyiségének bá-
ja, gazdag emberismerete, realista
színpadi igényei szerint módosult-e a
szerep a próbák előtt még vagy azok
hatására. Böszörményi Buzogány Lő-
rincz hatásos szerep. Vidám ellentét
melodramatikus jelenetekhez. Derűjé-
vel kiegyenlíti a komorságot.

levéllel betoppan egy úriasszonyhoz,
akit a levélben mostohalánya értesít
Bécsből, hogy a férjével kiszemelt fér-
fi maga a postás. Az asszony - tetszik
neki a gavallér - próbára teszi. A fia-
talember kalandra vágyik. Szerelem
lesz a véletlenből. Az asszonyt meg-
perzseli a lehetőség. Mikor már össz-
emelegednek, a szobalány jelenti a
Bécsből érkezett látogatót. Megjön az
esedékes vő.

A talált levél alapötlete semmit-
mondóan közhelyes hagyomány.
Karczag azonban a helyzetet szelle-
mesen csüri-csavarja, a félreértésből
adódó fordulatokat színpadi szerzőre
valló leleménnyel aknázza ki. Párbe-
szédei tömörek. Irodalmiaskodás he-
lyett célratörés működteti. Mondaton-
ként képes fordulatot teremteni. Kar-
czag nem írói képességeit akarja csil-

A Raimundtheater

pőbb színpaddal próbálkozó ne is
említettessenek és a magyarul ját-
zóknak sem alázattal kínálta oda ma-
gyar nyelvű párbeszédeit. Ügyességé-
ben készülődik a színházi változás: a
magyar színiirodalom izmosodása és
önállósulása. Darabjai jelentéktele-
nek, de jelenti a készülődő erőt. Szí-
nészekre támaszkodik minden írása,
nem a hazafias nézőkre. Játéklehető-
séget ad, nem pedig a honfikebleket
dagasztja.

Debrecenben Krecsányi karolta föl
a színpad iránt érdeklődő újságírókat a
budapesti Nemzeti Színházban pedig
Paulay Ede igazgató. Amit majd a
Vígyszínház programszerűen talál, Pa-

ulay kezdte meg a Nemzetiben: kiszellőztette lassanként a németes színjátszást, a franciás csevegést magyar középhanggá valószerűsítette. A Vig Párizstól tanult mintát. Paulay Ede Bécsből, Laubétól merít. Vagy Meiningeről: a történelmi realizmus a meiningeniek hitelesség-forradalma nyomán virított *Az ember tragédiája*

ből álló együttesre. Tisztelgett a csillogó technikájú személyiségekből álló magyar színjátszás előtt, amelyet hatvan évvel később olyan nehéz volt szétverni. Paulay Nemzetijében, Ditrői Vigszínházában kitűnt az együttesjáték magasabbrendűsége. Csak-hogy azidőtájt az ensemble-játék érdekében nem a nagyokat rontották a

tabban bontja ki azt a másodlagos élményt, amit olvasmányából, a francia társalgási színművekből, osztrák bohózatokból és Csiky satirikus hangolású tézisdramáiból összeérett.

A *Lemondás* című négyfelvonásosban két párhuzamos szálon tartja feszültségben azt a parányi cselekményt, amelyet darabja elején tétel-

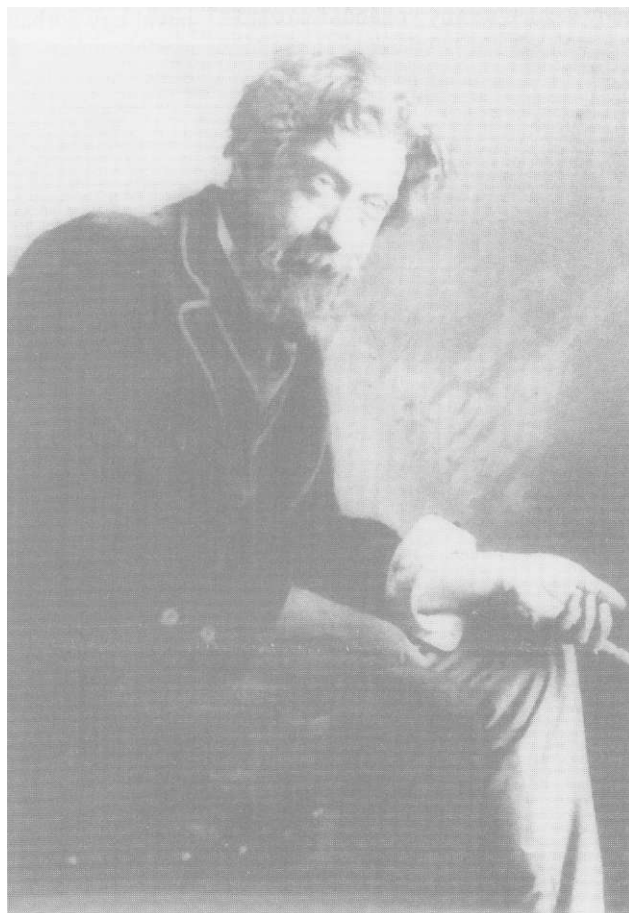
Karczag Vilmos

legelső színrevitelénél. A játérend vígabb darabjainál azonban a Csiky Gergelyen átszűrt párizsi módi hatott. A könnyedebb csevely, az elmés pontírozás, a szellemes riposztózás. Csikyt Paulay fedezte föl. Karczag színresegítésével is a magyar társalgási színmű fölnevelését szolgálta.

Paulay-káderként kerül a Nemzeti deszkáira. A színház 1893-as bécsi vendéjátékának sikere szöveget üthetett Karczag fejébe: van magyarnak mit keresnie Bécs városában. A világkiállítás elismerte a Nemzeti nagy egyéniségeinek színpadi gyűjteményét. Bécs pecsétet ütött a kiemelkedő művészek-

többséghez, hanem a kis szerepeket is nagy színészekkel játszották. A *Lemondás*-ban egyszerre jelent meg a színen a modern Ujházi és az első nemzedéket képviselő Egressy Gábor. A női főszerepeket a modern asszonyok megtestesítői - Márkus Emma és Csillag Teréz - játsszák, de özvegy báró Boldizsárné „*őszhajú agg nő*” szerepében Petőfi hajdani menyasszonya: Prielle Kornélia működtette dércsüpte kacérságát, szellemes báját.

A jószemű Paulay kétségtelenül tisztában volt vele: Karczag Vilmos tud ugyan írni, de fikarcnyi írói tehetsége sincsen. Mégis visszaesően bemutatja darabjait a nemzet színházában. Erős színpadi tehetséget, teátrális tudást talált benne. Olyan színházi embert, aki darabról darabra árnyal-

Joseph Jarno

szerűen fölállít: Korolán gróf vidéki kastélyában csehovi nyaralók időznek. A vendégek között van Boldizsár báró Tekla lánya. Tekla titkon szerelmes apja titkárába. Az is beléje. Érzelmeket leplezendő kimért hivatalossággal érintkeznek egymással. Ridegek, de ha magukra maradnak, olvatagon elmerülnek egymás tekintetében.

A gróf fiatal, elszegényedett feleséget vett el. Külföldről megérkező fia, Géza gróf, nem tud apja házasságáról és fölízgatja, amikor édesanyja helyén új asszonyt lát, ráadásul alacsony származását és apjánál jóval fiatalabbat. Beleszeret a mostohamamába. Az is beléje. Korolán gróf fél-

tékeny lesz. Fia, hogy elterelje a gyanút: kész összeházasodni a néki kiszemelt Teklával, a báró titkárának titkos jegyesével. A féltékeny gróf párba-jozsa fiával, de amikor kardot emel rá: megüti a guta.

mert éreztem, hogy e bűnös vallomás az ajkamra tör, s nem lesz elég erőm azt visszafojtani... szeretlek... s tudom, hogy te is szeretsz... azért kell elválnunk örökre.” Géza el.

„Iré: (megáll, sóhajt s mintha

Hubert Marischka és Mizzi Zwerenz Az elvált asszony című Leo Fal-operettben

A IV. felvonásban Irén odaadóan ápolja magatehetetlen férjét. A fiatalok egymáséi lesznek. Géza gróf képtelen legyűrni érzelmeit, ezért külföldre helyezteti magát a külügyminisztériummal: „Remete életet éltem elzárt magányomban, kerültek Irén,

egész jövőjét akarná festeni, szól): *És most kezdődik az én tragédiám!* (átveszi a szolgától Korolánt, egy karosszékhez megy vele, leülteti, számolty tesz lábai alá, aztán elveszi a szolgától a pokrócot, betakarja azzal Korolán lábait, majd nyugodtan mellé ül s ez alatt a függöny lassan legördül)”

Ékes szavak helyett Karczag a gesztusok ékesszólását választja. Irodalmi becsvágyánál több benne a nézőkre hatni akarás. Epigontragédiák

mivélésénél többre tartja a színszerűséget.

Negyvenhárom éves korában Karczag Vilmos Bécsbe költözik (1900), és a következő évben megpályázza a Theater an der Wien bérletét. Fölhagy a drámaírással. Színházi vállalkozóvá lesz.

Ugyanazért költözik a császárvárosba, amiért odahagyta tíz évvel korábban a cívisvárost. Akkor a debreceni színház primadonnája után ment Pestre, mivel Kopácsi Juliskát a Népszínház a Bécsbe szegődött Pálmay Ilka pótlására szerződtette. A következő évben (1891) összeházasodtak. S amikor az üdemosolyú koloratúrénekesnő operettszubbrettet a bécsi Carltheater tizenöt előadásra tervezett vendégjátékra angazsálja - amiből ötvennégy előadás lett - E. Jacobowsky *Brillantenkönigin*-jéhez földadja írói előmenetelét, felesége impresszáriója lesz. Kopácsi hosszú vendégjátékra megy Berlinbe (1896), majd Amerikába (1897), Prágába, Szentpétervárra. Ováció fogadja érzésteli vidámságát, operai biztonságú énektechnikáját. Karczagné - aki 1871-ben született vagy 1870-ben, legvalószínűbb azonban, hogy 1867. február 13-án - ifjú Johann Strauss legutolsó (megbukott) operettjében csillog még (*Die Göttin der Vernunft*, 1897. március 13. - Willner és Bodanzky librettóját utóbb Lehár újra megzenésíti, *Luxemburg grófia* címmel).

Karczag hátat fordít a drámaírásnak, és eljegyz magát az operettel. Ez egybeesik azzal az alig magyarázott tüneménnyel, hogy Bartók és Kodály zeneakadémiai évfolyamtársai a katonakarmester Lehár nyomdokain összeállnak a Léha Múzsával. Kálmán Imre föláll a Pesti Napló kritikus szölyyéjéből, sikert arat operettjével (*Tatarjárás*) a Vígben, amely *Herbstmanöverként* Karczag-sikerré lesz a Theater an der Wienben. A zeneakadémiai növendékek bezupálása a katonakarmesterek operettgárdájába indokolható, a fülbemászó dallamok többet fizettek komor hangzatoknál. Az arany pengése tagadhatatlanul fölerősítette a keringővel kombinált csárdásokat. Azért, mert hirtelen fizetőképes publikum terem Bécsben is, Pesten is. A Gründerzeit évadjain megtollasodott polgárság képes fényesen eltartani mulattatóit. A malomipart követően fölfut a szórakoztatóipar.

Karczag Bécsbe költözése különbözik Kálmán Imre áttelepülésétől.

Karczag azért ment Bécsbe, hogy közelebb lehessen Kopácsi Juliskához. Kálmán nem azért ment Bécsbe, hogy közelebb lehessen igazgatójához, Karczaghoz, hanem mert a magyar közigazgatás képtelen volt kiterjeszteni szellemi művekre a jogvédelmet. Nyakló nélkül lophatták hazai szerzők munkáit külföldön. (Molnár *Az ördög* című darabját egyazon napon három New York-i színház is bemutatja - jogdíjfizetés nélkül.) Bécsben jogvédelmet élveztek. Lehárnak azonban fokozott üzleti furfangja is szükségeltetett, hogy *A víg özvegy* százalékaiból (*Dos is ka Musik*) négyemeletes házat vásároljon a Theobaldgassében mutatós ischli villájához, és megtoldja ingatlanait 1932-ben a Bécs környéki Nussdorfban a Schikaneder-palotácskával.

Emmanuel Schikaneder, színész, drámaíró, színházvezető éppen száz éve (1801 júniusában) az An der Wien 26-os számú telken nyitotta meg az ujonnan fölépült állandó színházát. A százéves ház 1901-ben csődbe ment. Strauss halála után a bécsi operett hanyatlására tett pontot. A librettók egyre hitványabbak voltak. A közönség elfordult. Be kellett zárnai a színházat. Kihasználta a háztulajdonos a kényszerzűnetet: átépítette a színpadot. 1901 májusában a hátszínpad vas-konstrukciót kapott megerősítésül. Átépítették az épület nézőket fogadó első részét is. Szeptember 15-én befejezték az építést.

Végre jelentkezett egy merész bérelő: Karczag. Hét éve élt Bécsben. Állítása szerint tizennégy maga írta és rendezte darabot vitt színpadra Magyarországon, de semmi gyakorlata nem volt a színházvezetésben. Hasonképpen vagyona sem volt, csupán háztulajdonos Pesten és egy kis birtoka volt házzal Tátra-Lomnicon. Bizalmatlanul fogadták jelentkezését. Napi 400 koronát kellett lefizetnie, nyakára ültették Georg Lang bajor királyi intendáns-tanácsost, nélküle nem köthetett vendéjátékszerződéseket, jöllehet nem akart állandó társulatot, hanem vendégekkel kívánta megoldani az évadot.

A bécsi bürokrácia legsikereesebb vadhajtsága a színházak agyonrendszabályozottsága. Mária Terézia reformrendelete (1752) szigorúan megköti a prózai és zenés darabok fővárosi előadhatóságának körülményeit. Sikeres első évadját követően Karczag igazgatótársat keresett magának, s talált Karl Wallner

személyében. A jó nevű színésznek volt pénze és színházvezetői tapasztalata. A rendőrigazgatóság bizalmatlanul csak újabb egyetlen évadra (1902. augusztus 27. - 1903. szeptember 14.) hosszabbította meg engedélyüket. Wallner felelt a művészi vezetésért, Karczag bajlódott a színház üzleti felével. Vitájuk támad a háztulajdonossal, aki a városi adóhivatalból rájuk kényszeríti Emil Steininger tisztviselőt, hogy figyelje a kezüket. 1904-ben még csak újabb egy évre hosszabbítják meg igazgatási engedélyüket, de azután a vitathatatlan sikerre tekintettel hat évre (1905. október 9. - 1911. szeptember 14.). Ekkor Wallner kilép az üzletből, és Karczag, haláláig (1923. október 11.) egyedül vezeti a Theater an der Wient.

Biztos üzletmenet. Alig változó módszerek. Nyaranta prózával töltik ki a szünetet. Karczag bevezeti a bécsi publikumnak a naturalista drámasztílust: a melegebb hónapokban szigorúan megrostálja a vendégszerepléseket, visszatérőleg szerepel azonban Otto Brahm Lessingtheaterje és Reinhardt.

A pénzt azonban az operett hozza. S mivel az operett jól fizet, egyszerre megjavulnak a librettók. Kiderül: Bécs tele van a színpadi hatáskeltés, dramatikusan elbeszélés fortélyait alkalmazni tudó szellemes emberrel. Egyikük - Victor Leon (1858-1940), *A víg özvegy*, *Az elvált asszony*, *Operabál*, *A drótosztót*, *A sárga kabát* stb. szövegírója - éppenséggel a Theater an der Wien főrendezője. A színszerűség diadalaként rögzített helyzeteket és fix meséket nemcsak újdonságként ható helyszínekre vagy történeti korokba helyeznek át, a háziszerzők legcsillogóbb erénye, hogy *testreszabott* szövegekönnyveket készítenek. A zeneszerzőnek természetesen ható drámai alkalmat adnak arra, hogy a próza átváltson énekekre, a nagy színészegegyéniségeknek - a bécsi népszínművet kedélyes színekkel folytató operettszemélyiségeknek - pedig hajlékony szerepalkalmakat készítettek. Születésüktől fogva sok gáncs és lekicsinylés érte ezeket a librettókat, szabták-varrták-átdolgozták azóta jónéhányszor, kivilágolt azonban: a legkönnyedebb használhatóságot az eredeti szövegekönnyv nyújtja, mivel nem spekuláció eredménye, hanem rugalmas keret a színészi tehetséghez. (Óvatosságra int a drámatörténet kínos ténye, hogy annak idején a latinos műveltségű, tudós színháznak író irodalmárok lenézték a napi színházi szükségletnek termelő,

a színészeknek alkalmat kínáló teatralis Shakespeare-t.)

A régi városháza ülésterméből átépített (1893) másik magánszínház, a Raimundtheater vesztesége az 1906-07-es évadra 20 6070 korona lett. Új vezetést keresett a rendkívüli közgyűlés. Karczag és Wallner - karmesterükkel, Lehárral - a pályázók között vannak. *A víg özvegy* komponistája (*Dos is ka Musik*) addigra a Strauss utáni új operettszerzők legsikeresebbje. Az An der Wien színházban a *Bécsi nők* (1902) premierjétől kezdve a Monarchia végéig tíz operettjét adják, köztük a legnagyobb érdeklődést keltő: *A víg özvegy* (1905), *Luxemburg gróffa* (1909), *Éva* (1911), *Végre egyedül* (1914), *Pacsirta* (1918). S jóllehet a város nyugati kerületeiben a közönség nincs ellátva zenés színházzal, a hivatal aggodíka színvonalcsökkenés és a stílusváltoztatás miatt. Megtagadják a folyamodóktól a játszási engedélyt. Karczagék a császárhoz fordulnak fellebezésükkel. Kedvükért megváltoztatják a színház működésének alapszabályait. 1908. augusztus elsején átveszik a Raimund igazgatását is. Anzengrubberrel nyitnak, de hamarosan színre kerül a *Cigánybáró*, és az új színházat is előntik az operettek. Wallner 1911-ben otthagyja az igazgatást. Karczag az egyedüli kormányos 1913-ig, majd a jövedelmező működés következtében 1924-ig. Direkciójának legnagyobb sikere a Schubert-dalokból összeszerkesztett operett, a *Három a kislány* (1916).

1917-ben elárverezték a Neues Wiener Stadttheatert (épült: 1914). Két színháza mellé harmadik operettgyár-ra akarta átszervezni, és bár elismerték kereskedelmi rátermettségét, színházi szakértelmét, alkalmazkodóképességét a közönség igényeihez és ízléséhez, a hatóságok ellenezték, hogy a három legnagyobb bécsi magánszínház egy kézben egyesüljön.

Karczagnak volt színháza, nem volt azonban játszási engedélye, az a tönkrement direktoré maradt - Joseph Jarnóé, aki Kohner Józsefként született 1866-ban Budapesten, sikeres színészként működik, majd 1899-től a Josephstädter színházat sikerrel igazgatja. A színház a hivatalos akadékoskodások miatt zárva marad, és csak az első köztársaság idején (1919) Jarno-Karczag közös vezetésével nyitja meg kapuit. (A háború alatt Jarno a Józsefvárosi Színházzal és a Lustspiellel együtt ve-

zette intézményét majdnem azonos játékkreddel. Játsszott modern szerzőket - Strindberget - és a bécsi Volksstück három klasszikusát: Nestroyt, Raimundot, Anzengrubert. S mivel a háborús állapotok miatt műsora szórakoztató része hiányzott, a francia szerzők helyére magyarok kerültek. Heltaitól *A Tündérlaki lányok* hetvenötzör, Lengyel Menyhértől *A táncosnő* ugyanennyiszert ment, Góth Sándor-Pásztor Árpád *Vengerkák*-ja ötven előadásban, rajtuk kívül még Balázs Béla, Drégely László, Molnár Ferenc pótolja a hiányt. Itt indul a magyar exportdráma világhírnévűje.)

A Theater an der Wienben Lehár *Tökéletes feleség* című operettje (1913) százöt előadást ér el megszákítás nélkül. Nagy sikere van egy St. Pölten-i bonvivánnak, akivel 1908-ban átmenetileg megpróbálkozott a színház. Hubert Marischka a neve. Később fontos szerepet játszik majd a bécsi operett és a Karczag-család történetében.

Karczaghoz dől a pénz. Okos, óvatos színházvezető. Egy színidirektor, aki nemcsak megél színházából, hanem vagyont keres vele. Vérszemzet kap: busásabb nyereség érdekében mozikoncessziót kérvényez, hogy az új szórakoztatási formából is zsebre tehesse a hasznót. A belügyminisztérium helyteleníti a tervet azzal az indoklással, hogy a mozival kárt szenvednének Bécs színházi körülményei, és az operettváros világhírneve csorbulna.

A szarajevói revolvergolyók veszélyeztetik az 1914–15-ös évad megkezdését. Csak október 18-án kezdtek el a szeszt a már elkészült *Csárdáskirálynő* helyett Kálmán Imre *Az obstitos* című operettjének - amelyet korábban *Der gute Kamerad* címmel adtak (1912) - sebtiben időszerűsített változatával: *Gold gab ich für Eisen* (Aranyat adtam vasért). Bruno Granichstädtenél *A hercegnő parancsára* (1915. március 20.) nagy siker. Hét hónap alatt 189-szer megy. A bevétel érdekében Karczag elhagyja a nyári szünetet is. Bécs szórakozni akar. Szeptember 3-án ünnepi előadást tartanak Granichstädten operettjéből egy háborúban lerombolt magyar falu újjáépítésének javára. Egy másik katonakapitány - Leo Fall - operettje 480 előadást ér meg (*Sztambul rózsája*, 1916). Ahmed bej szerepét Hubert Marischka adja. Fall operettje a második helyezést a világsikerben *A víg*

özvegy mögött. Véget ér a háború. Az év végén és a következő évben azonban hetente kétszer zárva tart a színház. A kezdést télen előrehozták 1/4 6-ra, tavasszal esti 6 órára. Megviselte a bécsieket is a háború, Lehár *Pacsirta-jára* (1919) azonban 379-szer kíváncsiak.

Vége a császárságnak, és megírog az operett helyzete is. A kacérságot fölváltja az erotika. A szellemességet a gazdag kiállítás. Új korszak következik.

Andor Leon, a kitűnő hírlapíró Bad Ischlben beszélget Lehárral 1937-ben, az interjút csak a második világháború után jelenteti meg (*Ország-Világ*, 1958. október 22.). A zeneszerző elmeséli, miként került a Theater an der Wienhez: „*Katonakapitány voltam akkortájt a császári Bécsben, s télidőben a nagy korcsolyapályán játszottam a bandámmal. Feletteseimtől különös kegyként néha engedélyt kaptam, hogy saját szerzeményeimet is műsorra vehetem. Ezek a keringők nagyon megtetszettek egy szép bécsi lánynak, aki lent bógizott a jégen, s akinek a papája érdekelve volt néhány bécsi színházban. Ez a kislány lett első komoly pártfogója a keringőimnek, az ő támogatásának köszönhettem, hogy a Theater an der Wien megbízott a Drótoszt megkomponálásával.*”

És jött *A víg özvegy* (*Dos is ka Musik*).

Karczag Vilmosnak Kopácsi Juliskától két gyermeke született. A fiú elesett az első világháborúban. Karczag Lili - egy szép bécsi lány - Hubert Marischka (1882-1959) felesége lett. A színész fölvette a Marischka-Karczag nevet. 1922-ben az apa átengedte vejének üzleti vállalkozásainak a zömét, így a Papageno Zeneműkiadót is. Marischka közkedvelt operett-tenor, kiváló rendező, érzékeny dramaturg. Karczag halála után (1923) veje a Raimundtheater mellé egy kézbe fogja a Theater an der Wien igazgatását, valamint a felesége tulajdonában lévő Neues Stadttheater is a VIII. kerületben. Folytatódik az operettvilág. A háborút követő időkben azonban a látványos revük kiállítása sok pénzt emésztett föl. Marischka-Karczag a megváltozott ízlés és a hadiszállítókból álló új-közönség miatt veszteséges vállalkozó lett. Az 1927/28-as évadban becsukta a Stadttheatert, a Theater an der Wienre összpontosított.

Az operettek librettóit jórészt maga írta, hogy biztos kézben tudja a dramaturgiai megoldásokat. Kálmán *Marica grófnő* című operettjéhez írott szövegkönyve (1924. február 28.) nagy színpadismeretének hozadékaként megújította a III. felvonás megoldását. Az operettek utolsó felvonásával ugyanis mindig baj volt. A II. felvonás végén a szerelmesek - a primadonna a bonvivánnal - összevesznek. Függyöny. Nem marad más hátra, mint egy dramaturgiailag kínlódo kóda, melynek során kibékülnek, egymáséi lesznek. A közönség a kurta zárófelvonást rendszerint unja. Marischka leleményesen megoldotta ezt az évszázada húzódo színházi kérdést, amikor új szereplőket léptetett föl a III. felvonásban: Božena Cudenstein zu Chlumetz hercegnőt, aki kibonyolítja a félreértéseket, a bonviván előbukkanó dúsgazdag nagynénjeként megoldja a helyzetet. A hercegnő mellett teljesít szolgálatot a III. felvonásban Adolár Penizek, titkár (korábban színházi sügő) - ezt a szerepet maga Hubert Marischka játszotta és a színre lépő új komikus megújuló lendületet ad a darab lanyhuló feszültségének. A Marischka-effektus sikert aratott Kálmán muzsikájával. Egy álló évig - 376 előadásban - ment en suite, és csak az utolsó véget a Theater an der Wien Marica-szériájának, hogy 1924-ben sztrájkba léptek a színházi zenészek.

Hubert Marischka öccse (Ernst Marischka. 1893-1963) kedélyes filmeket ír bátyjával társszerzésben, a nevéből rövidített ERMA filmvállalat tulajdonosa, ő írta és rendezte az Erzsébet királyné életét megoperettesítő Sissi-sorozatot, valamint tisztelgett a családi operettörökség előtt (*Három a kislány*, 1958, *Operabál*, 1956).

A Marischka-gyerekek közül Franz (1918) színész lett, George (1922) filmrendező.

A császárság utolsó másfél évtizedében egy debreceni drámaíró, Karczag Vilmos Wilhelm Karczagként szakértelmével, kíméletlen kitartásával meghosszabbította a bécsi operett regnálását. Utoljára adományozott Bécsnek derüt és bájt, gondtalanságot és vidámságot, operetté olvasztva éles szemmel megfigyelt társadalmi anomáliákat és azt a szaktudást, amit Krecsányitól és Paulaytól, valamint a századvég nagy tudású magyar jelmeztudós gárdájától elsajátított.

Dos is ka Musik! ■

Bodor Ferenc

A HARMINCAS ÉVEK MODERN ÉPÜLETEI

A két világháború közötti magyar építészet a nem igazán beavatottak számára arctalan massa, egybefolyó, nem tagolt jelenség. Nevek, csoportok, arcok fakultak rövid idő alatt szürkévé az elmúlt évtizedek váltakozó politikai kurzusai alatt. A felejtést elősegítette a szakirodalom hiánya, az alig elérhető könyvek, folyóiratok. A második világháború utáni korszak nehezen emésztette meg a megelőző negyedszázadot, az elemző értékelést sok esetben érzelmi, direkt politikai ítékezés helyettesítette.

A századforduló szecessziós építészete a körülményekhez képest kellően feldolgozott, s még az egykor oly kárhóztatott eklektikára is jutott valami a figyelemből. Az 1920-at követő időszak építészeti sokszínűsége nem kellően méltott tény. Különösen nem a harmincas évek elejétől számított korszak, amely nemzetközi mértékkel mérve is jelentős eredményeket hozott. Az első világháborút követő forradalmakból és békéből, a lelki és gazdasági sokkból lassan feltápáskodó országban számos irányzat élt egymás mellett. Ezek társadalmi elismertsége, támogatottsága változó volt. Az állam elsősorban a neobarokk irányzatot támogatta, s csak a második világháború körül barátkozott meg az olasz ideológiával meg-támasztott modernnel.

Viszont ott volt a magántőke, a mozgékony, gyors, minden újra fogékony vállalkozói és üzleti világ. Ők a korabeli modernnekhez fordultak. A fiatalok új építészetet akartak, névleg meg valóságosan is. A

különbéle modern mozgalmak, elsősorban a weimari Bauhaus szellemében nevelődött tervezők teljes szívvel az új technológiák, anyagok, formák felé fordultak. A polgárság, annak is fiatal, megfelelő külföldi tapasztalatokkal felvértezett képviselői szívesen fordultak a fiatal építész-mérnökökhöz. A seregnyi magántervező-iroda megfelelő választékot teremtett. A világválságból éppen hogy kilábaló gazdaság újraszította külföldi kereskedelmi kapcsolatait, s ha szűkösen is, de lassan minden új külföldi anyag avagy annak magyar megfelelője rendelkezésre állt.

Ma, a számítógép és űrhajó világában is csak irigykedve nézzük a harmincas évek óriási méretű hajlított üvegablakait, krómozott épületszerelvényeit, időtálló linóleum padlóburkolatait. Micsoda gazdagság! Irigykedve, és a szegény utódok üres zsebével csodáljuk az elegánsan megmunkált felületek, az illesztések mérnöki pontosságát. A szakértelemnek és a szakmai biztonságunk rendkívül példamutató formáit láthatjuk a harmincas évek épületein.

Mi volt ez az irányzat? Stílus, munkamódszer? Sokfajta néven hívják e kor épületeit. Funkcionalista, internacionális modern, s ehhez hasonló elnevezéssel illetik ezeket az épületeket. Nálunk az értelmiségi szleng bauhausos házaknak hívja őket. A fővárost elborító kosz és rendetlenség szürke lepedéke alatt eltűnnek ezek az épületek. Pedig egész városnegyedek épültek ilyen stílusban,

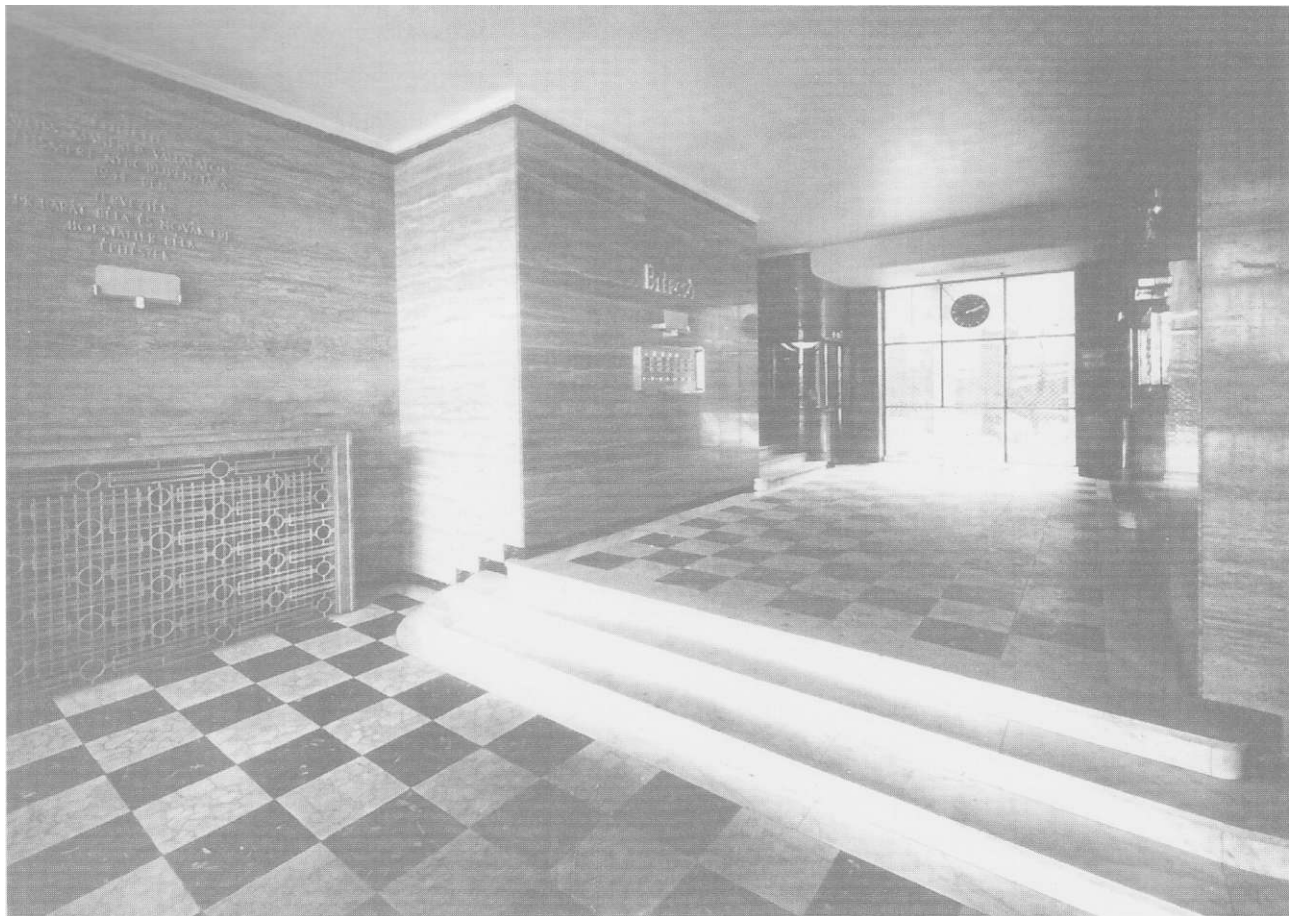
főleg az Új-Lipótvárosban és a Lágymányoson. De jócskán található belőle a kíváncsi érdeklődő a Bőszörményi út környékén vagy Zugló egyes tájain.

Érdekes módon a jelentős modernista épületek túlnyomó többsége túlélte a háború pusztításait. Az igazi roncsolásokat a nemtörődömség, az IKV, HKI hanyag és felületes villanszerelői, a márványba, műkölapba vájatokat, lukakat fúró szakik okozták. Vérző szívvel nézzük a kusza vezetékek által szét-szabdalt, tönkretett, valaha pompázatos lépcsőházakat, a rozsdásodó hátulvilágítós névtáblákat, ezt az egész, érzéketlenül elcsúfított egykori gazdagságot. A bombázást kiállt üvegablakokat görbe műanyag-pótolták a gondnokok, az államosított, elkobzott házak új kezelői. Páratlanul értékes épületegyüttesek, az egyetemes magyarországi kultúra értékei sérültek meg ilyen módon. A liftkorszerűsítési mániának számtalan századfordulós kabin esett áldozatul, sajnos a városvédők sem figyeltek eléggé a harmincas évek krómozott, high-tech liftcsodáira, amelyekből alig egy-kettő száll a pesti háztetők felé napjainkban.

Van néhány megmaradt gyönyörűsége épület, amelyek ha elhagyatottan is, de méltók a törődésre. Ilyen a Móricz Zsigmond körtéri Simplon ház (a mai Bartók mozi) gyönyörű részletekkel, billenő ablakokkal és a mesebeli ködbe burkolódzó Sanghai bárral.

A Páncél villa a budai hegyekben (XII. Töröcsvár u.)

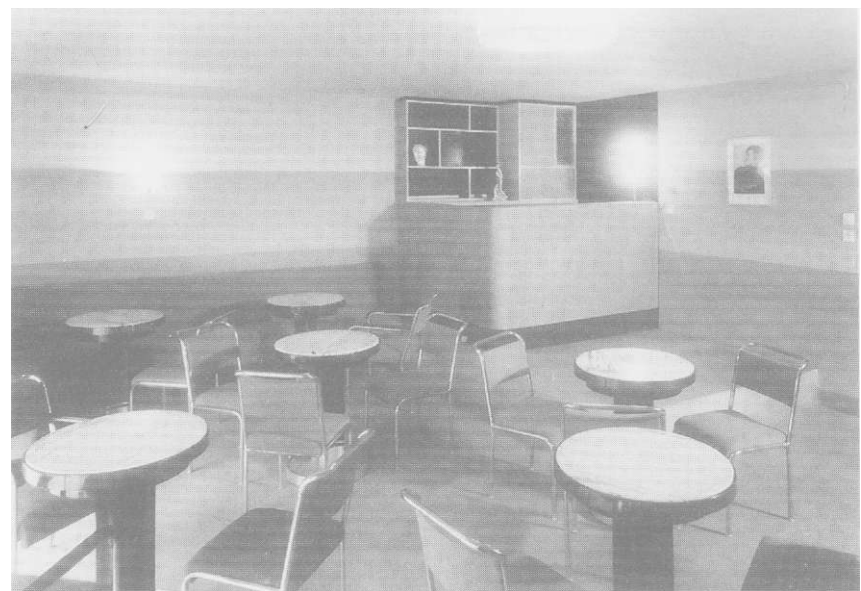
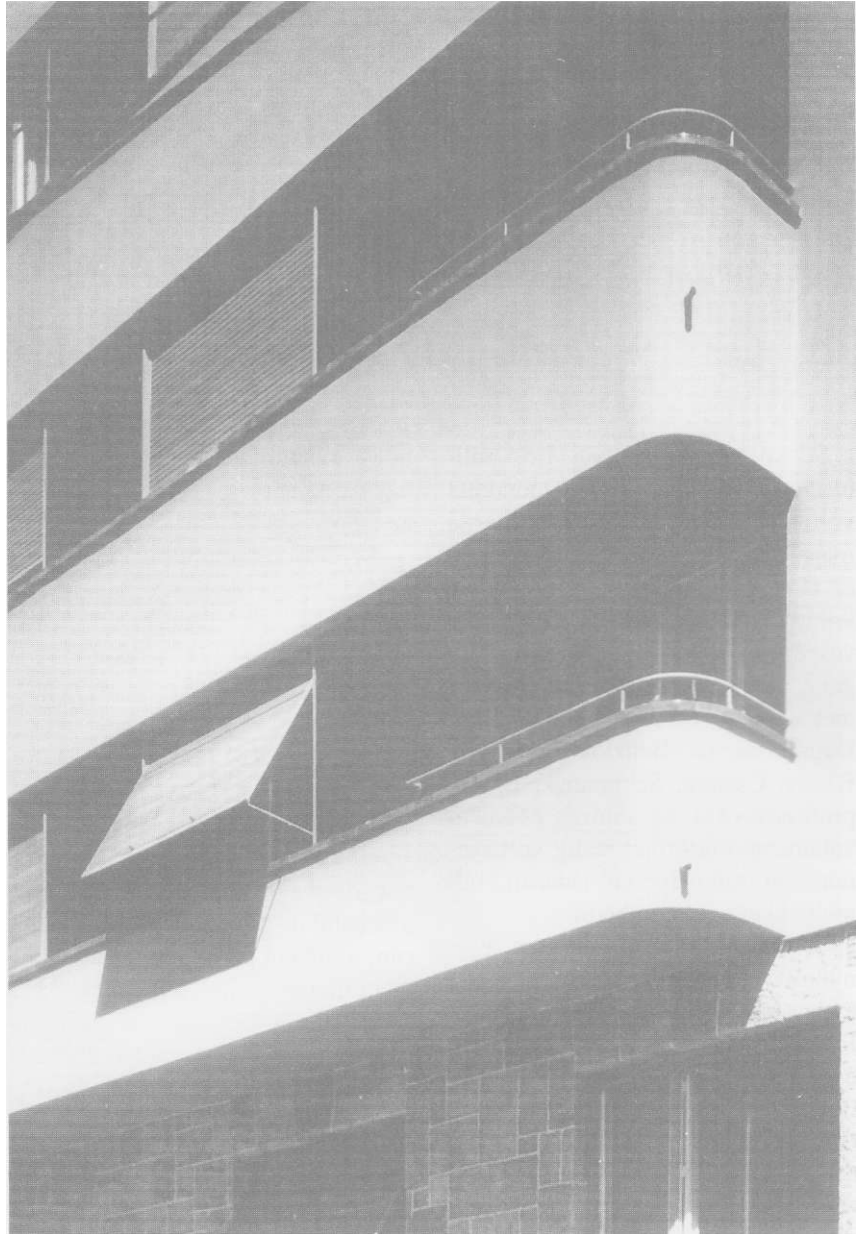
*Balra fent: A Simplon ház a Móricz Zsigmond körtér és a Bartók Béla út sarkán (1938)
Balra lent: a Weiss Manfréd gyár nyugdíjas bérháza (1942)
Jobbra fent: Olgay fivérek: Lajos utcai bérház
Jobbra lent: az egykori Savoy kávéház emeleti kisterme (1937)*

Próbáljunk bejutni a Hofstätter-Domány építész-duó Weiss Manfréd-féle házába, vagy a város egyik legkiválóbb épületébe, a Szent István-parkban levő valahai Alföldi Cukorgyár Rt. bérházába, az immáron másodszer bezárt Dunapark kávéházzal. Rengeteg finom, elegáns formát és részletet őriznek a Rózsadomb lankáin és a Pasarét utcáiban található villák. A Napraforgó utcai mintatelep, Pogány Móric Áfonya utcai villája leromlott toldozott-foldozott állapotukban is értéket hordoznak. Fischer József Csátárka utcai bérháza szigorúbb, merevebb szerkezetű, a Ligeti-Pallos-féle Bimbó utcai bérvilla íves homlokzatával már lágyabb, oldottabb formában őrzi és hirdeti a modern stílust. Molnár Farkas Lejtő úti villája szerencsés ötvözete a feszebb és a lágyabb tömegképzésnek.

A harmincas évek modernista mozgalma, ha kisebb-nagyobb szünetekkel is, de egészen a negyvenes évek végéig hatott. A belváros egyik legdinamikusabban formált lakóépülete, a Gerlóczy-féle Petőfi Sándor utcai ház 1944-ben készült el. A modern-funkcionalista stílust éltető polgári világot a világháborús az azt követő változások szétzilálták, a tulajdonviszonyok s a politikai helyzet megváltozott. A funkcionalista építészeti ötvenes évek elején az építészkongresszuson Révai József kiátkozta.

A modern Budapest épületei jelenleg szinte teljesen ismeretlenül Csipkerózsika-álmukat alusszák, arra várnak, hogy újra felfedezzék őket. ■

(A felvételeket az OMF Építészeti Múzeumának Fotótára bocsátotta rendelkezésünkre. Fotó: Kozelka)

AUTÓK, MOTOROK EMBEREK

*Az Európai Utas szeretettel köszönti
a lap „régimotorosát”,
a nyolcvanéves Surányi Endrét*

Daimlertől és Benzttől napjainkig

A közismert korabeli író, politikus - mint a tévében mondotta volt -, kettőezeröttszáz évesnek tartja magát, mert Platónnal, Szókratésszal és társaival élte át a felvilágosodás korát. Én, az autológus, nyolcvanévesen csak százévesnek vallom magam, mert születésemet és átéléseimet az autó és motor feltalálójától, Daimlertől és Benzttől számítom. Bánky, Csonka, Schimanek, Bláthy professzorokat, az autózás csaknem valamennyi úttörőjét pedig volt szerencsém személyesen ismerni, némelyekkel együttműködni.

A csak százéves életkorom, előnyökre szolgál, mert nem rágódom évezredek baklővésein, búján-baján. Rövid múltam is elég gondolkodni és elviselni valót adott a két világháborúval, gazdasági válságával, munkanélküliségeivel, s különösen az autósokat és motorosokat sújtó törvényeivel, rendelkezéseivel. Mire kihevertük a primitív járművek gyermekbetegségeit, a szabályozatlan közlekedést, bevezették a forgalomszabályozást, a vezető és a gépjárművek vizsgáztatását, a kötelező biztosítást, az útdát, a súlyadót és egyebeket. Benz óta drágul a benzin, az olaj, az alkatrészek, általában az autótartás. Ezért járok ismét motoron, meg a parkolás és a dugók miatt. Így még a nőknél is sikerem van a száz, pontosabban a nyolcvan évemmel. (Míg le nem veszem a bukósisakomat.)

Őskor, hősikor

De fordítsuk komolyra a szót és száguldjunk vissza Daimler vascsikójához és Benz önjáró kocsjához,

hogy megtudjuk az egyes emberek vágya, az autó, a motor, miként vált az emberiség átkává...

Az első automobilt - mert akkor teljes nevén illett nevezni -, egy Kriegs Puchot, elemista koromban láttam, amint katonákkal robogott be kis falumba nagy porfelhőt húzva maga után. A háborút követően, 1919-ben szülőfalum földbirtokosa, a diósjenői báró Swáb Sándorné Benz autója jelentette a szenzációt, amellyel a Budapesten felfogadott, magyarul rosszul beszélő német mechanikus robogott végig a főutcán, időnként pedig Laurin and Klement motorjával. A húszas évek kezdetétől az autók-motorok demokratizálódtak, mert műszaki fejlődésük már többeknek lehetővé tette birtoklásukat és használatukat. Már nemcsak a mechanikusok és a megszállottak boldogultak velük, hanem az átlagemberek is, és a tömeggyártás folytán „viszonylag olcsón” beszerezhetővé váltak. Ezeknek következtében az autók-motorok hatást kezdtek gyakorolni a társadalomra, s ez még ma is tart.

A húszas évek közepe táján megjelent az első KRESZ-nek nevezhető szabályozás, és már nemcsak Budapesten, hanem vidéken is kötelezővé tették a gépjárművezetői vizsgát, valamint a gépjárművek műszaki vizsgáztatását, a társadalom pedig két ellentétes táborra bomlott; a gyalogosokra és autósokra-motorosokra. A sajtó a döntő többségben levő gyalogosok oldalára állt. Íme egy idézet az ellentétre a Magyarország 1927. október 15-i számából, amely Ragamby aláírással jelent meg.

„Tavaszi elején különös ragadozók bukkantak fel Pest utcáin. Évekkel ezelőtt még csak szörvályoson, behúzott farokkal ódalogtak, de az idén csoportosan, rajokban jelentek meg... A hivatalos zoológiában nevük sincs még, de a népszáj azért máris elkeresztelte őket. Úgy nevezi, hogy motorbicikli. A polgárság fejvesztve menekült a vérengző vadak elől, a rendőrség tehetetlen volt.

Én összeszorított foggal nyeltem a mérget egy ideig, aztán nem bírtam nézni tovább, elővettem híres tizlővetű Winchesteremet és kiálltam a szögletre, ahol a Dohány utca keresztülfolyik a Nagykörúton. És amikor egy ilyen alattomos fenevad böszült ugatással egy csapat gyerek közé rontott, egyetlen lövéssel leterítettem. Jött a második, harmadik, negyedik, azokat is. Az utca népe ordítva, lázban vetette magát a dögökre és szétszaggatta őket. A francia forradalom jutott az eszembe erre a borzalmas látványra. Ilyen nekiböszüléssel téphették széjjel a szankulottok az arisztokratákat...”

Nemcsak a lapok írtak így. A gyalogosok és különösen az akkoriban még félős lovakat hajtók vagy a Stefánián lovaglók tetteleg is bántalmazták az autósokat és motorosokat. Megrongálták a járműveiket, cukrot tettek, de bele is vizeltek, vizet öntöttek a tankba, jancsiszeget szórtak az úttestre. A feltalálóját és a még tökéletlen járművek híveit és

A „százéves szerző” legújabb kedvencével és egyik író-tanítványával, Görgey Gáborral

különösen használóit hibáztatták az autó- és motor-„járvány” terjedéséért. Nem látták egyesek, nem is akarták látni, hogy a gépjárművek megjelenése a haladás, a fejlődés velejárója.

Az autósok és motorosok az előzők hatására érdekképviseletekbe tömörültek, szaklapok és klubok alakultak. Az összefogásnak és a szolidaritásnak már korábban is voltak megnyilvánulásai. Az autósok-motorosok megálltak az országút szélén veszteglő jármű mellett, és segítettek egymást defekt esetén, ami nem volt ritka jelenség abban az időben.

Versenypályán

A legtekintélyesebb szervezet, a Királyi Magyar Automobilklub 1900-ban alakult, és igen fontos munkát végzett, különösen az autó- és motorversenyek rendezésével. Nagy részük volt ebben a sport-egyesületek mellett megalakult autós-motoros egyesületeknek is, mint például a kispesti, ferencvárosi, új-

pesti atlétikai klub autós-motoros szakosztályainak, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Miként a már említett autós feltalálókkal az élvonalban voltunk Európában, az autó- és motorversenyek megszervezésében - amelyek a húszas évektől különösen segítettek a gépjárművek fejlődését - szintén az elsők között járt hazánk.

Európa legismertebb versenyzői és autómárkái mérköztek egymással a magyarországi nemzetközi versenyeken, és a mi versenyzőink és automobiljaink is részt vettek a különböző európai országokban rendezett nemzetközi autó-, motorversenyeken. Népszerűek voltak a csillagtűrák és a megbízhatósági országúti versenyek. De közkedveltek voltak a gyorsasági és a hegyiversenyek is. A Tát és Nyergesújfalu közötti, később pedig a gyóni három kilométeres egyenesben a gyorsasági rekordok lefutására épült betonúton ren-

dezett versenyekkel váltunk világhírűvé, hisz ezeken a pályákon számtalan álló- és repülőstartos világrekord született.

Hazai versenyzőink közül kiemelkedő eredményeket értek el a nemzetközi versenyeken Delmár Walter és felesége, Wolfner László, Feledi Pál, Urbach László, ifjú Horthy István és Miklós, és még hosszan sorolhatnám azokat a versenyzőket, akik a különböző versenyágakban és kategóriákban autóval és motorkerékpárral versenyeztek. A húszas évekre lépve még nem specializálódtak az egyes versenyágak, az autók és motorkerékpárok.

A magyar gyártmányú automobilok, a Mátýásföldi Gépgyár Magomobiljai és Magosixjei is világhírettettek szert. A kis Magomobil nemcsak mint taxi vívott ki magának hírnevet Európa-szerte, hanem versenyeredményeivel is. Az Osztrák-Magyar Túraút kétezer kilométeres távján, az Alpok hágóin át, a még kiépítetlen utakon 1923-ban

Autós turisták indulnak a Tátrába a Berlińi térről 1932-ben

csapatbajnokságot nyertek. Sorolhatnám még a Magosix autók, valamint a Máray és Nova motorkerékpárjaink, azután a későbbi években gyártott világhírűvé vált Mátra és az SHB száz köbcentis kismotorok versenyeredményeit is...

Versenyzőinknek és hazai autósainknak nem volt könnyű eredményeket elérni a nemzetközi mezőnyben, ahol olyan versenyzők indultak mint az olasz Nuvolari, Norton motorral (a harmincas években ő nyerte az Első Magyar GP-t a Népligetben) vagy Neubauer Mercedesszel (később a gyár főkonstruktőrévé nevezték ki). Karner a már akkor világhírű gyári Puch-menő (később a svábhegyi versenyen bukott, és a helyszínen életét veszítette. Emléktábla jelzi e helyet). Nem sorolom tovább a versenyzők neveit és a kitűnő autók és motorok gyártmányát, hanem személyes élményeimmel folytatom a visszatekintést, különös tekintettel a versenyekre.

Proust-nak a Geraldine-keksz teába helyezésétől az úri társaság, a

zsúrok jutottak eszébe, nekem viszont Artur Simcock ausztráliai motorversenyző lyukas úszókája, amelyet 1930-ban a táti rekordkísérletnél én forrasztottam, és természetesen a feledhetetlen versenyzők, a depók légköre, a metanol és az égett ricinusolaj illata. Az ausztráliai versenyzőnek akkor lyukadt ki az úszókája, amikor az egyik irányban már sikerült megdöntenie az angol Wright ezer köbcentis Brugh Superior motorjával felállított világrekordját. A visszafelé futott mérésnél azonban a megforrasztott úszó miatt szegény keveréket kapott a motor, s emiatt kiégett az első henger dugattyúja.

Ami nem sikerült Simcocknak, az sikerült Ernst Henne német versenyzőnek, aki sokkal kisebb űrtartalmú, 750 köbcentis BMW motorjával új világsúcsot állított fel. Én

Hartmann László melegíti Maserati versenyautóját a gyóni sebességi világcsúcs-kísérlet előtt, 1938-ban

ekkor már a nekem szimpatikusabb angol Fernihoughnak segédkeztem, mert az angol motorosok és a motorok akkoriban olyan népszerűek voltak motoros körökben, mint a hatvanas években a Beatlek és a beat zene, s ennek megfelelően „beszéltük” az angolt is. Abban bízunk, hogy Fernihough megdönti Henne „még meleg” világrekordját. Ilyen reményekkel töltük be gépét, amikor döntő, de mint néhány perc múlva kiderült, utolsó, halálos futamára indult. Az út melletti kocsmáépület előtt ugyanis szélárnyékba került, s ennek következtében lesodródott az útról.

Ernst Henne kisebb űrtartalmú motorral elért s ezért feltűnést keltő rekordja után, amelyet a BMW-re szerelt kompresszorral ért el, megkezdődött az évekig tartó vita a kompresszor használatáról. Első intézkedésként az angol túlsúlyban levő Nemzetközi Szövetség, a FICM eltiltotta, majd amikor az angolok is sikeresen átfésülték a Brough-t és az OEC-t, újabb motorjaikat a

kompresszorhoz, akkor engedélyezték. A tuningolás nagymesterének Tamlnének, a Jaap motorgyár főkonstruktőrének volt ebben döntő szerepe, aki a magyarországi rekordkísérleteknél is jelen volt. (Mint érdekességet jegyzem meg, hogy a Henne-féle világrekorder BMW, egy 1927-ben készült szériapéldány ma is a birtokomban van, és veterán találkozókön ünnepélyes alkalmakkor szoktam vele motorozni. Ezzel hajtottam be hetvenéves koromban a sportmúzeumba, amit a tévé is közvetített. Most, nyolcvanadik születésnapomon ismét produkáltuk magunkat a tévé Napközi című műsorában.)

A táti rekordkísérletekre visszatérve, számtalan magyar világcsúcsot is megemlíthetnék. Közülük kiemelkedik Hartmann László 2,3-as Bugattijával felállított 201 km/órás átlaga, valamint több állórajtos világsúcsa. Megemlítenédek tartom még Strasszer 500 köbcentis miniatűr DKW versenyautójával felállított 105 km/órás rekordját, amely

hatvanhárom év távlatából is figyelemre méltó. És még egy kis epizódot megemlítek a valóban régi szép időkől, amely érzékelteti a kor hangulatát a harmincas évek autós köreiből.

Hoffmann meséi

Ezen a címen írt újságíró barátom, Rózsa György egy érdekes történetet. Az írás természetesen nem arról a Hoffmannról szól, akiről Offenbach operája, hanem az Automobil Klub funkcionáriusáról, aki a Tát és Nyergesújfalu közti versenypálya Pest felőli oldalán felállított sátrában az időmérést végezte. Ő rendelkezett a pálya lezárásáról és megnyitásáról is. Ausztria felől, az előkelőségek között érkezett József főherceg, aki ugyan nem a verseny-

Pesti utcakép 1945-ben, Dávid és Góliát egymás mellett. A törpeautót a konstruktőr, a szerző vezeti (Bojár Sándor felvétele)

re volt kíváncsi, hanem Pestre igyekezve át akart menni a pályán. A kötéllel lezárt út láttán méltatlankodott. Azt ajánlották, hogy a Bécs felőli sátorból hívja fel telefonon a Királyi Magyar Automobil Klub főrendezőjét, mert csak ő adhat engedélyt az áthaladásra. A főherceg leemelve a telefont, mielőtt még közölte volna kívánságát, bemutatkozott:

- Itt József főherceg beszél.

A királyi fenség legnagyobb meglepetésére a következőket hallotta.

- Végtelenül örvendek királyi fenséged hívásának, itt meg öszentése, a római pápa beszél.

Hoffmann ugyanis azt hitte, valamelyik barátja tréfál vele, és vette a lapot. Mint mondják, József főherceg is, mert miután mégis átengedte a pályán, hosszabb ideig elbeszélgettek.

A nyilas hatalomátvétel után a felesége után dúsgazdag alkalmi „római pápa”, mellesleg életművész, Halasi néven élt mint tős..., illetve talajgyökeres magyar úr. Annyira be-

leélte magát ebbe, hogy már úgy vélte, túléli a nyilas terrort, amikor váratlanul elkapták. Mint már többször, hanyag eleganciával mutatta meg kitűnő iratait, az árjasági igazolástól a katonai alkalmatlanságig. A várt hatás azonban elmaradt. A nyilasok más módon győződtek meg arról, hogy Halasi a legnagyobb ellenségéhez, a Hoffmann-félékhez tartozik, és az egyik nyilas zsebéből előkerült spárgára felakasztották. Ekkor Hoffmann meséje szerint megszólaltak a szovjet katonák géppisztolyai, a rugdalózó, élni akaró életművész fellett elszakadt a spárga. Az egykori római pápa nyakán lévő nyakláncszerű csík is ezt bizonyította, bár egyesek szerint ezt ő tetováltatta.

Autósok, motorosok, gyalogosok

A versenyek nagy hatással voltak a gépjárművek műszaki fejlődésére, népszerűsítésükre, elterjedésükre és a „civilizációra.” Az emberek beszédtemájára, érdeklődési köre, egyre inkább az autó, a motor körül forgott. Ez

nem jelentette a gépjárművek által okozott ellentétek megszűnését. A két antagonisztikus tábor, az autósok-motorosok és a gyalogosok a törvény előtt is összetartottak. A bíróságok ezért fenntartással fogadták a hovatartozástól függő vallomásokat közlekedési ügyekben. Az autósok vallomását általában nem fogadták el. Az autót és a motort veszélyes üzemnek tekintették, és így is kezelték a hatóságok. Jóllehet ebben az időben még több balesetet okoztak az állati erővel vontatott járművek, a figyelmetlen járókelők, mint a néhány autó és motor. A közönséges bűnözők vagy a bűnözés határmezsgyéjén élők, a jampecek, nepperek, selyemfiúk és egyéb kétes egzisztenciák között csak nagy ritkán fordultak elő autósok, motorosok.

A későbbiek során csökkent, majd megszűnt az ellentét az autósok-motorosok és a gyalogosok kö-

zött. Több mint hárommillió a gépjárművezetők száma, ideértve a motorosokat is, ennél fogva állandóan változik a közlekedő emberek szerepe is. Ugyanaz a személy időnként - amikor autóról tömegközlekedési eszközre vagy motorra ül - lehet autós, motoros vagy gyalogos. Ez a változás annak köszönhető, hogy ma már nem kell gépésznek, mechanikusnak vagy sofőrnek lenni, hogy boldoguljon valaki a járművével.

Ma már nem kell teljes erővel tekerni a pedált vagy a kurblit, hogy lelket verjen a vezető a nehezen induló motorba. Egy pöccentés az indítókapcsolón vagy enyhe lökés a berúgón, és a jármű engedelmeskedik a képzetlen, a technikához nem értő ember akaratának is. Pedig szerkezetileg milyen komplikálttá vált, pontosabban fejlődött az autó és motor! Az abreiz (gyenge áramú) gyújtást felváltotta a magasfeszültségű. Az elektronika is jelentős szerepet kapott az egyes szerkezeti megoldásoknál. A két kerékfékét felváltotta a négy kerékfékére ható

Két lóerővel megy a Pobjeda, az 1950-es évek autója

kiegyenlített fékrendszer, újabban a blokkolásgátló is polgárjogot nyer a szériaautóknál is.

Ennek ellenére nem csökken, hanem emelkedik a baleseti arány, mert az autó korszerűsödését csak késve követi, sok esetben pedig túlértékeli a régimódi ember. Amikor a húszas évek végén a két, méghozzá csak hátsófékes, tehát kevésbé hatásos, hosszú féktávú T-Ford után egy négykerékfékes Tatrát vezettem, amelynek féktávja egyharmadára csökkent, úgy véltem, minden helyzetben meg tudok állni. Már az első alkalommal elszámítottam magam, és a garázsba állásnál nekimentem a falnak. A blokkolásgátlós autóknál is várhatók ilyen veszélyek. A jól gyorsuló kocsik is veszélyes előzésekbe viszik bele az autósokat, míg a lusták óvatosságra készítetik.

Nemcsak az ember formálta az autót, az is formálta (sokszor deformálta) az embereket. Már nem alkotnak külön kasztot a járművesek, s ha nincs rajtuk bukósisak, meg sem lehet őket különböztetni a járókelő emberektől. Beszédtémájuk sem üt el másokétól, hisz ma már a születéstől a halálig téma az autó és motor, sőt sokszor okozója is az utóbbinak. Már nemcsak a szaklapokban olvashatunk róluk, hanem az egész sajtó, a tévé, a rádió, a film, és félve bár, de az irodalom is foglalkozik ezzel a témával.

Még egy érdekes megfigyelés. Már nem a gyalogosok szidják az autót és a motort (sőt, akiknek nincs, szeretnék birtokolni), hanem akik járnak rajta. A hajdani autómotorelles újságszerkesztők a harmincas évektől (a folyamat még ma is tart) lapjukban autós rovatot nyitottak, és saját autón járnak.

Persze az ellentétek, bár újabb formában, de most is fellelhetők. Az autósok és motorosok már nem lojálisak egymással, mint valaha. A közlekedésben az autós leszorítja a motorost. Dugóba kerülve, mikor kismotorral elhúztam az álló kocsi-

sor mellett, egy dühös autós - tekintet nélkül ősz szakállamra - azzal a jelszóval: „Ne siess úgy, öcsi”, az autó ablakán kinyúlva nyakonragadt. Megfigyelhető az ellentét egyes márkatársak között is, volt rá példa, hogy az egyenesen tettlegeséggé fajult. Hol van már az az idő, amikor udvariasak voltak, sőt segítettek egymást az autósok, motorosok! Noha ma is szükség lenne erre, annak ellenére, hogy a műszaki segítségnyújtás a sárga angyalokkal szakosodott szolgáltatássá vált. És fokozottan kívánatos lenne az udvariasság az agresszivitás helyett, az ijesztően gyorsuló autóknál, a zsúfolt közlekedésben.

Az is megállapítható, hogy a gépjármű gyártmánya és típusa újabb ellentétek forrása, és hatást gyakorol a tulajdonos magatartására, sőt jellemére is. Ahogyan egy afgán agár tulajdonosa másként viselkedik, mint egy közönséges házőrző eb gazdája, egy BMW vagy Mercedes tulajdonosának is más a tartása, s ami még veszélyesebb, másként is hajt, mint aki Marutit vagy Ladát, esetleg kis Polskit vezet. A motorosokat és a mopedosokat nem is említem, dacára, hogy több mint egymillióan vannak. Ők a közlekedés páriái, pedig zsúfolt forgalmú, közlekedési dugókkal, parkolóhelyhiánnyal küzdő világunkban a motorozáshoz kellene kedvet csinálni, a légszennyezés csökkentése, a zavaratlanabb közlekedés érdekében.

Egy kis „autológia”

A járművektől függetlenül az is megfigyelhető, hogy a ranglétra vagy az anyagi javak magasabb fokát elért ember más magatartást tanúsít, mint az alacsonyabb fokon álló. A társadalmi morál pedig meghatározza a közlekedési morált. Az agresszív magatartás például a közlekedésben még fokozódik, és sokkal veszedelmesebb.

Még egy aggasztó változás a történeti fejlődés során. Ma már az au-

tósok és motorosok között található bűnöző elemek is. A motorosok fürge járművekkel bandákba verődve renitenskednek a társadalom perifériáján, a bűn útján. Bravúros vezetéssel táskákat tépnek le a nők válláról, menet közben betörnek az autók ablakát, és értéktárgyakat kiragadva onnan, fürge motorjukkal eltűnnek a nagyváros forgatagában. Ma már nem kis számban kétes elemek vásárolják az igen drága különleges luxusautókat, sőt a nem kétes maffiavezérek és más hasonlóak. Az autólópás pedig nemzetközi iparágga fejlődött.

Végül, miként Hegedüs Géza kifejtette véleményét az irodalom elmúlt kétezeröttszáz évről, ezt teszem én is autóról-motorról az elmúlt száz évem alapján:

Az autó és motor az örömök és tragédiák forrása, a huszadik század áldása és átka, a természet megismerésének s egyben szennyezésének egyik eszköze, a modern közlekedés létrehozója, egyben gátja. A folyékony energia mozgási energiává való korszerű átalakítója, egyben az energiaszegénység okozója. Vélünk nőtt fel, s mint csecsemő még nem volt alkalmas a közlekedésre, korunkban pedig úgy fest, hogy már nemigen használható arra a célra, amire eredetileg készült. Általában kétszer-háromszor olyan sebesség elérésére készült, mint amennyit számára a hatóságok engedélyeznek. De igen gyakori, hogy egyáltalán nem lehet menni, vagy ha igen, akkor nincs hol megállni, hát még parkolni vele. Nem közlekedési eszköz, de több annál, mert érzelmileg is kötődünk hozzá, mint a huszár a lovához. Nem tudunk zavartalanul élni vele, de nélküle sem. A bajokért mégsem okolhatjuk azokat, akik az új technikát létrehozták és elfogadták. Hasonlóan nem hibáztathatjuk a társadalom bajaiért a társadalomtudósokat és követőit. Vegyük tudomásul a régi mondást: az élet bajjal jár! ■

A GRÓF ÉS ÚTITÁRSAI

Gróf Esterházy János sorsa annyi sajátosan közép-európai és atipikusan egyedi elemet kumulált, hogy kihüvelyezésük és előszámlálásuk is megtoltené egy ilyen cikk terjedelmét. Mi most nem is ezekről, hanem a tragikus sorsú szlovákiai magyar gróf néhány különös találkozásáról szeretnénk hírt adni. Emberi sorsok összehajlásáról Kelet-Közép-Európa tanok és diktatúrák szaggatta útjain.

František Mikloško, a szlovák parlament akkori elnöke is beszélt a pozsonyi Szt. Márton-dóm, a Koronázó-templom 1991. március elején tartott Esterházy-gyászmiséjén. A rekviemet a csallóközi Felbár esperes-plébánosa, Mészáros Gyula celebrálta. Azért ő, mert egy ideig Esterházy gróffal raboskodott. Mészáros atya a csallóközi Szentmihályfa káplánja volt, amikor a csehszlovák hatóságok letartóztatták, s több tucat római katolikus és néhány református paptársával együtt súlyos börtönbüntetésre ítélték, mert a szlovákiai magyarság háború utáni üldöztetései ellen tiltakoztak. (Esterházy is ilyen céllal kért meghallgatást Husáktól, amikor a szlovák politikai elrendelte letartóztatását.)

Aláírásukkal megerősített levelüket a magyar római katolikus egyház akkori fejéhez, Mindszenty érsekhez is eljuttatták, s a főpap letartóztatását követőleg megtalált levelet Rákosiék átadták a csehszlovák illetékeseknek. Ezt követte a *monstre per*, amely a szentmihályfai-patonyiszéli káplánt is évekre kikapcsolta a templomi szolgálatból. A börtön után csak nehéz testi munkát kaphatott, s jóval később nyerhette el annak a Falbárnak plébániáját, amely egyszerre híres az itt élt Istvánffy Miklósról (1538-1615), Amade Lászlóról (1703-1764) és Mészáros Ignácról (1721-1800), a

Kártigám, az első magyar regény írójáról, akire az esperes úr mint őseire is hivatkozhat. Amikor évekkal ezelőtt, még a régi rendszerben néhány patonyiszéli helytörténeti adatért fölkerestem, elmondta, milyen tanácssal helyezte őt egyházi fensőbbsege szülőfalujába, Felbárra. Húzódjék vissza, mondta, terelje el magáról a hatóságok figyelmét valami látszattal, tartson állatokat, például bárányt, az sem lesz baj, ha egy kicsit bolondnak nézik érte. Így is lőn, az atya birkákat nevelt, naponta látták legelésző állatai közt a plébánia füves gyümölcsösében az Úr juhainak pásztorát a tulajdon juhái közt. Egy vészjósló, ám éber házörzői jóvoltából szerencsés fordulatot vett éjjeli betörési kísérlettől eltekintve békén hagyták, s megérhette, hogy rabtársáért nyilvános gyászmisét mondhasson.

A rekviemen, mint mondtuk, František Mikloško, a szlovák parlament akkori elnöke is szót kapott. Ő matematikus, s az 1989 végi fordulat után a szlovák kereszténydemokrácia színeiben kezdett politizálni; korábban nyíltan vallott hite és intenzív egyházi kapcsolatai miatt hurcolták meg és dobták ki akadémiai állásából, de üldözöttként sem adta föl, hanem megkereste azokat a római katolikus papokat, akik a kommunizmus csehszlovák börtöneiben raboskodtak. Egy idős plébánossal beszélgetvén kapta föl a fejét gróf Esterházy János nevére. Az Úr szlovák szolgája beszélt neki a gróf mély vallásos hitéről, ő mondta el, hogy Esterházy szabadulásáért barátja, a pápa is közbenjárt, mint tudjuk, hiába, s ő mesélte el az alábbi történetet:

A várbörtönből (ha jól emlékszem. Lipótvárról) sikerült egy cigánynak meglépnie, s egy ideig Csehországban

bújkálnia. Amikor valahogy pénzhez jutott, vett egy kockás flanell inget, becsomagolta, s föladta Esterházy börtönbeli címére, mert a nagybeteg gróf gyakran panaszkodott a hideget. A cigányt hamarosan elkapták és visszavitték oda, ahonnan megszökött, s büntetésül nem mehetett a napi sétákra, de ablaka az udvarra nyílt, meglátta a rabok közt Esterházyt, s lekiáltott neki: „Gróf úr, megkapta-e az inget? Én küldtem!” „Meg, köszönöm!” - jelezte neki Esterházy.

Mikloško ekkor kezdett a magyar gróf személye és pályája iránt érdeklődni: micsoda ember lehetett, fogalmazta meg magában a kérdést, akit egyszerre tekint barátjának a pápa és az írástudatlan pária? Mikloško már a bukott rendszerben is írt Esterházyról, megnyilatkozásait szamizdatban terjesztették, s ugyanezt adta elő a gyászmisén is, a két szomszéd nemzet, a magyar és a szlovák testvéri boldogulásáért fohászokodva.

Magam pozsonyi egyetemi éveim alatt Fábry Zoltán híres-hírhedt röpiratában figyeltem föl a gróf nevére. Ez az 1946 februárjában írt, ám csak 1968 nyarán kinyomtatott munka a szlovákiai magyarság egyik első, de mindenképpen legfontosabb szamizdatja. (Mennyi szamizdat embereink körül!) Esterházyról korábban annyit tudtam, amennyit a terjedelmes személyi kérdőívek egyik pontja sugallt ilyenformán: „Tagja voltál-e (tagja volt-e apád, anyád) az ún. Szlovák Állam Esterházy-féle fasiszta Magyar Pártjának?” Ha jól számolom, két ilyen kérdőív rubrikáiba kellett berajzolnom az olvasható „Nem”-et, amíg Fábry szamizdatja egy kassai barátom, Kováts Miklós történészhallgató jóvoltából kezembe nem került. Én ezt a munkát, amely *A vádolt meg-*

szóal címet viseli, Fábry szóbeli hozzájárulásával 1958 elején frissen vett Kolibrimon hat példányban legépelttem, lényegében ezen a szövegen tanulmányt meg a gépírást, s szétszótattam egyetemi barátaim között.

Fábry az első Csehszlovák Köztársaság idején balról támadta a gróf kisebbségi politikáját, de a Tiso-féle Szlovák Köztársaság alatt ugyanabban az antifasiszta táborban találták magukat. Fábry kétszer még az illavai várbörtönt is megjárta, mint annyi szlovákiai magyar ellenálló s mint később, a háború után Esterházy, s az üldözött szlovákiai magyarság mint egész védelmében egyebek közt a gróf példátlanul tiszta és merész gesztusára is hivatkozott, mondván: „A fasizmus győzelme órájában Esterházy János és pártja - a SZLOVÁKIAI MAGYAR PÁRT - nem kooperált, és ezzel a szlovenszkói magyarság teljes egészében az antihitlerizmus itteni egyetlen kollektív hordozója lett. (...) Amikor a szlovák parlament egyetlenegy képviselője személyében nem szavazza meg az embertelen törvényt.

»Der Herr Graf stimmte nicht mit«, pellengérezzi a történeti tényt a *Grenzbote* (1942. V. 19.), és idézi a *Gárdistát*: »Hogy minden képviselő igennel fog szavazni, egyetlen kivétellel, az biztos volt. Aki nem szavazott, az egyedül Esterházy képviselő volt... A gárdisták a parlamenti ülés után felkeresték szerkesztőségünket, még örültek is a ténynek, mert jólőre arra fogadtak, hogy Esterházy nem fogja megszavazni a zsidók kitelepítését.«

Fábry a gróf tiszta gesztusa köré a Szlovákiában maradt magyar tömb elszánt antináci horizontját is odafestti, az általa vázolt képet a későbbi kutatások rendre igazolták, ám Esterházy gróffal együtt a szlovákiai magyarság is kollektíve a vádlottak padjára került.

A bolsevizmus politikai iskoláján nevelkedett Gustáv Husák üzenete az 1968-as idők egyik szellemi vezéralakjának, Ludvík Vaculík cseh írónak egy 1969-es szónoki emelvényéről, hogy aki a politikai porondra lép, számoljon azzal, hogy életveszélyes terepen jár - s a pártvezért nem érheti a következetlenség vádja. A folyamodó Esterházyt hivatali előszobájában

fogatta le, a tiltakozó és segélykérő papokat börtönbe vetette, és így tovább.

Fábryval mindössze annyi történt, hogy (mint 1958 nyarán, első stócsi tisztelgésemmkor elmesélte) régi fegyvertársa és barátja, Laco Novomeský költő és politikus kiüzent neki a váróba, hogy ha a szlovákiai magyarok érdekében keresi, nem fogadhatja, s memorandumát hallatlanná tették, csak a cenzúra lélegzetvételnyi megszűnésével, 1968 nyarán jelenhetett meg először a pozsonyi *Irodalmi Szemlében* s a szerző akkor készült, *Stócsi délelõttök* című könyvében, majd évekkel később a budapesti *Kritikában* - de ebből a harmadik nyilvánossá tételéből abszurd pozsonyi államrendőri hajsza kerekedett. Konekult az az embert kutatták, aki a Fábry-kéziratot Budapestre csem-

Esterházy János

pészte volna. Tudták persze, hogy egy kétszer is megjelent szöveget nem kell a szedéshez kéziratban kicsempészni, de az eset jó ürügyül szolgált a pozsonyi magyar műhelyek megszorogatásához. Fábry és Esterházy: ellenfelekből fegyvertársak. Micsoda vargabetűi a közép-európai életutaknak!

Esterházy raboskodásáról különböző mendemondákat hallott az ember suttogni. Számomra az első megbízható híradást a szlovák írók havilapja, a *Slovenské pohľady* egyik 1969-es számában Dušan Viest *V mene Republiky* (A Köztársaság nevében) c. börtönmemoárja hozta. Viestéket a lipótvári börtönből vasúton egy előre meg nem nevezett új tömlőbe szállí-

A mirovi börtön 1991-ben

tartták, s a nagy és különösen szigorú készülétek láttán a rabok közt elterjedt a fáma, hogy a Szovjetunióba transzportálják őket. Az előkészületek szigora ilyet sugallt a náci táborokat is megjárt foglyoknak, de érdekes módon ez az esély sem ijesztette őket különösebben, legalább Viestet nem. „Abból indultam ki”, írta Viest, „hogy amikor Jáchovban [ti. az uránbányákban - K. L.] a szovjetek dirigáltak, jól ment a sorunk, így hát talán ezúttal is jobb lesz nekünk, mint a mieink korbácsa alatt. E vélekedéshez Esterházy [!] gróf beszámolója is hozzásegített; ő korábban a Szovjetunióban esett fogságba [!], s azt beszélte, hogy ha ott az ember munkatáborba

került, a dolog kibírható...” (Slovenské pohľady 1969/2. 76.1.). A koncepció per áldozatává lett szlovák antifasiszta s a koncepció üg (nem per!) áldozatává lett Esterházy együtt a lipótvári börtönben, s a gróf mint sorstársainak sokat látott vigasztalója. (Micsoda fintora a történelemnek, hogy nem sokkal később Husák is Lipótvárra került!) Tehát Lipótvár, gondoltam...

1974 szeptemberében részt vettem a vajdasági írók magyarkanizsai táborában, s kerültem személyes jó viszonyba néhány ottani szlovák íróval. Kapcsolatunk első gyümölcse Mélyföld című versantológiájuk a fordításomban (Fórum, Újvidék 1981), második eredménye nesztoruknak, a kiváló Pal’o Bohušnak verseiből készült válogatásom és tolmácsolásom (Ősz-

szegző, Fórum 1985). Bohuš 1921-ben született a vajdasági Bácspetrócön (Bački Petrovac, szlovákul Báčsky Petrovec), s minekutána az ottani szlovák gimnáziumot elvégezte, a szegeói egyetem orvosi karára iratkozott be. Nyelvi gondjai miatt azonban átlépett a pozsonyi univerzításra, s végzett 1950 tavaszán. Tüdőgyógyászatra specializálódott, s jugoszláv útlevelemmel a zsebében egy tátrai szanatóriumban kezdett munkálkodni, mert egy könnyebb fertőzéssel maga is gyógyulásra szorult, ám pár hét múlva mint állítólagos jugoszláv kémet letartóztatták, a lipótvári fegyházba szállították, s ítélet nélkül több mint öt évig fogva tartották. Szabadulása után Jugoszláviában több súlyos műtéten kellett átesnie, a fél tüdejét elvesztette, s bár hallottam ezekről a megpróbáltatásairól, hitelesnek csak az ő tanúságát fogadhattam el.

Válogatásom és fordításom készen állt, amikor a költő (1984 nyarán) a leányával Pozsonyba látogatott, s engem is fölkeresett. Ahogy ültünk és beszélgettünk, megkértem, hogy amennyiben nem okoz neki gondot, mondjon el nekünk - a feleségemnek és nekem - néhány hiteles alaptényt szenvedéséről. Bohuš szívesen s már vagy egy órája mesélte a borzalmat, s amikor újra meg újra Lipótvárt említette, eszembe jutott, amit Viest említ Esterházyról, s rákérdeztem, nem találkozott-e ott vagy egy másik tömlöcben egy Esterházy nevű gróffal. Bohuš a név hallatán fölpattan, s Csontváry *Fohászokodó Üdvözítőjének* gesztusával csapta szét a két karját: „János bácsi??? De hisz ő volt odabent az én legjobb barátom! Hónapokig feküdtünk egymás mellett a börtönkórházban, de nekem csak a fél tüdőm volt beteg, neki az egész. Én még gyógyítottam is őt, s ha együtt voltunk, mindig mesélt.” Földözte politikusi élményeit, az utazásokat, szólt találkozásairól, a két háború közti nagypolitika szereplőiről, mint a szlovák parlament képviselője látta a Katynban megölt lengyel tisztek kihantolását (ott ugyanabban a minőségében, mint e sorok írója tőle magától hallotta, irodalmunk barátja, Emil Boleslav Lukáč is szemtanúskodott), s olyan valószínűtlen dolgokat mesélt, hogy Bohuš hitte is, nem is őket. Mint mondta, szabadulása után évekig ku-

tatta a sajtót s a kor hiteles dokumentumait, hogy a gróf állításainak utána járjon. Forrásai rendre Esterházyt igazolták.

Bohuš a súlyos öt évért egy csehszlovák-jugoszláv egyezmény értelmében folyamatos kártérítést kapott, s élményeiről évtizedekig nem mert írni. Egy szerb irodalmi lap, a *Letopis Matice srpske* kezdte négy éve közölni a vajdasági szlovák író börtönmemoárját, s a fonalat 1990 késő őszen a jugoszláviai szlovákok irodalmi folyóirata, a *Nový život* (Új Élet) kezdte közkinccsé tenni. Íme, a bizonyásgtétel:

GRÓF ESTERHÁZY

A kórházi folyosón, valami ládán gubbasztottam, mintha főbeverték volna, láz és kialvatlanság gyötört - midőn egy középtermetű, hajlott hátú és őszülő hajjú, vézna fogoly közeledett felém. Őven lehetett, s jártában szemlátomást meg-megtántorult. Mint a betegek többsége, már tudta, hogy jugoszláviai vagyok, s próbált velem szemérmesen szóba elegyedni.

- Súlyos vétség lehet, ami miatt Köller cellájába zárták. Micsoda undok egy alak! Úgy vélem, idővel csak áthelyezik önt onnan.

Aznap valamivel később, a sétánkon megtudtam, hogy a folyosón gróf Esterházy János, a neves arisztokrata család sarja szólított meg, azé, amelynek tagjai vezető szerepeket vittek az Osztrák-Magyar Monarchiában. 1945-ben a Vörös Hadsereg ejtette foglyul Dél-Szlovákiában [ez, tudjuk, tévedés - K. L.], s a Szovjetunióban tíz év GULAG-ra ítélték. Ebből öt esztendő a jeges-tengeri Új-Földön morzsolta le, majd a szovjetek kiadták Csehszlovákiának, ahol halálra, majd valószínűleg súlyos tüdőbaja folytán kegyelemből életfogytiglanra ítélték. A két háború közt, a harmincas években a genfi Népszövetség Magyar Ligájának elnöke volt, de mint az ottani magyarok reprezentánsa, magában Csehszlovákiában, illetve Szlovákiában is fontos szerepet játszott. Egyébként az Esterházyak igen kiterjedt család két - egy grófi és egy hercegi - ággal. A 20. század elején 421 ezer hektár föld volt a birtokukban, s azokban az időkben Európa leggazdagabb földbirtokosai közé tartoztak.

1740-ben Esterházy Imre esztergo-

mi hercegérseki minőségében Mária Teréziát koronázta meg Pozsonyban, s Esterházy Ferenc 1873-ban horvát bán lett. Gróf Esterházy János a közgazdasági karon végett, sok nyelvet beszélt, s a második világháború végéig a szlovákiai Nyitraújlakon, több mint háromezer hektáros birtokán élt.

Minekutána pár napot az SS-tiszttel, Auschwitz felügyelőjével egy cellában töltöttem el, a börtönigazgatóság egy szomszédos, nagyobb kórházcellába tett át, amelyben mintegy tíz beteg rab tanyázott, köztük Esterházy. Itt mintegy két hónapig laktam vele, hogy jó négy évvel később ismét találkozzunk egy közös cellában, Ročovban, egy hajdani kolostorban, amelyet újabban nagybeteg rabok tartására alakítottak át.

Esterházytól a börtönben élete néhány apró dolga felől is tudomást nyertem, sőt különböző két háború közti és háborús európai eseményekben való részvételéről is mesélt nekem érdekesítő részleteket. Egy teljes nap egy szűk helyiségben, amilyen a börtöncella, az embereket arra indítja, hogy mozgáshiányukat beszélgetéssel pótolják, s így a rabok élete inkább eszmecsereken, mint másban zajlik. Közben nem ritkán éles civódások és viták is ki-kirobbannak, s ezek a maguk fojtott vadságával a szabadon élő emberek semmi érzéséhez sem hasonlíthatók.

Csakhamar megtudtam, hogy Esterházy súlyos tüdőbajban szenved, így két-három hét múlva magam is megrönggzemtem, s megállapítottam, hogy kétoldali, immár erősen elharpózott, igen roncsolt tüdő-tbc-ben szenved. Támolygását és jól érzékelhető halláskárosodását az a gyógymód okozta, amely nála a külföldről a börtönbe juttatott streptomycinnel folyt; ezt a szert akkor még rosszul tisztították, s szennyezettsége folytán toxikus maradt. Esterházy a nap nagy részét imáiban töltötte, kezében rózsafüzér, mert állapotának súlyos voltaival teljesen tisztában volt. Imáival kereste és tartotta fenn viszonylagos lelki egyensúlyát. A rabokkal, de a börtön vezetésével szemben is tartózkodóan kimért maradt, s ez valószínűleg ilyen szellemű műveltetésének és tartásának eredménye volt. Hangját nyilvánvaló haragvásaikor sem emel-

te meg. Egyszer, már nem tudom, milyen apropóval kijelentette, hogy úriember nem csodálkozik, nem vigyorg, nem dühöng, sem számlát nem fizet - mert mindezeket a titkára végzi helyette.

Egy-egy alkalommal valamennyien szidjuk a börtönigazgatást meg általában a társadalmi légkört s a törvénykezést, mely a börtönökben ilyen körülményeket alakított ki. Ekkor ő is megszólalt, nyilván korábbi tapasztalatai alapján:

- Emberek, emberek, ugyan mit gondoltak, mi lesz a fegyházakban? Vendégség vagy mi más? Ne legyünk gyerekek, s ne képzeljük, hogy a börtön bárhol és bármikor vendégség volt. Végül is elárulhatom önöknek, hogy én már sokkal súlyosabb körülményekkel is találkoztam.

Valószínű, hogy Novaja Zemljára gondolt, ahonnan nem oly rég kiadták Csehszlovákiának. Teljes pótfogsort kapott, mert fogait a GULAG-ban elvitte a skorbut.

- Ha önök tudnák, milyen csemegét jelentettek nekünk Novaja Zemlján a jegenyefenyő-gallyak friss hajtásai! Halványzöldek, puhák is még, tele C-vitaminnal! Nem is hinnék, mennyire ízlettek ezek a raboknak. Micsoda saláta! Ha a rengeteg skorbuthoz nincsenek azok a pici gallyak, túl sem éltük volna...

Neki azonban, jöllehet a mondott saláta segített rajta, s kimenekítette a skorbutból, a sarkkörön túli évekre való emlékeztetőnek megmaradt súlyos tüdőbaja. Éjjelente a végkimerülésig köhögött. Az volt az érzésem, hogy már a következő pillanatban megfullad. Nem volt könnyű olyan valakivel aludnunk egy helyiségben, aki így köhög - s a mi cellánkban több ilyen rab is megakadt.

A rabok közül Esterházyt egyesek »gróf úrnak«, mások »képviselő úrnak« titulálták, mert a hajdani Csehszlovák Köztársaság, majd a háborús Szlovákia parlamenti küldötte is volt. Azt hiszem, teljesen őszintén, mindezt elhárította magától:

- Micsoda gróf, micsoda képviselő, ugyan kérem! Szólítsanak, ahogy önöknek tetszik, leginkább János bácsinak!

Alig észrevehető magyaros akcentussal beszélt a szlovákok. Mint szlo-

vákiai képviselő a parlament ülésein bizonyára a szlovákot használta. Németül, franciául és angolul is igen korrektül beszélt, oroszul viszont a Szovjetunióban tanult meg. Maga is minduntalan hangsúlyozta, hogy nyelvtudása nem csoda, mert pici korától francia és német nevelő ügyelt rá, akik ezekre a nyelvekre tanították.

Im, mit olvastam Esterházy orosz nyelvtanulásáról Szolzsenyicinnál Az első kör-ben, évekkal a gróffal esett fegyházbeli együttlétem után. A valószínűleg fiktív nevű Potapov meséli az előadott jelenetben:

»Amikor a Ljubjankában Esterházy gróffal raboskodtam, ketten egy cellában, s tudják, én a páros, ő a páratlan napokon, így cipeltük a küblit, a falon függő Börtönrendtartásból tanítottam őt oroszul, és születésnapjára megajándékoztam három gombbal, amit a kenyérben találtam - neki minden gombját leszaggatták, s megesküdtött, hogy soha egyetlen Habsburgtól sem kapott ennél alkalmasabb ajándékot.«

Én ebben az epizódban valami egészen mást találtam érdekesnek. Amikor Szolzsenyicinnál rátaláltam, mindjárt agyamba villant, hogy manapság, a villámgyors műszaki haladás e világában, mely az élet minden pórúsán áthatolt, s hihetetlen kis idődimenziókba zsugorítja bolygónk tereit, annyi mindenféle nemzetköziség jön létre, amely elven szellemi, gazdasági és politikai szálakkal fűződik a másikhoz, hogy az ilyen világtársulások keletkezésének folyamatában egyfajta börtön- és rabnemzetköziségnek is szükségszerűen ki kellett alakulnia. Ha nekem, a teljesen névtelen politikai fogolynak lehetett közös ismerősöm valami távoli Potapovval, egy netán hihetetlenül fontos, de számomra idegen politikai elítélttel, s ha gondolataim ugyanazon személy körül keringvén akár csak röptében is találkozott az övével, vajon nem a megrendült emberről tanúskodik-e ez az egész? Hiszem, hogy közben az állam polgára tudatosítja, hogy ilyen módon egész földkerekségünk száműzöttjeinek és boldogtalanjainak gondolatai találkoznak, s oly mértékben és akkora távolságokból, amelyeket korábban nem lehetett volna áthidalni.

Jó ez vagy rossz-e az embereknek? Nehéz rá teljesen pontos és biztos választ találnunk. Egyfelől a tapasztalat is fáj. Csupa tény, mely arról tanúskodik, hogy a legfőképpen szellemi, gondolati, bölcséleti és erkölcsi dolgokat a durva erőszak nagyon primitív bevetésével, többnyire a társadalom intellektuálisan legserényebb rétegeit megcélozva rendezgetik. Másfelől aztán, mivel ezeket a »meggyőző« módszereket s a látszólagos, a színlelt reszocializálást, amely a valóságban nem az, világszerte elég tág körben alkalmazzák, előfordulhat, hogy az így sújtott emberek elég tág köre fogja keresni az utat, mely ebből a helyzetből kifelé vezet. Mindezekből megítélhető, hogy e gyötrelmes és nem túlontúl célszerű módon egy újfajta

megértés alakul ki az emberek között. Az idegen szenvedésének mélyebb megértése.

Tavaly mutatták be Rév-Komáromban, Pozsonyban s a szlovákiai magyar városok egynémelyikében a pozsonyi származású. Budapesten élő muzsikusköltő, próza- és drámaíró Esterházy-dramáját nagy sikerrel, s játsszák azóta is a komáromi Jókai Színház (a volt MATESZ) színészei, szaporodik és színesedik hát az Esterházy-irodalom - de zárjuk a tanúságtétevek sorát mégis Pal'o Bohuš-sal, A kender című versével, mely a maga naiv hangján érzékletes tanúságtétel az Esterházy gróftól bezáró börtönvilágról.

A kender

Cannabis sativa, más nevén házikender,
nézem hajtását s pászmáit szánakozó szeretettel...
Növény, akár a többi, s arról, hogy ilyen, nem tehet,
megsiratnám őt mindenért, amit már eddig is szenvedett.

A kender csak nő magának, s fogalma sincs, miért van,
tisztá rostjaival a méltatlan ember visszaél alattomban,
számos barátom közül, akiket már elért a végzet,
nem eggyel kötél végzett.

Láttam, sötét, fekete sorokban láttam a jóbarátokat,
kora reggel fősorakozva várták a kimért kötél-fejadagokat.
A hóhérmester ébresztője a pirkadat, ő mindig pontosan kel,
egész nap nehéz a dolga, míg rá nem tör este a szender.

Az akasztott is elszenderedik, és sorban mind egymásra dül.
A mester sem akasztottat, sem lealjasított kendert nem becsül.
Várok a soromra én is, és keservesen zokogok,
szememből véres könny folyik, s vele a kötél is földre csorog.

Az én anyám szintén kenderből fonja fonalát,
fehér kendervászon terítőkkal van már tele a ház,
vendégeit tiszteli meg így, s velük minden ünnepet ékessé tesz.
Bárcsak minden kender anyámhoz gyúlne, az ő kezéhez.

Kívánnám, volna kendere és puha szösze sokszor ennyi,
mert annyit szeret a világ, amennyit bír szeretni.
Még egy pirinyó irgalomért is könyörgök néki,
hogy nyugodt legyen az álma, amíg a pirkadat el nem éri.

Cannabis sativa, más nevén házikender,
nézem hajtását s pászmáit szánakozó szeretettel,
de tiszta kezekben tisztának látom a végzettől megvert,
a vetemények közt lealjasított kendert.

(Koncsol László fordítása)

Papp Gábor Zsigmond

HAZATALÁL-E A NYUGATI MAGYAR IRODALOM? Válaszol Faludy György, Határ Győző és Pomogáts Béla

P. G. Zs.: *Megszűntek azok az okok, amelyek magyar írókat emigrációba kényszerítettek, vége annak a korszaknak, amely műveiket zárlat alá helyezte, és csak szigorú ellenőrzés után engedte, ha engedte, a hazai közönséghez. Milyen utakon érkezett és érkezik haza a nyugati magyar irodalom?*

Pomogáts Béla: Ez a hazatalálás nagyon tekervényes utakon történt. Először a hetvenes években vetődött fel általánosabban annak az igénye, hogy létrejöjjön egyfajta párbeszéd a hazai és a kinti magyar irodalom és irodalmi élet között; megjelent néhány olyan írás, amely emigrációs irodalmi alkotásokat ismertetett, Illyés Gyula írt például Cs. Szabó Lászlóról, vagy Rónay György, Gyergyai Albert és Vas István is kezdeményezték a dialógust, és tulajdonképpen ennek szellemében szerveződött meg 1970-ben az Anyanyelvi Konferencia, amely akkor kifejezetten a hazai és a nyugati magyar irodalom dialógusának volt a színtere.

Később lassan, nagyon sok nehézséggel épült tovább a hazatalálás útja. Ugyanis politikai kötöttségek voltak, és az irodalompolitika a hetvenes évek elején arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy a költészetet és a regényirodalmat bizonyos mértékig beengedi a kapukon, azonban sorompót állított minden olyan irodalom elé, amely a legkisebb mértékben is politikai jellegű volt, vagy érintette azokat a politikai tabukat, amelyek az akkori Magyarországon érvényesek voltak. Tehát az 56-os

forradalmat, az antidemokratikus egypártrendszert, a Szovjetunióknak való alávetettséget, a trianoni kérdést vagy a kisebbségben élő magyarság helyzetét. Ezek voltak a legfontosabb tabu-témák. Tehát ha valaki ezekről beszélt, akkor nem is számíthatott arra, hogy megjelenhet Magyarországon.

Nagyon furcsa esetekre is emlékszem: a hetvenes években szó volt arról, hogy a Szépirodalmi kiadja Cs. Szabó László egyik könyvét, aztán Cs. Szabó tett valami nyilatkozatot a Szabad Európának, amelyben politikai kérdéseket is érintett, így a könyve kiadása gyorsan lekerült a napirendről. Vagy Faludy György hazai publikációjáról is szó volt, de akkor írta meg Faludy a Kádárról szóló híres versét, ami után hosszú évekig a nevét sem lehetett leírni.

Faludy György: Én tulajdonképpen sosem tekintettem magamat emigránsnak. Teljesen egyre megy, hogy az ember kint vagy bent írja meg a dolgokat. És nem hittem benne, hogy létezhet fal magyar író és magyar író között. Ennekem Zilahy Lajos vagy Márai Sándor vagy Ignotus Pál éppúgy magyar író volt Londonban vagy Los Angelesben, mint ahogy otthon Illyés Gyula vagy Pilinszky János. Én nem kategorizáltam, mint ahogy itthon volt szokás, egyetlen kategóriát ismerem csak, hogy jó író vagy rossz író-e az illető.

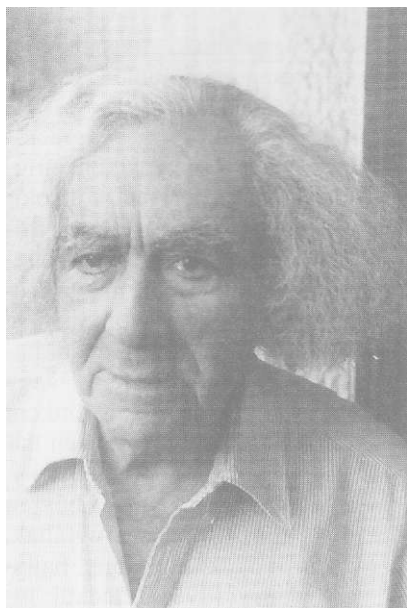
Leginkább az borzasztott el, ahogy Aczélék az elmúlt néhány év-tizedben betiltották a külföldi ma-

gyar irodalmat. Nem minket - mert azt természetesnek vettük és fütyültünk rá -, hanem az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyar irodalmat. Nem lehetett Magyarországon kiadni őket a hetvenes-nyolcvanas évekig. Ebből a szempontból még a Horthy-rendszer is különb volt, amely az erdélyi írókat legalább pártolta.

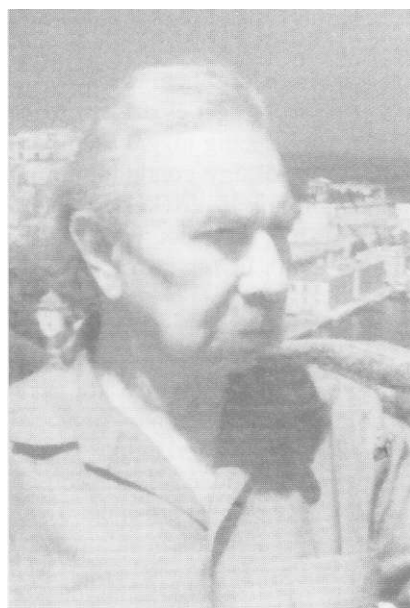
P. G. Zs.: *Őn azon kevesek közé tartozik, akik hazatelepültek Magyarországra. Hiszen a nyugati magyar írók többsége, bár publikációs szempontból hazatért, de életformáját tekintve megmaradt abban a közegekben, amelybe az elmúlt harminc-negyven évben sikerült beilleszkednie. Önt mi készítette a hazatérésre?*

Faludy György: Az, hogy az én nézetem szerint a barátaim többsége mindig is haza akart jönni. Ha életben maradtak volna, akkor nem kétséges, hogy Kovács Imre, Cs. Szabó Laci, Ignotus Pali, Pálóczy Horváth György, Zilahy Lajos most mind itthon lennének.

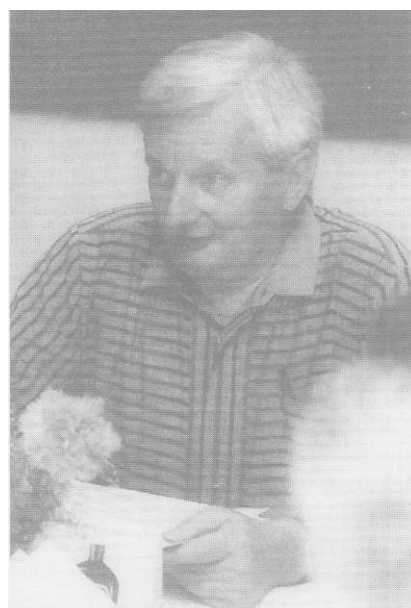
Én 1938 decemberében azzal mentem el Magyarországról, hogy itt háború lesz, amit én a másik oldalon kívánok végigélni és végigharcolni. Akkor is, és 56-ban is úgy mentem el, hogy a háború után, illetve a szovjet-amerikai hidegháború után, ha megérem, akkor hazajövök. Nem volt soha szándékomban angolnak lenni, vagy amerikaiaknak lenni, vagy kanadainak lenni, vagy firenzeinek lenni. Mindig úgy éreztem, hogy a magyar irodalomnak egy szerény része vagyok.

Faludy György

Határ Győző

Pomogáts Béla

Másfelől azért jobb itthon lenni, mert idehaza az irodalmi érdeklődés mértéke jóval nagyobb, mint a tengeren túl. Most jelenik meg a tizenegyedik könyvem három év alatt. Nagy részük azonnal elfogyott. Magyarországon még mindig legalább ötven- vagy százezren olvasnak verseket. Hányan olvasnak magyar verset Amerikában? Legfeljebb kétháromezren.

P. G. Zs.: *Határ Győző hazatalált-e a magyar irodalomba?*

Határ Győző: Igen is meg nem is, félig-meddig. Ezen nincs mit csodálkozni, több oka is van, hogy miért nem. Az egyik az, hogy a rendszerváltás nagy lelki zűrzavarral és anyagi küzdelmekkel jár, az emberek kevésbé figyelnek oda az irodalomra. A másik ok, hogy az én életművem meglehetősen terjedelmes, jó ideig eltart, amíg minden hozzáférhető lesz idehaza itthoni kiadásban. Mert a londoni és müncheni kiadások egyrészt elfogytak, másrészt ha maradt is, nehezen hozzáférhető egy magyar olvasó számára. Azonkívül egyik-másik munkám meglehetősen nehéz, időigényes, meg kell emésztetni, az ilyen művek befogadásához harminc-negyven év kell.

P. G. Zs.: *Az emigráció éveiben*

kizárólag magyarul írt, vagy előfordult, hogy más nyelven is?

Határ Győző: Írtam más nyelven is, de azt nem számítom. Lényegében az ember csak az anyanyelvén tud igazán szabadon írni. Más nyelven azt mondom és írod, amit mondani, írni - tudsz. Anyanyelven a tágasság szabadsága; ami eszedbe jut, azt mind ki tudod fejezni. Idegen nyelven a nyelv játszik veled, anyanyelven te játszol a nyelvvel. Mondjuk, aki nagyon fiatalon megy ki és átvedlik azzá, ami körülötte van, az még talán át tud nyergelni más nyelvre. De amikor én kiérkeztem Angliába, már negyvenkét éves voltam.

P. G. Zs.: *Amikor nem számíthattott arra, hogy itthon megjelenjenek a könyvei, akkor kiknek írt? Milyen olvasóközönség lebegett a szeme előtt? A kinti magyarság vagy pedig egy bizonytalan jövőbeni publikum?*

Határ Győző: Annak, hogy írtam - hogy *folyvást írtam* -, két oka van. Az egyik, hogy kialakult egy szép nagyocskas olvasótáborom. Jártam Amerikát, tartottam előadásokat, mindenütt szépen eladtam a könyveimet, aminek egy felduzzadt kartotékkrendszer volt az eredménye, körülbelül ezer előfizetóm volt.

Hogyha egy új könyvet meghirdetem körlevélben, akkor arra rögtön érkezett nyolcszáz csekk és hétszáz másik érdeklődő levél olyanoktól, akik aztán utólag fizettek. Úgyhogy ha valamit kiadtam ezer példányban, az rögtön elfogyott. Négyezer fedezte a nyomdaköltséget, a másik hatszáz árából pedig készülhettem a következő könyvre. Tehát ez így jól működött, persze rögtön hozzá kell tennem, hogy a könyveken egy huncut megveszekedett garast nem kerestem.

Szóval azért írtam, mert igenis volt, aki olvassa. A másik pedig egy személyes ok, kicsit szégyellem is elmondani; ha én nem írok - tehát eszembe jut valami, amit nagyon szeretnék megírni, és nem sikerül külső körülmények miatt -, akkor én annak a betege leszek, szó szerint. Övsömör keletkezik rajtam, ami nagyon kellemetlen, vízhólyagokkal jár, néha lázzal, és ez egészen addig tart, amíg ki nem harcolom, hogy leülhetek megírni azt, amit akarok, és akkor abban a pillanatban elmúlik. Ezért *kénytelen* vagyok dolgozni.

P. G. Zs.: *A könyvkiadásban mennyire érhető tetten az írók hazatalálása?*

Pomogáts Béla: Nagyon nagy hiányokat kellett pótolnia a könyv-

kiadásnak, hiszen a nyugati magyar irodalom hosszú évtizedeken át dolgozott, nagyon sok értékes művet létrehozva, és ezek a könyvek Magyarországon hiányoztak. Még emlékszem azokra az időkre, amikor egy-egy nyugati útról hazatérve a határőrök tüvé tették az ember poggyászát könyvek után kutatva, nekem is több tucat könyvem vált e vizsgálatok áldozatává.

Nos, a hiány pótlása - mint általában - most sem egy tervszerű folyamat. Bizonyos fontos könyvek megjelennek, mások nem, és jelennek meg olyanok is, amelyekre nem lenne feltétlenül szükség, mert nem tartoznak az értékes irodalom közé. Kétségtelen ugyan, hogy a legfontosabbak - Faludy György, Tüz Tamás, Kabdebó Tamás, Karátsón Endre és mások - már jelen vannak a magyarországi könyvpiacra, de például Bakucz Józsefnek, aki az egyik legtehetségesebb amerikai magyar költő volt, mindmáig nem jelent meg itthon kötete.

P. G. Zs.: *A megjelenő könyvek eljutnak-e az olvasóközönséghez, és a kritika foglalkozik-e velük megfelelőképpen?*

Pomogáts Béla: Azt kell mondanom, hogy sajnos nem. Ugyanis a nyugati magyar irodalom legfontosabb művei akkor tértek haza Magyarországra, amikor itt már az irodalom iránti közömbösség korszakát éltük. Erről az itthon élő írók is sokat tudnának mondani, hogy ma Magyarországon az irodalomnak az ügye nem tartozik a fontos ügyek közé. Tehát nem jelent olyan társadalmi presztízst írónak lenni, és nem jelent akkora eseményt egy új regény vagy verseskötet megjelenése, mint tiz-tizenöt évvel ezelőtt, amikor az irodalom volt a szellemi élet fő organizátora. Tehát egy vákuumhelyzetbe kerültek bele a nyugati magyar könyvek. Márai Sándornak például életműsorozatát adja ki az Akadémiai Könyvkiadó, és amikor évtizedeken át egyre azt hajtogattuk, hogy Márai a 20. századi magyar irodalom egyik legnagyobb jelentőségű alakja, akkor most, amikor végre kapható, szinte semmi visszhangja nincs, és ezek a művek mind a leértékelt könyvek pultjára kerülnek.

Tehát bizonyos csalódással kel beszélnünk arról, hogy a nyugati magyar irodalom nem kapta meg azt az elismertséget és azt az érdeklődést, amire pedig joggal számíthatott, és amiről úgy gondoltuk, hogy ha megtörténik az értékek felszabadulása és megtörténhet a szabad hazatérés, akkor be fog következni. Ez nem következett be.

Határ Győző: Kiesett az irodalom feneke, és kihullott a könyvkiadás feneke. Borzalmas nehézségekkel küzd a könyvkiadás, és persze ilyenkor minden a legkisebb ellenállás irányában indul meg. Talán a pornó-áradat már valamelyest alábbhagy, mert az emberek lassan torkig lesznek azzal, hogy mások erotikáját nézzék, és ezért a sajátjukról megfélemlítsenek. Aztán beáradt a szubkultúra: mindenféle váláspótlékok, zagyva kotyvalékfilmek, álfilozófemák hódítanak, meg a keleti gondolkodásnak a megrá-gott, kicsőcsált európai csapadéka, a buddhizmus és taoizmus teljes félreértése, és még sorolhatnám. Kész csoda, hogy nincs még iszlám mecset Budapesten...

P. G. Zs.: *A nyugati magyar irodalom intézményeinek felbomlásával - itt elsősorban a nagy folyóiratoknak, az Új Látóhatárnak és az Irodalmi Újságnak a megszűnésére gondolok - beszélhetünk-e még nyugati magyar irodalomról, vagy végérvényesen lezárult egy korszak?*

Pomogáts Béla: Igazából a nyugati magyar irodalom korszaka lezárult. Addig volt csak saját szellemi identitása, amíg emigrációs irodalomként működött, és fenntartott olyan irodalmi és szellemi hagyományokat, amelyeket itthon nemigen lehetett képviselni, és összefogta a nyugati világban elszórtan élő magyar íróknak a munkáját. Mindezeket most felszámolta a történelem, ma már egy nyugaton élő magyar író itthon is megjelentetheti a műveit. Ők maguk sem érzik már úgy, hogy egy emigrációs szellemi körben éljenek, hanem kötődnek a megfelelő magyarországi folyóiratokhoz és irodalmi körökhöz. Ezzel együtt mégis úgy érzem, és nagyon sok nyugati magyar íróbarátom érzi

úgy, hogy a nyugati magyar szellemiség végvárainak megszűnése nagy veszteség a számunkra.

Faludy György: Az emigrációban sok mindent meg tudtunk írni, amit idehaza nem lehetett, s ez előnyére vált az egyetemes magyar irodalomnak. Persze a magyar irodalom külföldön nem volt nagyméretű. Nem úgy, mint amikor Shelley, Keats és Byron nem Angliában, hanem Olaszországban éltek, vagy amikor Victor Hugo száműzöttként Franciaországon kívül élt. Ilyen nálunk nem volt, mert Pilinszky, Illyés, Weöres és még vagy húszan a nagyok közül nem emigráltak, mert nem voltak emigráns hajlamúak... Pedig Illyés remekül tudott franciául, és francia költőként valószínűleg népszerűbb lett volna, mint így.

P. G. Zs.: *Mindent egybevetve a nyugati magyar irodalom mi mindennel gazdagította az egységes magyar irodalmat?*

Pomogáts Béla: Már előbb érintettük, hogy voltak olyan témák, amelyekről itthon nem lehetett szólni. Holott hagyományaink szerint az irodalom mindig a nemzet lelkiismerete volt, és a magyar irodalom műveiből teljes történelmünk kiolvasható. Emellett létrejöttek olyan értékek is, amelyeket kizárólag egy idegen közegben élő irodalom tud megteremteni. Például azáltal, hogy a nyugati magyar írók egymástól elszakítva, más országokban és más kontinenseken éltek, az irodalmi életnek a formája visszatért a reformkoréhoz; levelekben érintkeztek egymással az írók, s hatalmas irodalmi levéltár maradt ránk. Ezenkívül a nyugati magyar irodalomra erősen hatott, hogy német, francia, angol közegben dolgozott, tehát nagyon sok mindent átvett a legújabb nyugati irányzatokból, a szemiotikai iskolákból és különféle nyugati filozófiai iskolákból, s ezáltal olyan esztétikai és kritikai elvekkel oltotta be a magyar irodalmat, amely oltásokat itt a Kárpát-medencében nem lehetett volna megkapni. Nézetem szerint ebben áll a nyugati magyar irodalom legfőbb jelentősége.

„SOR SOMAT BETÖLTÖTTEM!”

Miloš
Crnianski
örök
vándorlásai

*Végtelen kék kör, benne csillag.
Vándorlások mindig voltak, s
örökké lesznek is, akárcsak szü-
letések, amelyek tovább folyta-
tódnak.*

.....
*Vándorlások vannak.
Halál nincs!*

Ezek a sorok nyitják és zárják Miloš Crnjanski (1893-1977) *Örökös vándorlás* című regényét. S amikor 1919-ben megjelenik első verseskönyve, már a viszontagságos életű mitológiai bolyongó, Odüsszeusz mondabeli hazáját idézi címében: *Ithaka lírája*. E verseiben, majd *Čarnojević naplója* című vallo-másos költői regényében önmaga első világháborús hányattatásának és zaklatottságának ad hangot, még a hábo-rú kísértő emlékeinek borzongató lük-tetésével minden idegszálában, de va-lami felemelő, megszépítő megújulás távoli sejtelmével is. S mégis, mintha csak későbbi életútjának sorsdöntő váltásait és sorsformáló fordulatait sejténé, jegyzi meg keserűen: „*Örök-ké idegenben éltünk. Költözködtünk, vándoroltunk*” (1920).

Mintha már születése sejtette volna idegenbe szakadásának eljövendő, létbizonytalansággal s nyomasztó ki-látástalansággal teli évtizedeit! Sorsá-nak szeszélye folytán „*véletlen szülő-földet*” mondhat a magáénak: az Al-földön, Csongrádban látta meg a vilá-

got - a szentesi görögkeleti templom anyakönyvének tanúsága szerint 1893. október 26-án. „*Ágyúdörgés. Valaki a születésnapját ünnepli. S én hogyan születtem?*” - idézi meg emlékeit a háború lidércnyomásos kavargásában. - „*Apám dalolt, és bankókat ragasztott a tamborás homlokára. Dermesztő hidegben, a hóval befűt*

tér közepén egész éjszaka a tüzek körül állt a néptömeg, s várta, hogy megvirradjon, és képviselőt válasszon. Mondják, apámnak másnap ott kellett hagynia ezüstveretes puskáját meg a kutyáját, kövér nótáriusait, s elmennie valahová messzire, a Tiszára. Azt mondják, ott egész nap kör-mölt, éjszaka meg tivornyázott; része-

gen hozták mindig haza, szánkón. Csak öt évvel később születtem meg én. És akkor egy fehéreneműs kosárban bepólyáztak, anyám meg éjjelente altatódalokat énekelt, legszívesebben a keleti Gyöngyfűzésből valót...

Ötödnapra aztán a gyermeket meg kellett keresztelni, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Elindultak hát, kemény hóviharban, szánkón. Mondják, egyetlen csepp könnyet sem ejttem. A Tiszán farkasok kergettek bennünket, a jég pedig recsegní-ropogni kezdett alattunk. Valahol messze, egy régi görög, cincár templomban kereszteltek meg. Anyám sírt. Az előkelő, nemes hölgy, aki a keresztvíz alá tartott volna, nem jött el. Talán megijedt a farkasoktól. Így aztán, mivel várni nem lehetett, az egyetlen pravoszláv embert, az egyházfit kérték fel, akit Božurnak hívtak. Könnyekig meghatottan a váratlan tisztességtől, ő tartott keresztvíz alá, és sírt, mert egy árva fillérje sem volt, hogy keresztfiát megajándékozza. A gazdag cincárok és szépséges görög asszonyok, akik szívesen emlékeztek a szerb diákokra, felismerték apámat is, s meghívtak bennünket otthonukba. A hóban pedig mindenfelé a mi régi, elhagyott templomaink fehérltek. Anyám, aki büszke és rátarti asszony volt, megvetően háritotta el a meghívásokat, s mi ismét a hóval befűt folyón száguldoztunk át, a farkasordítás elől menekülve - és ettől fogva életem legnagyobb öröme a hó volt; s amikor lassanként megkülönböztettem magam körül a házakat és utcákat, s lassanként megérttem a szavakat, megint odébbálltunk, Ó, nagyon gyakran költözködtünk."

A Crnjanskiak dél-szerbiai ősei már a XVII. században telepédhettek meg a Bánátban, s családi nevüket a Torontál megyei Crnja (Cernya, Csemya) településről kaphatták. Innen a Crnjanski vezetéknev, melyet egészen a múlt század végéig „ószlávosan”, meg a könnyebb ejthetőség kedvéért is Cernyanskinak, illetőleg Csernyánszkinak mondtak (magyar használatban pedig előkelően még Czrnjánszky-nak is írtak!). Így öröködték meg a csongrádiak emlékeztében is.

A család hagyományos rendjét az író apja, Toma bolygatta meg, akinek konok, különc s bohémiára hajló természete már korán kiütöközött. A hódmezővásárhelyi református gimnáziumba járt, de összeverekedett a taná-

raival, s kicsapták az iskolából. Tanulmányait sosem fejezte be, később mégis elérte, hogy egy kicsiny bánági község jegyzője lett. Nem tudni pontosan, vajon könnyelmű, mulatózó életmódjának köszönhető-e, vagy politizáló hajlamának, de az 1880-as évek vége felé - ahogy maga Crnjanski írja évtizedekkel később - „a bánáti magyar hatóságok Csongrádra helyezték kishivatalnoknak, erre a helyre, amelyen a hó és szelek uralkodnak, úgy gondolván, hogy ez kissé lehűti forró fejét.” Az áthelyezés mindenképpen amolyan száműzetésféle volt, távol minden szembakta helytől. De a „bús szikések, szürkéllő fűzesek” vidéke csupán epizód a családnak, s különösen az író életében, aki hároméves, amikor elhagyják Csongrádot. véletlen szülőhelyét, s 1896-ban Temesvárra költöznek.

A Temesvárott töltött közel tizenhat esztendő (1896-1912) a viszonylag gondtalan, derűs gyermek- és ifjúkor éveit jelenti, egyben a korai írói próbálkozások időszakát is. A család temesvári meglepedése az író egész életére kiható rendkívül szerencsés körülmény volt. Sok évtizeddel később (1958 tavaszán, Londonban) Crnjanski így idézte fel ifjúkori emlékeit: „Temesvár az én időmben fényűző, modern város volt, széles sugárutakkal, nagy parkokkal, evezőklubokkal a vizeken, de ipari külvárosokkal is. »Kis Bécs«-nek nevezték.” A temesvári görögkeleti szerb elemi után gimnáziumi tanulmányait a piaristák iskolájában végezte. A kegyesrendiek - mint írja - kiválóan ismerték az antik írókat, „nem tartoztak az elvakultak közé, szabadkőművesek voltak, életvegek, eljárak a nyilvánosházakba. Műveltek voltak... Egy fanatikust kivéve, aki szerette volna a nevet megmagyarosítani, és felpofozott azért, mert a pravoszláv templomba jártam, piarista professzoraimról életem legszebb emlékeit őrzöm; jól megtanítottak latinul, s gimnazista koromban a luventus című latin nyelvű lapnak is dolgoztam... Március idusán, a magyar nemzeti ünnepen kórusal kezdődött nálunk az ünnepély. A kórusai Marseillase-t énekelte”.

Ötödikes korában. 1908-ban váratlanul elveszti apját, aki rendhagyó befolyással volt emberi kibontakozására. Gyógyíthatatlan kór végzett vele. Néhány nappal talányos elhalálózása előtt „azt mondta nekem, hogy meg fog halni -

emlékezik Crnjanski -, de ezt titkolnom kell édesanyám előtt. Nehogy megtudja. Azt mondta, nem akarja nyugtalanítani. Tudni kell meghalni. Tőlem is elnézést kért, hogy gondot okoz, most, hogy görögül kezdem tanulni... Nyugodtan hagyta el Temesvárt, és soha többé nem láttam.”

Az érettségiig megözvegyült édesanyjával lakik Temesvárott. aki gondosan tovább iskoláztatja. Franciául tanul, angolórakat vesz, sőt a festéssel is megpróbálkozik. 1908-ban jelennek meg első írásai egy zombori szerb ifjúsági lapban.

Ifjúkori világirodalmi olvasmányai közül tizenhárom éves korában a *Háború és béke* ragadta meg - szerb (vagy magyar?) fordításban -, melyet éjt nappá téve, betegen egyhuzamban háromszor olvasott végig. „Számomra azonban Turgenyev a regényírás legnagyobb művésze”, vallja később.

Temesvárt 1912 tavaszán hagyta el végleg. Az elkövetkező tíz év életének legmozgalmasabb, megpróbáltatásokkal, váratlan és válságos helyzetekkel és fordulatokkal teli időszaka, az első világháború négy kaotikus esztendéjével. Valójában tanácstalan, nehezen határoz, mihez is fogjon, s hol folytassa tanulmányait. Vonzotta a festészet, s Münchenbe vagy Rómába kíváncskozott. Fiumében a Haditengerészeti Akadémiára kéri felvételét, végül ugyanott a Kereskedelmi Akadémiára iratkozik be anyja kívánságára, aztán Bécsbe megy, ahol ugyancsak nehezen állapodik meg. Itt éri a szarajevói merénylet híre.

„Az első világháború elrontotta az életemet, ifjúkoromat, és szánok s szeretek mindenkit, aki részt vett benne” (1940). A háborús éveket a Monarchia uniformisában szinte lázálomban vészeli át. Szegeden tartóztatják, kis híján hadbírótság elé állítják, végül a nagybecskereki ezredhez irányítják, s a tartalékos tiszti iskola helyett a szerbiai hadszíntérre küldik. Útban a frontvonalra vérhast kap - s a fiumei katonai kórházba kerül. 1915 tavaszán önként az epilepsziások kórtermébe megy. „Hat hetet úgy töltök, mint Rimbaud a pokolban.” Ezután ezredével Galiciába vonul, s késő őszig az esztelen rohamok és örjítő menetelések lidércnyomása alatt él. Szerencsés és meghökkenítő véletlenek sorozata kezdődik életében azzal, hogy 1915 novemberében Bécsbe vezénylik, egy apácázárdába, kórházi

Beleb. 14. szeptemb. 26. 1920.	Milos	fiú	Crnjanszky Tamás és Mária	Kisbábod
--------------------------------------	-------	-----	---------------------------------	----------

7. tel. szab.	Congrad	Pentye Lorincz	Laurin
------------------	---------	----------------	--------

Gymnasiumi bizonyítvány.

Crnjanszky Milos, született 1893. év
október 26. Congradon, gör. kat. rzb. vallású,
az 1904-1908. iskolai évben mint nyilvános rendszeres tanuló a temesvári róm. kath. főgymnasium
előtt osztályában következő bizonyítványt érdemelt:

Vallásán	jóles
Magyar nyelvi	jó
Latin nyelvi	jó
Görög nyelvi	—
Magy.-gör. irod. olt. és műv.-tört.	—
Német nyelvi	—
Történelem	—
Földrajz	eljezres
Természetrész	jóles
Természettan	—
Mathematika	jó
Rajzoló geometria	jó
Philos. propaedeutika	—
Szépírási	jó
Tornásás	jóles
Francia nyelvi	—
Gyorsírás	—
Ének	—
Szab. nyelvi	jóles
Írásbeli dolgozatainak külsőalakja	reudes
A tanórán elmulasztott órák száma	25 igazolt; — igazolatlan.
Magaviselet	jó
Tandíj	fizető
Ösztöndíj	—
A tanári testület sárvértelekezleti ítélte:	Feljebb osztályba léphet.

Kelt a temesvári róm. kath. főgymnasiumban 1908. június 29.

Sz. János kollégium
igazgató

Abelberg József

Ubrannó, Temesvári, 8300B

Miloš Crnjanski megkeresztelésének bejegyzése a szentesi görögkeleti templom anyakönyvében. A szentesi ortodox pártókia anyakönyvét a múlt század végén már magyar nyelven vezették

szolgálatra. „Galiciában a háborút láttam. Bécsben: hogyan bomlik fel egy császárság és egy főváros.” Újból Szeged, Komárom, Esztergom, tiszti iskola. Végül 1918 elején - tévedésből - az olasz frontra, az Isonzo Armeé főparancsnokságához osztják be. „Tiszti különvonattal indulok Pestről Olaszországba. Rendfokozatomat tekintve a legfiatalabb vagyok a vagonban, amikor azonban egy kisszerű beszélgetek a vonatablak alatt a többiek füle hallatára, megnő a rangom a tisztek előtt. Ugyanis egy mélabús szemű karcsú, barna leány kísér ki. Egy magyar költő, Tábori Piroska.” San Vito al Tagliamento után újból egy abbáziai szállodakórházban találja magát, poggyászában a Čarnojevičnaplója vaskos kéziratával. A nyarat a komáromi helyőrségnél tölti, végül szeptembertől Bécsbe rendelik, tanulmányai folytatására. Itt éri meg a Monarchia széthullását és a köztársaság kikiáltását. „Miatán átéltem a háború négy esztendejét, kis hiba, hogy agyon nem lőttek a bécsi központi pályaudvaron, az orosz hadifoglyok között, akikre tüzeltek, mert erőszakkal is haza akartak térni” (1929). „Aztán a hatalmas, kormos állomáson századszor is hallottam, hogy Moszkvában ömlik a vér, hogy a bosnyákok késsel a kezükben törtek az olasz lövészárkokba, hogy Szibériában egymillió ember vészett oda, s hogy egy jobb század fog eljönni... Vonatok mellett mentem el, és a délre induló gyors felől kérdezősködtem. Már fel akartam szállni, amikor egy egyenruhás férfi lépett hozzám, s megkérdezte, hová igyekszem. - Délre. - Azt mondta, ez a vonat északra megy. Ránéztem, és megkérdeztem: - Hát nem mindegy? — Csodálkozva pillantott rám; nem tudta, hogy már ré-

Miloš Crnjanski bizonyítványa a temesvári piarista főgimnáziumból, melynek tanulója volt 1904 és 1912 között, s ahol érettségizett is

ges-rég tréfát üzök önmagamból.”
(Čarnojević naplója, 1920).

Abontakozó új jugoszláv irányzatú irodalom az első világháború végén Zágrábban nyilatkozott meg. A háború megpróbáltatásai után 1918-ban több nemzedék

írói találkoztak itt össze különböző délszláv régiókból, köztük a három kortárs, századunk szerb és horvát irodalmának olyan ígéretei, mint a boszniai származású, később Nobel-díjas Ivo Andrić (1892-1975), a Zágrábban született Miroslav Krleža (1893-1981) - és Miloš Crnjanski

London - Paddington - Queens Way - 83, Queen Court: e hatalmas bérház egyik garzonlakásában élt és alkotott Miloš Crnjanski (V. Sz. felvétele, 1973. július)

Balra: Temesvár a század első éveiben, amikor Crnjanski itt járt gimnáziumba

(1893-1977). Írói pályaindulásukat sok közös vonás jellemzi, s a háború éveiben fogant írásaik azonos és közös életérzéseket tükröznek. Krleža és Crnjanski a galíciai harcteret járta meg, Andrić a világháború éveit börtönben és internálva tölti. Egyidejűleg Zágrábban jelennek meg verseik és írásaik, első köteteik. Andrić első könyvéről a legelső méltatásokat Krleža és Crnjanski írja. Ivo Andrić többedmagával 1917 végétől itt szerkeszti a *Književni Jug (Irodalmi Dél)* című folyóiratot, amely címében is egyértelműen kifejezésre juttatta a délszláv nemzetek egységes szellemi terének koncepcióját. Crnjanski első írása a *Književni Jugban* Ady Endréről írt nekrológja volt, „*aki egyetlen szót sem írt le a háború dicsőítésére, minden verssorában arról vallott, mennyire irtózik tőle, s A halottak élén állt*”. Ady halálakor Crnjanski huszonhatodik életévében járt, már elsőkötetes író, s második könyve, az *Ithaka lírája* (1919) verskötete is megjelenőfélben volt. Nekrológja az Ady-líra ismeretéről vall. Maga Crnjanski is később úgy nyilatkozott, hogy a konzervatív irodalmi körök annak idején megvédették azzal, hogy a világháború után megújuló szerb irodalomba - Ady Endre költészetét hozta! A kritika még azt is a szemére vetette, hogy „a magyar kultúrát szívta magába, s szívében a pesti moderneket hordozza”. A hamarosan megnyilvánuló belső ellentmondások azonban a *Književni Jug* sorsát is megpecsételték, s a folyóirat 1919 végével megszűnt. Crnjanski Belgrádba ment. „*Kimerülten hagytam el Zágrábot. Éreztem, hogy a régi Európának vége, de azt is, hogy egy új, ugyanolyan véres van feltűnőben.*”

A világháború utáni szétdőlt, kietlen, a megszállás éveinek nyomasztó kábulatából ocsúdó Belgrádban már gyülekeztek az írók. Az *Ithaka lírája* (1919), *Szent Vajdaság* (1919), *Férfias történetek* (1920), végül *Carnojević naplója* (1921) című regénye (igen megkurtítva) egycsapásra megalapozzák írói tekintélyét. Mégis, mintha úgy érezné, nincs maradása új, keservesen meglelt hazájában. 1920 őszén már Párizsban - mint maga idézi - „az ámulások szép városában”

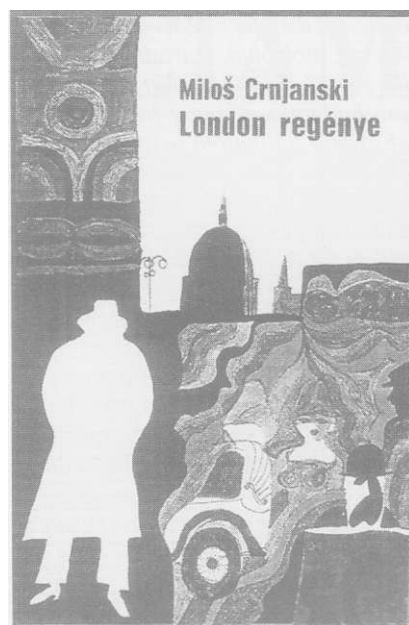

bukkan fel. Hamarosan azonban hazatér, s élete 1935-ig jóformán megszakítás nélkül Belgrádban telik, bár szívesen utazik: megfordul Itáliában (*Toscanai szerelem*, 1930), rövid ideig mint a berlini jugoszláv követség kultúrattásója (1928-1929) ismerkedik a diplomáciai szolgálattal, Dániába látogat.

Szélesen megalapozott, nagyszabású történeti regényének, az *Örökös vándorlás (Seobe)* első, önálló részét a húszas években írja, s 1929-ben Belgrádban jelenik meg. Amikor 1941. február 4-én Rómában keltezett életrajzát fogalmazza meg a regény első magyar kiadásához, sorait azzal fejezi be, hogy „*ha egy magyar író Mária Terézia koráról magyar regényt írna, mondanivalója hasonló lenne ahhoz, amit én mondtam el ebben a regényben*”.

A kortárs jugoszláv írók sorozatában 1930-ban már megjelennek addigi gyűjteményes művei, 1931-ben németországi élményeit foglalja kötetbe. 1933-ban Spanyolországról ad közre cikksorozatot a belgrádi sajtóban (*A torreádorok és a napfény országában*). S egy múltónak bizonyult megfertőződés: megindítja az *Ideje (Eszmék)* című antimarxista lapot (1934—1935), melynek eszméiségét a nemzetiszocializmussal rokonítják.

„*Az élet oly rövid. Ha még utazunk is közben, elveszti minden értelmét, és esztelenséghez vezet*” - jegyezte meg némi maliciózus iróniával a harmincas évek végén. Diplomáciai szolgálata azonban 1935 után arra bírta, hogy mégis hazájától távol éljen:

1938-ig Berlinben, majd 1941 tavaszáig, Jugoszlávia megszállásáig és második világháborús felbomlásáig Rómában lesz sajtótanácsos. Itt már a skandináv országokban. Izlandon, az Északi Jeges-tengeren a Spitzbergákig tett utazásának élményét rendezeti kötetbe. Jelképes címet adott e könyvének: *A hiperboreusoknál, az „északi világ vége”* boldog mitológiai népére utalva. Valójában szabálytalan naplót írt, amelybe belecsötte északi útirajzait is, a háború fenyegető jelenlétével mint háttérrel. Római életét és élményeit, beszélgetéseit, találkozásait is igyekezett rögzíteni - kötetlenül és leplezetlenül, sejtéseit is felfedve. Egy ideig a Castel S. Angelo erődnél lakik, Marinetti szomszédságában. „*Ismerjük, de nem viseljük el egymást*” - jellemzi viszonyukat. Legkedveltebb helyeinek egyike a Piazza di Spagna angol teázója, szemben azzal a házzal, amelyben Keats halt meg. S a regény *Római éjszakák és nappalok* című fejezetében. 1940-ben, váratlanul s meghökkenően, egy magyar idézet bukkan fel: „*Sötétség honol most a mandulafenyők és ciprusok ligeteiben a Pinción, s e sötétségen át alig hatol a teraszra a Piazza del Popolo szökőkútjának csobogása. Váratlanul ugyanaz a gondolat ismétlődik az agyamban. Szüntelen ismétlődnek a szavak, amelyeket harminc esztendővel ezelőtt tanultam: s lovaik nyomát »hóval lepi be a tél«. Ezt mondják az erdélyi felkelők, amikor elhagyják a hazát, s átkelnek a Kárpátokon, Törökországba vonulva vissza. Rodostóba mentek, s*

ott telepedtek le, a Márvány-tengeren. Az, aki utolsónak maradt közülük, ott ült egy kővön a ház előtt, s magányosan hallgatta a tenger hullámverését. »Egyedül hallgatom tenger mormolását...« Így ír az, aki utolsónak maradt - de miért jut ez most eszembe...» Kuruc bujdosóénekből, Lévy József *Mikes* című költeményéből - temesvári magyar gimnáziumi olvasókönyvéből idézett. Vajon tovább mondta-e magában a verset? „Hát én merre menjek, hát én merre szálljak, melyik szögletébe a széles világnak idegen hazámból?” Csak néhány lappal hátrább - 1940 májusában - jegyzi meg: „Az ember életében az egyedüli szerencse, hogy nem tudja, mit hoz a jövő.”

A Jugoszláv Királyságnak a második világháború idején több jelentős diplomata-írója volt: a költő Milan Rakić (1876-1938) a háború előestéjén halt meg; Jovan Dučić (1871-1943) költőt hazája megtámadása nagyköveti posztján, Madridban, illetőleg Lisszabonban érte, ahonnan az Államokba ment, s ott is halt meg, 1943 áprilisában; Sibe Miličić (1886-1943) halálának körülményei tisztázatlanok, annyi bizonyos, hogy a partizánok végezték ki: Rastko Petrovičićot (1898-1949) Washingtonban érte a háború kitörése. Ott rekedt, s élete teljében, hazatérésének reményét veszítve, egy banális napszúrás vetett véget életének; a későbbi Nobel-díjas Ivo Andrić (1892-1975) berlini követ volt, visszatérhetett Belgrádba, ahol visszavonultan élte át a német megszállást, megalkotva főműveit; Crnjanskinál az „idegenbe szakadás” valójában már 1935-ben, diplomáciai szolgálatával kezdődik. Jugoszlávia kapitulációja után 1941 szeptemberéig a római jugoszláv követség munkatársaival együtt Lisszabonban keresett menedéket, majd feleségével Londonba ment, ahol a legitim jugoszláv emigráns kormány tájékoztatási tanácsosaként 1945 májusáig volt hivatalban. Életében ezután két évtized létbizonytalanság következik, hontalanná, számkivetetté válik. 1951-ben megkapja a brit állampolgárságot, de angliai hányattatását, nyomorát ez nem enyhíti. Megkeseredve, szűkösen él a szigetország fővárosában, 1956 után is még jó ideig, amikor könyvei, régi és új művei újból megjelenhettek a titói Jugoszláviában. Talány, hogyan képes ilyen körülmények között írni!

Miközben egy londoni cipőszalon pincéjében amolyan írnok-könyvelő vagy egy Piccadillyn levő könyvkereskedés kihordója, s havi tizennégy font hontalan-segélyt kap a felesége, aki babákat varr! A londoni egyetemen külügyi diplomát szerez, s a dél-afrikai, johannesburgi *Reality* és a Buenos Aires-i *El Economic* tudósítójaként próbál boldogulni. Angliát alig hagyja el. 1952-ben Nizzában részt vesz a PEN Club Kongresszusán. Párizson át utazik. 1951-ben Londonban megalakul a számkivetett szerb írók egyesülete, amely első elnökévé választotta, e tisztét azonban mindössze két évig töltötte be. A hontalanság csak felfokozta érzékenységét, mármár beteges gyanakvása szűkebb környezetét, legközelebbi barátait is próbára tette, mind nehezebben kommunikált az emberekkel, s mindinkább magára maradt, elszigetelődött. Írói kontinuitását e két parttalan évtizedből mégis életművének fundamentális alkotásai bizonyítják: az *Örökös vándorlás* második része, az *Ithaka lírája* kései, önéletrajzi indíttatású kommentárja, *A hiperboreusoknál* sokban kulcsfontosságú tekintélyes kézírata, s diplomáciai szolgálatának terjedelmes kommentárjai - bár töredékesen. Ekkor írta a *London regényét* is, melynek terve már 1947-ben megfogant benne, és eredetileg angol nyelven kezdte írni. Kéziratát maga hozta hazáig Belgrádba, s csak évekkel hazatérése után, 1971-ben mégis anyanyelvén jelentette meg. Többre nem futotta. Az *Örökös vándorlás* torzójáról maga mondta később: „E regény első és második kötetét hat meg nem valószínű regény roncsának kell tekinteni. Sokkalta szörnyűbb romjaink között e maradvány korának tünete lesz.”

Válogatott verseinek egy ritka, 1954-ben Párizsban készült bibliofil kiadásának kurta utószavában - a vékonyka füzetet mindössze 150 példányban nyomták - a párizsi számkivetett Heinét idézi, akkori lelkiállapotára azonban jellemzőbb az a mondat, melyet az Uruguay és Franciaország között örlődő Jules Supervielle-től kölcsönöz, aki a távozó költőről azt mondja, hogy senkije sincs, s a kutya se követi („Lui qui est sans un chien ni personne”). A számkivetettség életérzéséből születik meg nagy valószínűségű költeménye, a *Lamentáció Belgrádtól*, melyet saját bevallása szerint hattyúdálának szánt. 1956-ban London közelében, Cooden Beach-

ben, egy tengerparti fürdőhelyen fogalmazta meg, s 1962-ben a dél-afrikai Johannesburgban nyomatta ki szerbül - csupán 75 példányban. Önmagában ekkor már eldöntötte, hogy mégis hazatér.

Van egy fénykép Miloš Crnjanskiról, melyet közvetlenül hazatérése előtt (talán 1965 nyarán) először a belgrádi irodalmi újság, a *Knjizevne novine* közölt, egy még Londonban készített interjú illusztrációjaként. Ez lehet az utolsó nyilatkozat, melyet még száműzöttként adott a sajtónak. Padon ülve kapta lencsevége a fényképész - szemlátomást amatőr, semmiképp sem rutinos fotóriporter. Mögötte park, ritkás fákkal. A felvétel bizonyára a Kensington Gardensban készülhetett, ez a park esett közel akkori, utolsó londoni lakásához. *A hiperboreusoknál* olvasásakor néhány mondat ragadhatná meg figyelmünket. Tényleges diplomáciai szolgálatának már feszültségekkel teli, utolsó római napjaira utalnak, amikor hazájának sorsa mindinkább megpecsételődni látszott, azzal a végzetes kilátással, hogy létbizonytalanság, hontalanság vár rá: „Mindennél a világon, még a koldusoknak is - írta - egy pad vigaszul szolgálhat.”

Szerte a világon a padok megvigasztalnak és megnyugtathatnak.

Árnyékunk pedig, bármerre is lennénk, egy padon, hűségesen követ a naplementében.”

Crnjanski az *Örökös vándorlás* kötetében - történelmi keretben - már megidézte a „vándorlások”, az emigráció kilátástalanságát. A *London regényé*-ben ez a kilátástalanság az elkerülhetetlen tragikus vég kibomlásáig jutott. Ezzel nem cáfolta meg az *Örökös vándorlás* tételét.

Nyolcvannégy éves korában, 1977. november 30-án hunyt el Belgrádban. Elégedetlenül, dacolva az étellel is, amikor végső napjaiban már nem vett magához táplálékot. Hazatérése kétségbeesett elhatározás volt, annak tudatában, hogy már nincs visszaút, s olyan életet kell élnie megrontott hazájában, amely ellenkezik emberi természetével és méltóságával. Szellemi, alkotói, etikai integritását rendhagyó s hányattott élete során következetesen megőrizte, nem adta fel. Ha hazatérése kompromisszum lenne azzal a hatalmi és világnézeti rendszerrel, melyet sosem fogadott el - legyen menteségére, hogy élete alkonyán olvasóhoz tért meg élete művével. ■

ÉN IDE SZOLGÁLTAM

Gaál István önmagáról

Pier Paolo Pasolini azt írta egyik cikkében, hogy „1965-ben két olyan filmet láttam, amelyekről véleményem szerint évtizedek múlva is mint a világ legjobb filmjei közé tartozó műalkotásokról fognak beszélni, s ezek: Buñuel *Egy szobalány naplója* című műve és Gaál Istvántól a *Sodrásban*”.

Gaál legismertebb nagyjátékfilmjei - az 1963-ban készült *Sodrásban*, az 1965-ös *Zöldár*, az 1967-es *Keresztelő*, az 1969-es *Magasiskola*, az 1972-es *Holt vidék*, az 1981-es *Cserepek*, az 1986-os *Orfeusz és Euridiké*, valamint a műfajnak immár klasszikus műveiként számon tartott rövidfilmjei, mint a *Pályamunkások*, a *Tisza*, az *Oda-vissza* - három évtized során öt kontinens több tucatnyi fesztiválján arattak sikereket és nyertek felsorolni sok díjat; Gaál nevét világszerte a magyar filmművészet egyik „márka-jeleként” tartják számon a filmbarátok. 1974-ben az *International Film Guide* által választott „az év öt rendezője” Boorman, Gaál, Godard, Huston, Ivory.

Gaál István pályatársaihoz képest viszonylag ritkán, nem túl szívesen és akkor is általában szűkszavúan beszél önmagáról. Csöndes hétköznapi délelőttön beszélgetünk, s azt javaslom: nem kérdezem, csupán a lexikonokból is kiolvasható s hívószavakként szolgáló évszámokat és városneveket mondom: mellőzöm az okoskodó-fontoskodó riporter kérdéseket, amelyekkel megszakítanám a pályaképelemezvázlat monológját.

*

- 1933. augusztus 25., *Salgótárján*...

- Már kisgyerekkoromban kivételezett helyzetbe kerültem. Mert részint falun, Pásztón nevelkedtem, de közben nagymamáméknál, Salgótárjánban - bejegyzett születési helyemen - nyaralva otthonosan mozogtam az ipari munkások világában is. Egyik nagyapám bányász volt, a másik kazánkovács. Prosperáló üveggyár és acélgyár működött akkoriban Tarjánban; s bányász nagyapám révén korán

Radnóti Katalin felvétele

megtanultam, hogy ha a szokott időtől eltérően szirénáztak, az bajt jelentett. A falunkban, a szomszédék tehenét őrizve korán megismertem annak a technikáját is, hogyan kell a frissen vágott tarlón meztláb - a talpat csúsztatva - rohanni az elkóborolt üsző után. Apám a Hungária Rt. körzeti villanyszerelőjeként dolgozott, s ilyen minőségben mindenhová szabad bejárása volt: őt elkísérgetve ez a privilégium lehetővé tette számomra is, hogy a legkülönfélébb konyhákba,

ebédlőkbe betekintve a falusi mellett a városi életformát is közelről megismerjem. Átestem a szokásos gyerekkori foglalkozás-álm-betegségeken: huszár, pilóta, mozdonyvezető szerettem volna lenni. Apám biciklijével delente rendszeresen kijártam az állomásra, s irigykedve bámultam a nemzetközi gyorsvonat vezetőjét. Emlékszem, hetekig tűnődtem rajta, a „*Poggyászraktár*” fölíratot betűzgetve, vajon milyen „gyász” lehet az a „pog”, vajon mit tarthatnak abban a raktárban?...

Elég ügyesen rajzoltam, de balkéz-
zel, s mikor a bornírt iskolai szabá-
lyok szerint rá kellett szoknom a jobb-
kézre, dadogni kezdtem, és emiatt
hallgataggyá váltam. Rajzkészségem et-
től a korai traumától örökre elszállt; de
szerencsére újjáéledt Réka lányom
jobbkezében, aki grafikus lett...

Nyolcesztendő lehettem, amikor
Rajeczky Benjámin, az utolsó „rene-
szánsz” - cisztercita - perjel fölívtt a
Mátra lankáira, ahol a hasznosi bika-
réten, egy kör alakú téren, a későbbi
„elektromos pásztor” elődjeként al-
kalmazott szűrős kökény meg som-
bokrok között sízni tanított... Ra-
jeczky Benjámin később is meghatá-
rozó szerepet játszott az életemben:
akkor is rengeteget segített, amikor
már filmeket készítettem. A gyerek-
kori szívek közben az ember és a ter-
mészet szerves kapcsolatának lényeg-
gét érezte meg velünk; ebben a mai
plasztik-korszakban bőromon érzem
tanításainak fontosságát... Az elemi
után gimnáziumba szerettem volna
beiratkozni, de apám fizetéséből nem
tellett rá. Polgári iskolába jelentkez-
tem, majd a szegedi műszaki közép-
iskolába kerültem.

Gyerekkorom színhelye - ami ak-
kor nagyközség volt, de azelőtt városi
rangot is viselt - a régebbi időkben,
a Mátra és a Cserhát közötti Zagyva-
 völgyben stratégiai kulcspozíció-
töltött be. s századok óta szervesen éltek
itt együtt a különböző eredetű nemze-
tiségek. Az úrnapi körmenet balda-
chinja mögött együtt vonult a stáb
Gottlieb bácsi, a pék - melleleg ön-
kéntes tűzoltóparancsnok - az iparo-
sokkal, a kereskedőkkel, a képfestők-
kel, a bányászokkal. Bányász nagy-
apám - mai mércével - nem is tudott
rendesen magyarul: tót eredetű volt; a
Gaál családnév valószínűleg Báthori
István fejedelem idejéből származik,
akinek kíséretében egyik őszám Erdélyből
vándorolt Krakkóba, amikor
Báthorit lengyel királlyá koronázták.
Nagyanyám: Szova (Bagoly) Mária, a
másik ág részint cseh, morva, osztrák
származék; de mindez csupán a Gaál
családnév eredetével kapcsolatos, Ra-
jeczky Benjáminról fölállított hipoté-
zis, én magam sohase firtattam kü-
lönböbben.

Döntő befolyást gyakorolt gyerek-
koromra a tótok hegyi meséiből szár-
mazó hiedelemvilág. A falunkon jól
érezhető volt a társadalmi elrende-
ződés: északi felén laktak a szegé-
nyebb, délen a gazdagabb parasztok, s
ritka volt a vegyes házasság. Ezt a vi-

déket ma is belső megtartó erőnek ér-
zem: mindig nekitámaszthatom a há-
tamat a Mátrának. A közeli csúcs, a
hét száz méteres Muzsla karnyújtás-
nyira volt; s Pásztón át utaztak a mó-
dosabb tüdőbetegek Galyatetőre, a lo-
sonci gyorsvonatról itt szálltak át a
galyatetői autóbuszra. Kiskamasz ko-
rom óta természetes volt a nyarankén-
ti munkavállalás; szomszédunkban la-
kott Cseri bácsi, a cséplőgéptulajdo-
nos, delente én cipeltem ki éthordó-
ban az ebédet a mezőre...

Valamiféle nemzetiségi, etnikai
villongások? Az ilyesmi ismeretlen
fogalom volt Pásztón. Ha feszültség
keletkezett két család között, az legin-
kább anyagi okok miatt: „kódishoz
nem adjuk a lányunkat” - mondták a
módosabb gazdák. A drága Herczeg
néninél, a fűszeresnél, akinél állandó-
an vásároltunk, mindig kis könyvecs-
kénkkel jelentem meg olajjért, cukor-
ért: beírták, amit vittem, és örökös
adósságunkat apám havi fizetésekor
rendezték. Herczeg nénitől mindig
medvecukrot kaptam ajándékba; máig
sajgó fájdalmat érzek, ha arra emléke-
zem, hogy elhurcolták őket. Az együtt
élő pásztói népek más milyensége
nem etnikai ostorcsapásokban nyilván-
ult meg; legfeljebb foglalkozásuk és
személyes becsületük szerint küln-
böltették meg egymást az emberek.
Akármennyit kutatok az emlékeze-
temben, nyomokban sem bukkanok
etnikai, vallási, nemzetiségi ellenté-
tek jeleire. Ha úgy tetszik, mi ma-
gunk, a családjunk is „betelepült”
volt; én se vagyok úgynevezett
„mélymagyar”; csupán azt tudom,
hogy amikor később bárhol a világ-
ban fesztiváldíjakat kaptam, azokat
mind magyar filmrendezőként kap-
tam a filmjeimért...

S itt hadd tegyek egy kis kitérőt. A
lányom bakfiskorában kinevetett,
amiért bármifajta márkás inget, far-
mernadrágot vásárolok, első dolgom,
hogy zsillettel, körömollóval gondo-
san kifejtem belőle a cégjelzést. Elké-
pedve figyelem, hogy sokan iskola-
és városneveket, cégreklámokat,
egyéb föliratokat viselnek a trikójuk-
on, akár a mozgó szendvicsemberek.
S ebben a mindinkább növekvő vizuá-
lis szennyezettségben egyre nagyobb
terek hódít az áru, és egyre keveseb-
bet az emberi tekintet. Gyerekkorom
óta viszolygok a jelvényektől; a ko-
kárdát se kívül, a kabáthajtókámon
viselem. Mindig meglep, ha valaki ar-
ra büszke, hogy ilyen vagy olyan
márkájú zakót hord; mert nem veszi

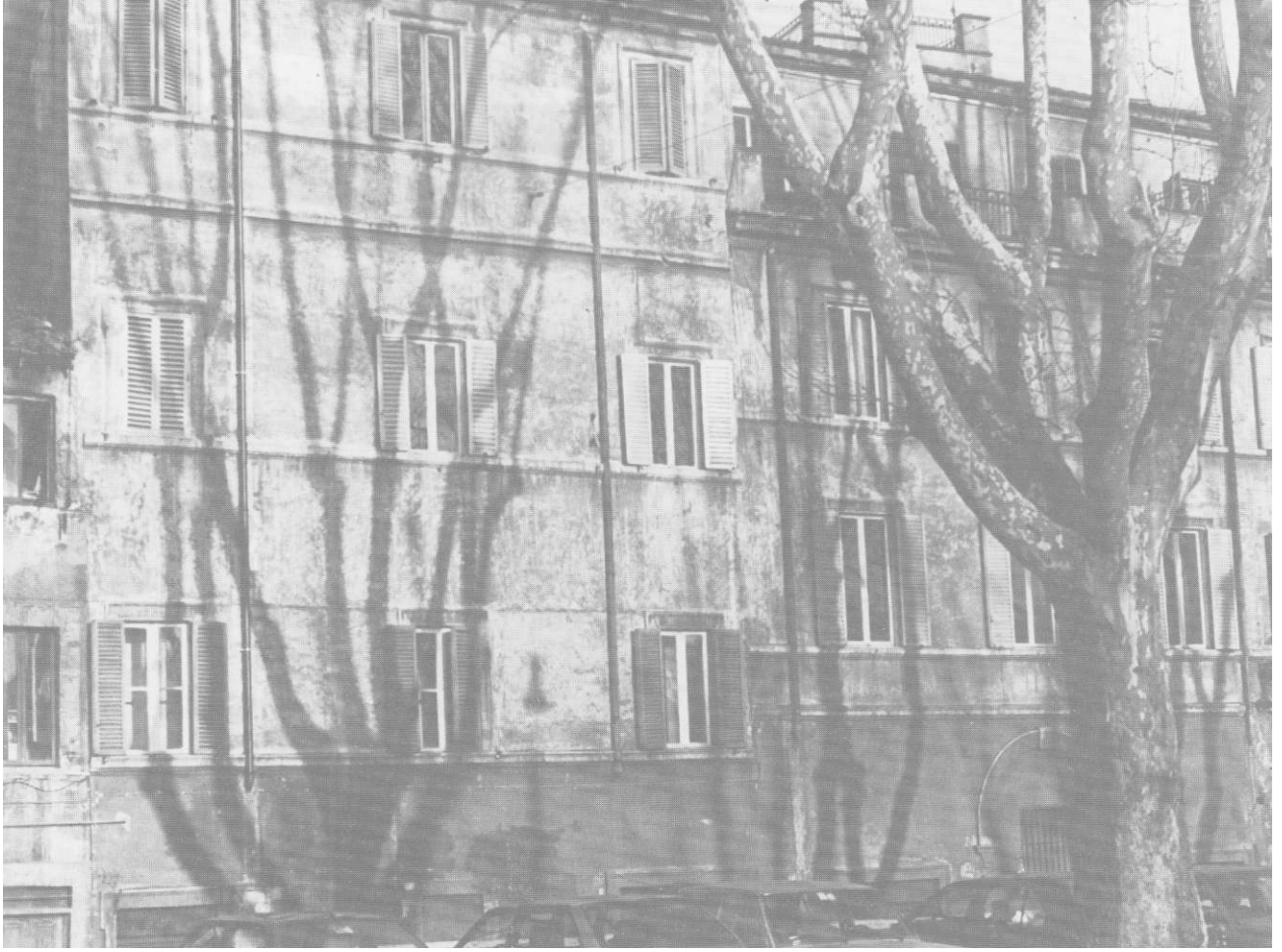
Több mint harminc esztendővel
ezelőtt érkeztem Rómába. Olyan
volt ez a találkozás, mint egy je-
gyesség, és én azóta hűséges vő-
legény maradtam.

Kívánom, hogy egyre több euró-
pai utas érkezék ide hazánk-
ból is, hogy teleszívhasssa tüdejét a Tibe-
ris illatával, hogy útikalauzát lapoz-
gatva végigjárja az egykor hét
dombra épült Metropolis nevezet-
tességeit. Azonban ne ámitsa ma-
gát senki. Rómát nem lehet megis-
merni. Legfeljebb pillanatok vará-
zsa marad meg számunkra emlé-
nek, hasonlóan édesanyánk moz-
dulatára vagy mosolyára, ahogyan
kenyeret szelt, vagy dúdolt.

Mamma Roma az okkersárga,
vagy barna színű házaival, szűk,
görbe utcácskáival meg fenséges
palotáival nyájas is, zárkózott is
egyszerre.

Itt minden lépésünk más idősik-
ban történik, egy-egy íves kapu
mögött meghúzódó márványszob-
or-torzó története kitenne egy
egész érettségi tételt. Valahány-
szor idejövök a közép-keletről,
mindig hozom a gépemet. Csak
fekete-fehérre dolgozom. Nem tes-
zek egyebet, mint iparkodom
rögzíteni a fényeket kedvenc he-
lyeimben. Ide, ezekhez visszajárok
a nap mozgása nyomán többször
is, egészen addig, amíg eltűnik az
árnyék. Olykor harminc-negyven
kilométert is legyalogolok. S ha ki-
fáradok, idejövök a Campo de'Fio-
rira. Ez számomra Róma közepe,
következésképpen nemcsak Ró-
máé. Felkeresem régi barátaimat,
Elizabetát, a zöldségest, Pippót,
a virágárust, s felüdülni benézek a
Bar Farnesébe, ahol Angelo barátom
révén Róma legjobb kávéját
ihatom. Ezek a vidám, kedves em-
berek itt születtek, vagy a környé-
ken, esetleg nem is Ismerik a Far-
nese palota építészeinek nevét,
de naponta dúdolvá húzzák el tar-
goncaikat az épület előtt azzal a
magától értetődő természetesség-
gel, amely azoknak a kiváltsága,
akik tudják, hogy a márványkutak
szökellő sugarai elsősorban
szomjúságuk oltására valók, s
csak másodsorban dísznek, s
hogy a kerek alatt csattogó
macskakövek meg a patinás épü-
letek által határolt tér nem valók
másra, minthogy őket keretezzék.

Gaál István

észre, hogy hagyja magát a profi csomagolók által ingyenreklám-hordozóvá degradálni. Ha ruhadarabot vásárolok, azért veszem meg, hogy hordjam, nem azért, hogy a gyártóját reklámozzam... Ámbár meglehet, hogy ennek a belső viszolygásnak mélyebb oka is van. Svájcban élő kamaszkori jóbarátom, akivel annak idején Szegeden együtt hordtuk ki a kölcsönkönyvtárból a heti olvasnivalónkat - onnan, ahol melleleg egy ideig Balázs Béla is lakott -; nos, barátomnak auschwitzi tetoválás volt a karján, és talán ez a tény is közrejátszott abban, hogy 1956-ban elment innen; őt ugyanis ebből az országból deportálták... Szóval ennyit a jelvények s a bármiféle megjelölések, sőt a márkajelzések iránti viszolygásomról...

*

-1953. szeptember, Budapest...

- Fölvettek a Filmművészeti Főiskolára. Két évvel azelőtt érettségiztem, s a szolnoki Kultúrmérnöki és Belvízrendező Hivatalnál voltam próbaidős lakatos, szivattyúkezelő, majd műszaki rajzoló; végül hét telep veze-

tője. Még érvényben volt a rizsprogram; ormótlan gumicsizmában, ócska motorkerékpárral jártam a telepeket. Gyakorlatilag állandó ÁVH-felügyelet alatt, mert a legkisebb műszaki hibából könnyen „szabotázs” lehetett volna és hajnali fekete autó; a belvízveszély valódi ostromállapotnak számított. 1953 nyarán besoroztak, ráadásul a határőrséghez, tehát gyakorlatilag az ÁVH-ba, de a főiskolai felvételem miatt szerencsére nem kellett bevonulnom. (Elgondolni is háttorzongató, hogy alkalmasint besorozott ávós kiskatonaként ott kellett volna hasálonom későbbi évfolyamtársaimmal szemben a barikád másik oldalán...) Szöllősy Andrásné és Máriaassy Félix vett fel a főiskolára; a rendezői osztályban harmadévre hárman maradtunk G. Szabó Lőrincsel és a tragikusan korán elhunyt drága Novák Márkkal; a párhuzamos operatőri osztályba járt Aczél Gyuri, Kocsis Sándor, Sára Sándor, Sík Igor. Számomra a művésztörténetet oktató Szöllősyné volt a meghatározó tanár-egyéniesség: humán

érettségi nélkül kellett akkora mennyiségű kultúrhistoriai ismeretanyagot elsajátítanom, amilyennel szerencsésebb társaink legfeljebb a legelitebb egyházi és humán gimnáziumokban és a bölcsészkaron kaphattak ízelítőt.

Osztályfőnökünk Keleti Márton volt; 1956. október 21-én, amikor a *Pályamunkások* című vizsgafilmem forgatókönyvét elolvasta, azonnal beleejtette a szemétkosárba. Aznap délután leutaztam Szolnokra, ahol apám kórházban feküdt: október 23-án reggel mütötték volna. Rádióon hallgattam a Gerő-beszédet; zsigereimben éreztem, hogy megismételhetetlen történelmi napok következnek. 23-án reggel vonatra ültem, s Rákoskeresztúrig jutottam... Közvetlenül a lázas napok után úgy alakult a helyzet a főiskolán, hogy - vissza kellett fogadnunk Keleti Mártont a tanári karba. Akkor persze már engedélyezte a *Pályamunkások* forgatókönyvét, amihez különben már rengeteg előzetes fotótanulmányt is készítettem. Leforgattuk a filmet Sára Sándorral, akivel később is sokat dolgoztunk együtt: né-

Látom magam előtt Pista barátomat Rómában: szandálban, rövid nadrágban, Zorkij fényképezőgéppel a vállán - mindenhová magunkkal vittük a főiskolától kölcsönkapott gépet -, s ha betéved egy szűk utcába, amit előnt a fény, az imádott ellenfény kontrasztot, távlatot teremtve, máris kattant a fényképezőgépe.

És kattant akkor is, ha kiakasztott ruhák, lengő, táncoló formák libbennek égen és földön,

- ha vaskos tömbök szagatják, vagy építik a teret,
- ha geometria és líra harmonizál vagy feszül egymásnak a képen belül,
- ha árnyékok ritmusa vibrál a falakon, felületeken,
- ha a mágikus alkonyatban tompa ragyogás és sűrűsödő homály ölelkezik,
- ha fekete foltok és fehér csikok feszülnek egymásnak...

Jár Pista barátom Rómában:

Képeket gyűjt - történeteket mesél.

A barátom film- és képrendező.

Sára Sándor

hány általa rendezett filmet én fotográfáltam, és megfordítva...

*

-1957, Bécs...

- A *Pályamunkások* elnyerte a bécsi VIT aranydíját; amiről melleleg csak utóbb értesültem, amikor egy kollégám hazahozta a díjat képező csiszolt üvegvezét...

*

-1959, Róma...

- Ügyelőként dolgoztam a filmgyárban - ami afféle kivert kutya státus -, amikor egy olasz-magyar vegyes bizottság - a *Pályamunkások* nemzetközi sikere nyomán - római tanulmányi ösztöndíjat ajánlott föl. Talán a szakmában is kevesen emlékeznek már rá: ott várakozott a római ösztöndíjra Gábor Pál és Gyöngyössi Imre is; mindketten kitűnően beszéltek olaszul, de még diploma előtt álltak. Az a megállapodás született, hogy egy évre én mehetek a római Centro Sperimentale-ra. A sors furcsa fintora, hogy a következő évben nekik nem adtak útlevelet, csak később; és engem, aki az első év befejeztével végképp elbúcsúztam római diáktár-

saimtól, az olasz főiskola kérésére a második évre is visszaengedtek, s így ott is diplomát szereztem. Pedig már érkezésemkor mindenki meglepődött Rómában: szinte el sem akarták hinni, hogy nem vagyok se KISZ-, se párttag...

Rómában egyébként is kevésbé illeszkedtem be az ottani leendő filmes „brancsba”, pedig olyan évfolyamtársaim voltak, mint Marco Bellocchio, Liliana Cavani, a néhány évvel előtünk odajárt Gabriel García Márquez, valamivel utánunk Bemardo Bertolucci, Vittorio Storaro. De meglehet, hogy én nem is vagyok „igazi filmes” a fogalom kommerciálisan-professzionális értelmében. A Centro Sperimentale direktorának hallgatólagos beleegyezésével csak azokat az előadásokat hallgattam a főiskolán, amelyekről úgy éreztem, hogy profitálok belőlük. Ilyenek voltak Giulio Cesare Castello filmkritika-órái; Montesanti professzor filmtörténeti előadásai; s Maria Rosada tanította a vágást, Massimo herceg, a Vatikán akkori aktív közlekedés- és postaügyi minisztere a zenetörténetet. Rajeczky Benjámin és Szöllősy Andrásné után alighanem tö-

lűk tanultam a legtöbbet. Ösztöndíjamból vásároltam egy filléres *circolare*-vasútjegyet, s az „ostello”-nak nevezett diákszállásokon meghálva bejártam Itália nagyobbik részét, Szicíliától Velencéig. (Sajnos Északra: Lombardiára, Piedimontera már nem jutott időm.) Ezen az utazásokon ismertem és szerettem meg az olasz embereket: bármelyik valahai városállamból eredtek is szokás- és viselkedésmódjaik, bármelyik nyelvjárást beszéltek is, a piacon, az utcán, a kiskocsmákban mindegyikkel hamar szót értettem. És az emberek körül persze a templomok, meg a diákigazolvánnyal ingyen látogatható múzeumok! Szöllősyéktől még elindulásom előtt kaptam egy háromkötetes remek régi útikönyvet; a főiskolától kölcsönbe egy szovjet Zenit C márkájú fotómasinát, amivel végigfotografáltam Itáliát. (Ebből az anyagból volt kiállításom a Múcsarnokban 1990-ben, a filmjeim retrospektív vetítéssorozatával egyidőben.)

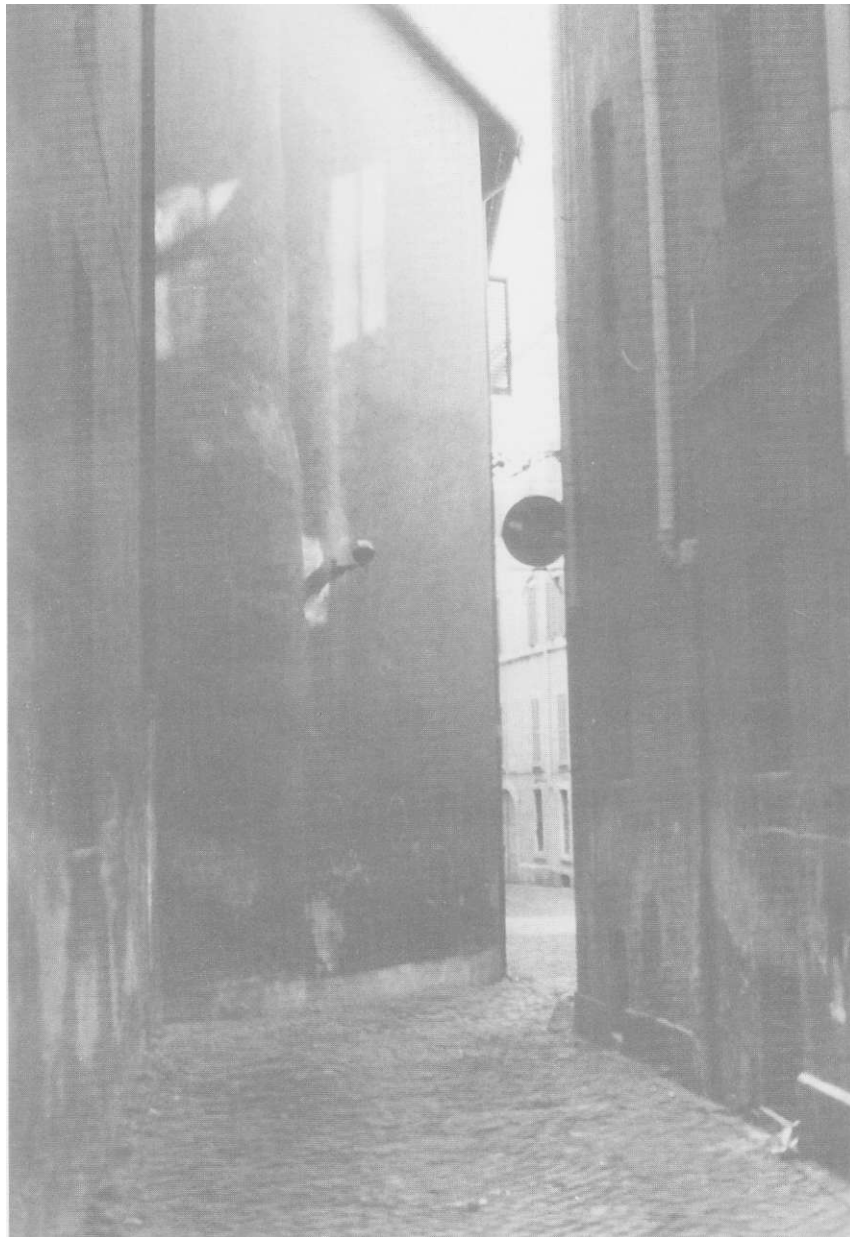
...Szóval az embereknél, a sikátoroknál, a templomoknál és a múzeumoknál sokkal kevésbé vonzottak a Cinecittá-beli ismeretségek és kap-

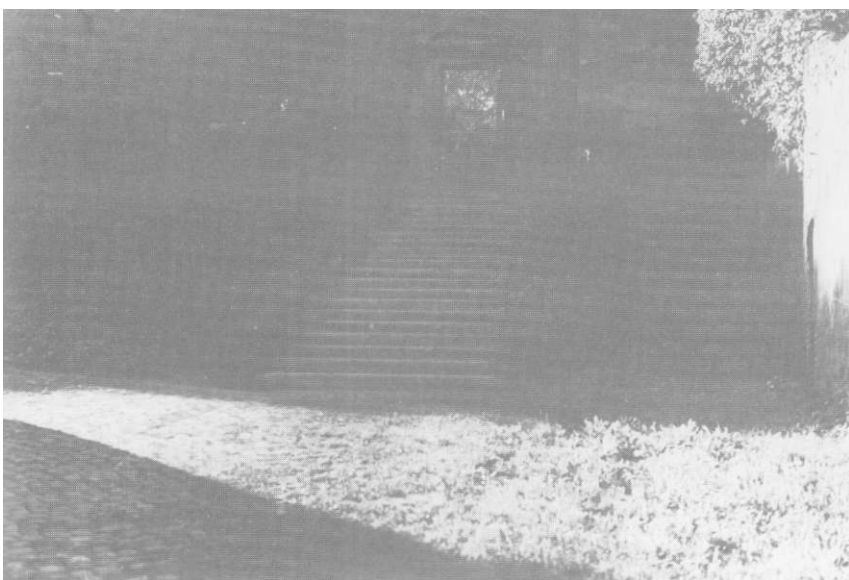
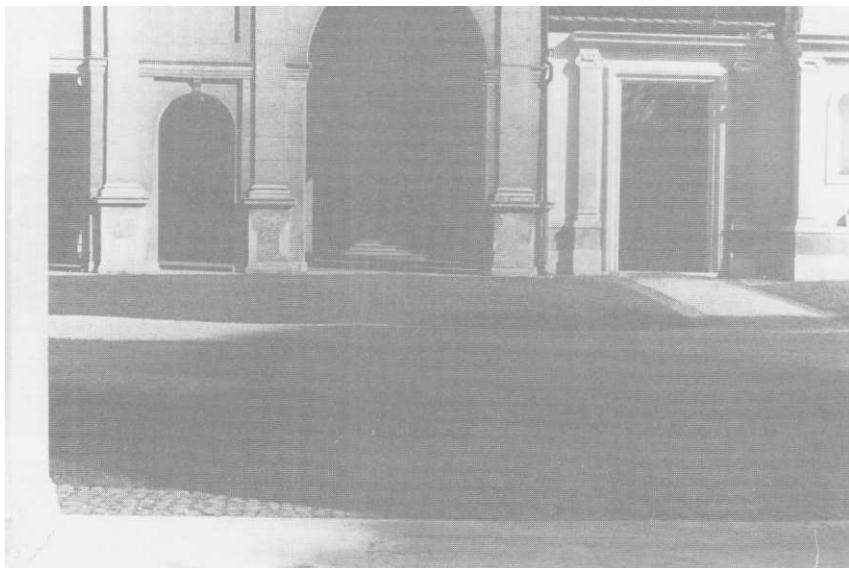
csolatok. Hamar rájöttem, hogy a filmrendezők személyes megismerése gyakran kiábrándító: ha valakit igazán meg akarok ismerni, fölteszem a filmjét a vágóasztalra... Azt is gyorsan fölismertem, hogy olasz-magyar koprodukciós filmet - már csak a két ország közötti akkori ideológiai ellentétek miatt is - lehetetlen összehozni; legfeljebb valami olajnyomatféleséget a Garibaldi seregébe átszegődött Türr tábornok katonáinak hőstetteiről. Ilyesmihez nem volt kedvem, s egyébként is már régen - többször is - megcsinálták. Ráadásul egy koprodukciós film rendezője mindig legalább két - ha nem három - úr szolgája... S azért is fotóztam annyira szenvedélyesen, mert nem látszott valószínűnek, hogy a vasfüggöny mögül ismét kijuthat az ember; s azért is fordítottam le Renato May *A film formanyelve*, később Carlo Lizzani *Az olasz film története* című könyvét, mert szerettem volna hazahozni és a barátaimmal megosztani minden olyasmit, amitől itthon el voltunk zárva; amihez lehetetlen volt hozzáférni. (Le akartam fordítani Paolo Chiarini professzornak *A német expresszionista színház* című könyvét is, de Hont Ferenc szemellenzős nézetei miatt hazai kiadására nem nyílt mód.)

*

-1961, Budapest...

— Miután a Centrón is elkészítettem a diplomamunkámat, és - némelyek csodálkozására - hazajöttem, a Filmhíradóhoz kértem magam, mert úgy éreztem, hogy a Rómában töltött két év alatt kiestem a magyar hétköznapi világából... Mindig vágyakoztam valami eleven, baráti, vitatkozó szellemi közösségre. Még mielőtt Pestre kerültem volna, sokat olvastam a pezsgő kávéházi szellemi életről, és csodálkozva kerestéltem, vajon hová tűnhettek ezek a baráti asztaltársaságok. 1955-ben diákbeutalóval Révfülöpön nyaraltunk Novák Márkkal együtt, s ott összebarátkoztunk Harkányi Endrével, a színésszel, Erőd Ivánnal, a most Ausztriában élő zeneszerzővel, zongoristával, Pauk Györggyel, Székács Jánossal és másokkal. Nagyon jóízűeket vitatkoztunk az egyetlen presszóban, és javasoltam, hogy utána Pesten is találkozzassunk. Ezt követően egy ideig elég sokan összejártunk szerdánként az Erzsébet sörözőben; de aztán 1956 után alig néhányan maradtunk itthon a hajdani baráti társaságból. A hatvanas évek elején, amikor Rómából hazajöttem, az egyetlen Belvárosi kávéházi

körre találtam, ahol egy asztal körül ült Huszárík Zoltán, Kondor Béla, Pilinszky János, illetve a ma élők közül Csoóri, Hernádi, Jancsó, Sára, Karall Luca és még sokan mások; oda el-eljárom...

Akkor ismerkedtem meg Nemeskürty Istvánnal is, aki barátságába fogadott, megtisztelt bizalmával, segítette játékfilmes pályakezdésemet, és azóta is gyakorlatilag valamennyi nagyjátékfilmem egyik bábája, legelső értő-segítő belső bírálója volt.

...Emlékszem, amikor 1964-ben, ösbemutató előtt levetítették az Egyetemi Színpadon a *Sodrásban* című filmünket, a zsúfolt széksorok mellett a földön is ültek a barátaink, fiatal írók, költők, festők, szobrászok, zenészek, és mi úgy éreztük, valódi, masszív szellemi tábor áll mögöttünk. Alig két évvel később, a *Zöldár* bemutatója idején ez az összetartó szellemi közösség már megfogyatkozni látszott. Akkoriban legyintett meg először a magányosság hideg szele.

...És itt most hadd ugorjak néhány évtizedet. Három évvel ezelőtt, amikor szinte egyik pillanatról a másikra összeomlott az évtizedek óta ránkterpeszkedő életképtelen birodalom, engem is elfogott az eufória. Mostanra viszont elkésérít ősrégi rákfenénk, a türelmetlenség, a másik iránti intolerancia: a faji, a vallási, a csoportfüggőségi álbüszkeség. Tragikusnak tartom a mesterségesen újra fölszított, úgynevezett népi-urbánus feszültséget, amelyben ismét napirendre kerülhet a „*ki a magyar?*” kérdés; amelynek megválaszolása számomra olyan természetes, ahogyan a víz folyik a maga medrében. Pillanatnyilag hovatovább ott tartunk, hogy aszerint állunk - vagy nem állunk - szóba egymással, hogy kinek milyen fejlécű újság van a kezében... Demokráciát nem lehet izlésbeli vagy másféle szellemi terrorral építeni. A népuralom nem azt jelenti, hogy csak jogaink vannak, azt is, hogy kötelességeink. Sokkal jobban kellene tisztelnünk egymás egyéniségét. Ha valaki épenséggel a trikóján akarja viselni a nemzeti lobogót, hadd tegye. A francia festők is milliószor megfestették az ő trikolorjukat; az angol futballmeccseken is ott lobognak az angol zászlók... Mifelénk sokszor olyankor is tömjénért kiáltoznak, amikor az ördög nincs is a színen. Indulatokat korbácsolnak fel fölöslegesen; olyan viszonyítási alapokat képeznek, amelyekkel manipulálni lehet a tömege-

ket. A belső torzalkodások helyett inkább kifelé kellene figyelni, mert - például tőlünk délre, alig karnyújtásnyira - nagyon nagy bajok vannak, ha valaki nem vette volna még észre...

...A mi generációból azok, akik 1956 után itthon maradtak, a nehezebb utat választották. Elmenni könnyebb volt, mint ittmaradni. A mi nemzedékünket kegyetlenül megtizedelték az utolsó évtizedek. Zokognivaló felsorolni, mennyi tönkrement életet, félbetört pályát, korai halált és öngyilkosságot produkált ez a korszak. S ha valaki érzékenyen figyel a történelmet, pillanatra sem feledheti 1968-at: Párizst és Prágát, e század történelmi aranyművészetében megmutatózó mindkét rendszer csődjét jelképező tanulságait. Az Orwell-féle világot már alaposan megszenvedtük; jó lenne elkerülni a Huxley-víziót...

...Néhány évvel ezelőtt azt kérdezte tőlem egy francia filmkritikus, hogy *milyen itt élni?* Azt feleltem: *fárasztó*. Nem hiszem, hogy bárkinek feladata vagy joga volna kiagyalni valami újabb, egyedül üdvözítő társadalmi létformát, amely minden náció számára kötelező, kizárólagos út. Nekünk a saját portánkat kellene tisztára söpörni. A velünk együtt, a tőszom-

szédságunkban élő, más nyelven beszélő emberekkel a jelenleginél szótértőbb viszonyt kellene kialakítanunk. Még akkor is, ha nem ők, hanem mi hozzuk ezért a több áldozatot. Mert elsősorban önmagunknak tartozunk ezzel. Mélyen emlékezetembe vésődött egy látvány a római etruszk múzeumból. Házaspárok szobrai mosolyogva könyökölnek a halotti szarkofágokon. Az a ránc, amelyet az életkor és egyre mélyebbre a szájszöglet mellett, mífelénk már egészen fiatal korban mély, markáns rajzolatú. Nem örülünk egymás sikereinek, örömeinek; sok itt a lefelé görbülő szájú ember, a keserűség, a magányosság. A magyar nyelvvel nem él meg az, aki kiteszi a lábát a határon túlra. Sürgősen meg kellene tanulnunk egy másikat, közvetítő világnyelvet, hogy sehol se legyünk kiszolgáltatottak. Mint például a norvégek, akik mind beszélnek angolul. De úgy kell meg tanulnunk ezt a szótértést szolgáló közvetítő nyelvet, hogy miatta ne veszítsük el az egyéniségünket, a sajátosságunkat...

...Említettem, hogy őseim soknemzetiségűek voltak. Magam ezen a nyelven tanultam meg olvasni, ehhez a kultúrkörhöz tartozom; Arany Já-

nos nyelvén felelek, ha álmomból fölébresztenek. Magyarul fogalmazom meg a választ, és csak azután fordítom le az általam ismert nyelvek bármelyikére. Származásommal nem büszkélkedtem, de nem is szégyelltem soha, honnan jöttem. Rómában is úgy éltem és úgy igyekeztem helyt állni, mint azok a diákok, akik annak idején külhonba mehettek tanulni, főként az egyház jóvoltából. Magyar filmesként tartózkodtam ott, és több alkalommal, amikor utóbb meghívtak, magyar vendégtanára voltam a soknemzetiségű római főiskolának. Magyar mivoltomat természetesen *élem*. és nem *viselem*; itthon éppúgy, mint a világ bármely pontján. Más műveltségű országokból igyekeztem hazahozni valódi értékeket, tanulságokat: *ide szolgáltam*. Annak idején, a *Zöldár* című 1965-ös filmemben egy DISZ-titkár-figura szájába belecsempészttem Montesquieu gondolatát, ami így hangzik: *„Igaznak lenni mindenütt, hazában is. Minden állampolgár kötelessége, hogy meghaljon a hazájáért, de senkit nem kényszeríthetnek arra, hogy hazudjon érte.”*

Ez az azóta is vallott és követett emberi-művészi ars poeticám.

Zsugán István

Módos Márton

MAGYARORSZÁGOT MA MÁR NYUGATI MÉRCÉVEL MÉRIK...

Beszélgetés Erdődy Gáborral,
a Magyar Köztársaság
bonni nagykövetével

- A sportrajongók Erdődy Gáborban a volt első osztályú kosárlabdázót ismerik, a tanítványok az egyetemi oktatót, a történész kollégák a német liberalizmus és a XIX. századi magyar-német kapcsolatok szakértőjét. A negyvenegy éves Erdődy Gábor a múlt század problémái helyett most az aktuális magyar-német kapcsolatokkal foglalkozik. Hogyan kezdődött a diplomáciai karriered?

- Semmi szenzációs nem történt. 1988-ban tagja lettem annak az ellenzéki mozgalomnak, amely aztán Magyar Demokrata Fórum néven párttá szerveződött. A külügyi bizottságban szakmai előéletem alapján a német nyelvű országok referense lettem. Ez a külügyi stáb adta a választások után az újjászerveződő Külügyminisztérium munkatársainak jelentős részét. A diplomata szerepére (ezt sok kollégám nevében is mondhatom) nem készültem tudatosan, és magam is meglepődtem, mennyire radikálisan vetődik fel a váltás, a vagy-vagy kérdése. Az a kettős szerep, amit a nyolcvanas évek végén kialakítottunk, hogy a tudományban és eredeti hivatásunkban dolgozva párhuzamosan politizálhatunk is, rövidebb-hosszabb időre lezárult.

- Kanyarodjunk vissza az előzményekhez. Mi az, ami a történelem, ezen belül is a német terület felé irányította az érdeklődésedet?

- Az általános iskolától kezdve nagyon jó történelemtanáraitam voltak. Az Eötvös József Gimnáziumban Csuka József tanár úr, osztályfőnököm nemcsak nagyszerű pedagógus, hanem a történelem kitűnő ismerője is volt, aki oly élvezetesen és oly racionálisan tudta a múlt titkait feltárni, ami magával ragadott. Az egyetemre

Vas János felvétele

már történelem-német szakos hallgatónak jelentkeztem. A két szaktárgy közül számomra a történelem volt a meghatározó, a germanisztika a kiegészítő. A kettős érdeklődés eredőjeként kezdtem behatóan foglalkozni a német történelemmel. Az a felismerés, hogy a XIX. századi magyar történelmet és a polgári átalakulást a német fejlődés meghatározó módon befolyásolta, és hogy ez így van a jelenben is, megmagyarázza az utat, amit eddig bejártam.

- *Az egyetemen nem csak a történész kollégák működtek együtt, hanem a későbbi párttársak is.*

- Politikai ízlésben, gondolkodásban, értékrendben nagyon közel álltam mindenekelőtt Szabad György-höz és Gergely Andráshoz. Szabad György nemcsak kollégám volt, hanem azt megelőzően tanárom, dokorfaterem, akiben egy olyan, következetesen liberálisan gondolkodó tanárt ismertem meg, aki ezt a szellemiséget és értékrendet saját személyes példamutatásával tudta hitelesíteni. Az én pályám alakulásában, egyetemi tanulmányaim során mindenképpen meghatározó hatása volt. Az idők során két tanszéken is tanítottam; a XIX. századi egyetemes történeti tanszéken a német történelmet és a nyugat-európai fejlődést oktattam. A magyar történeti tanszéken pedig egyik legjobb barátommal, Gergely Andrásval taníthattunk együtt. Ez a műhely, amely a nyolcvanas években az ELTE Bölcsészkarán a XIX. századi magyar polgári átalakulással foglalkozott, az MDF akkori politikai arculatát és több áttétellel talán külpolitikai mentalitását is sokban befolyásolta.

- *Említetted, hogy a XIX. század, különösen a XIX. század második felében meghatározta a német hatás, és az a minta, amelyet részben a betelepülő németek hoztak magukkal. Vonthatók-e párhuzamok az akkori és a mai polgárosodási folyamat között?*

- Igen-igen sok az analógia, a hasonlóság, természetesen azzal a megszorítással, hogy alapvetően más az európai-nemzetközi környezet, és mások a konkrét keretek is. Ami az azonosságokat illeti, egy nagyon triviális általános gondolattal indítanék: azzal, hogy mind a XIX. század második felében, mind napjainkban nagyon szorosan összefüggött Magyarország függetlensége, Németország egységének létrehozása, a kelet-közép-európai térség nemzetiségi problémáinak érdemi megoldása és Európa demokratikus fejlődése. Ezt mutat-

ja 1848 is. Ahogy a német egység nem jött ekkor létre, és ahogy Európában felülkerekedett a palmerstoni mentalitás, elbukott Magyarország függetlenségi harca és a kelet-közép-európai történelmi megbékélés perspektívája is. Hasonló történelmi analógia, immár a német fejlődéshez közelítve, hogy a külső egység létrehozása távolról sem jelenti a felmerült történelmi kérdések megoldását. A külső német egység létrehozása csak kereteket teremt, és egy sok ellentmondástól terhelt, nehéz fejlődés előtt nyitja meg a lehetőséget a belső egység megteremtése felé. A német belső egység megteremtésének folyamata ma még kevésbé választható el a nyugat-európai együttműködés fejlődésétől, mint az előző évszázadban. Nem választható el a közép-európai térség Európához való felzárkózásától sem, amely annak idején, a kiegyezéssel létrehozott keretek között Magyarország számára viszonylagosan kedvező feltételeket teremtett. Mai korunk egyik meghatározó kihívása szintén az, hogy Közép-Európa hogyan tud felzárkózni. Ebben pedig a német belső egység megteremtődésének meghatározó jelentősége van.

Azt reméltem, azt reméltük sokan, hogy több lesz a különbség, ha az 1990-es évek fejlődését a múlt századdal összehasonlítjuk. Reméltük, hogy a XIX. századi klasszikus nagyhatalmi diplomáciával, politizálással szemben sokkal egyértelműbben fogja meghatározni fejlődésünket az egységes Nyugat-Európa, az Európai Közösség. Olyan egységes Nyugat-Európában reménykedtünk, amely a demokratikus értékrendet következetesen és kompromisszumok nélkül képviseli, és arra törekszik, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel elősegítse ezen értékek érvényesülését Közép- és Kelet-Európában.

- *De ez nem teljesen így történt.*

- Sajnos, valóban nem. Óvakodnék attól a túlságosan leegyszerűsítő fogalmazástól, hogy a történelem ebben az összefüggésben is ismétli önmagát. Remélem, hogy nem ez fogja jellemezni a következő éveket, de látunk kell, hogy a múlt századi beidegződések, reflexek, tendenciák felfelbukkanak, és sok mindent tudnak érdemben befolyásolni.

- *1989-90 után megváltozott Németország európai szerepe, és megváltozott a viszonya a közép-európai térséghez is. A német politika meghatározó erői az Európai Közösségbe való minél teljesebb integrálódást és az abban való vezető szerepet céloz-*

zák meg. Egyre többször hallani azonban olyan megnyilvánulásokat is, amelyek a régi, befolyási övezetek szerinti hatalmi politikát szorgalmazzák. Bonnól hogyan látod ezt?

- Nem becsülném le ez utóbbi tendencia esteleges felbukkanásának veszélyét, de a mai német külpolitikát alakító törekvésekben mindenképpen az első a domináns. Óriási élmény testközelből megélni és tapasztalni azt a következetes, felelősségteljes és mindenben átgondolt európaiságot, amelyet a német külpolitika képvisel. Felismerték azt, hogy az egyesített Németország erejénél, méreténél fogva automatikusan félelmeket ébreszthet még a szövetségeseiben is, és feléleszthet bizonyos régi reflexeket. Én azt élem meg napról napra, hogy a Kohl és Kinkel urak által képviselt német külpolitika soha nem tapasztalt elszántsággal igyekszik Németországot beilleszteni az egységesülő Európába. Nem véletlen, hogy a német kormány a maastrichti folyamat legelszántabb képviselője. Azt hiszem, amennyiben ez a német külpolitika megfelelő partnereket talál Nyugat-Európában, akkor elkerülhető az, hogy a gazdaságilag már ma is legerősebb Németországban a második, általam említett tendencia érdemi befolyásra tegyen szert, és egy régiókra, szubrégiókra bomló, újrászabdalt Európában érdekelt német hegemoniális törekvés erősödjön fel.

- *Ma még nehéz megmondani, hogy milyen lesz az az Európa, amelybe Németország beilleszkedni kíván. De az sem egyértelmű, hogy milyen is az egységes Németország önmeghatározása, van-e egyáltalán érvényes német nemzetdefiníció. A politikusok által propagált „összenövés” láthatóan sokkal nagyobb fájdalommal jár, mint 1871-ben. Az sem világos, hogy a politika szándékai mennyiben találkoznak a társadalom elvárásaival.*

- A mai Európa kevésbé egyértelmű képlet, mint a kétpólusú világrend felbomlása előtti. Sokkal egyszerűbbek voltak az akkori kérdések és így a válaszok is. A mostani Nyugat-Európát nemcsak az egységesülés belső ellentmondásai gyengítik. Felkészületlenül érte a szocialista rendszer és a Szovjetunió felbomlása, és még mindig nem alakított ki az újonnan kialakult körülményeknek megfelelő koncepciót, sem közép-, sem kelet-európai stratégiával nem rendelkezik. A közösen kialakított elképzelések hiánya viszont magától értetődően teret ad a rögtönzéseknek, az egyéni meg-

közelítéseknek. A korábban beideg-
ződött reflexek és nemzeti sajátosságok talán a kelleténél nagyobb szerepet kapnak.

Milyen az egységesülő Németország? Roppant ellentmondásos, ahogy azt röviden te is vázoltad. Sok tekintetben megzavarodott és elbizonytalanodott. Nemcsak a belső nehézségek, nemcsak az egyesítés során váratlanul felmerülő vagy nem megfelelő módszerekkel kezelt problémák érik váratlanul a német politikát és társadalmat. Súlyos identitászavarokat okoz az is, hogy a hirtelen jelentősen megerősödött Németország hogyan határozza meg önmagát a formálódó európai és globális rendben. Hogyan birkózzon meg a történelmi örökséggel, amely a két világháborúban játszott szerepéből adódik? Azzal a helyzettel, hogy a második világháború utáni rendezés következtében, amelynek alapszabályai sokban továbbra is érvényesek, eddig nem a teljes szuverenitás birtokában politizálhatott. Ezt jól mutatják a *Grundgesetz*, a német alaptörvény körüli viták, a német haderő szerepéről folytatott parlamenti csatározások is. Újra kell gondolniuk a német biztonságpolitikát és a nemzetközi szervezetekben elfoglalt német pozíciót. Egyre határozottabban felvetik a Biztonsági Tanács állandó tagságának kérdését is.

Németország eljátszotta és részben tovább játssza azt a szerepet, amelyet a győztes nagyhatalmak kiosztottak rá. Vissza kell fognia magát, nehogy gyanút ébresszen, kénytelen a jótanuló szerepét eljátszani, nehogy hátsó szándékokat feltételezzenek róla. A német politika öndefiníciója tehát önmérsékletet, önkorlátozó mentalitást és politikai gyakorlatot is feltételezett. Az egységes Németország hatalmas gazdasági erejével, minden belső ellentmondásával együtt viszont Európa meghatározó tényezője lett. Ezt a kettőséget még nem sikerült feloldani.

- Nem beszéltünk még ebben az összefüggésben a keleti partnerekről. Pedig a német külpolitika számára Oroszország pusztán léte olyan meghatározó adottság, amely minden fontos lépést befolyásol.

- Az orosz reláció a német külpolitika egyik legelső prioritása. Az oroszországi demokratikus fejlődés sikere vagy kudarca német vélemény szerint egész kontinensünk és az egész világ jövőjét meghatározza. Ennek megfelelően a német vezetés mind politikai eszközökkel, a nemzetközi fórumokon való támogatás for-

májában, mind pedig mindenkinél komolyabb anyagi eszközökkel, pénzügyi segítséggel is döntő szerepet vállal az oroszországi stabilizációs próbálkozásokban. Döntő és egyedülálló szerepvállalás ez, hogyha a többi nyugati ország ez irányú támogatásával összehasonlítjuk. A klasszikus német külpolitikából mindig is következett, hogy Oroszország, akár szövetséges, akár rivális, akár ellenség, mindenképpen meghatározó tényező. Ez máig sem változott. És szinte minden kérdésben, vonatkozzon az térségünk belső helyzetére vagy nyugat-európai és NATO-integrációjára, a német politikai válaszok kialakításában mindig meghatározó szempont a várható orosz reakció.

- A németek kegyeiért kemény verseny folyik a térségben. Lengyelország, stratégiai és biztonságpolitikai szempontból talán a legfontosabb; Csehország offenzív politikával, hajójából minden ballasztot kidobva igyekszik a legnyugatibb keleti, illetve közép-európai országnak látszani, Magyarország pedig megpróbál régi és új kapcsolataira apellálni. Hogyan kezeli a német politika és a német gazdaság ezeket az országokat?

- Kielezett versenyhelyzetről van szó. A német politika és a német gazdaság is különbözőképpen közelíti meg ezeket az országokat, de mindkettő legfontosabb jellemzője, hogy miközben a történelmi tradíciók és a XX. századi történelmi viharok eredményeként érzelmileg másként és másként áll hozzájuk, döntéseiben - nagyon példamutató módon - az érzelmeket következetesen kiiktatja. Ennek megfelelően nem honorál semmi olyan törekvést, amely elsősorban Prágában jelenik meg, és amely a közép-európai térség más országaival szemben valamilyen privilégiumot igényel vagy különutas próbálkozásokat fogalmaz meg. Nem honorál és nem támogat olyan törekvéseket sem, amely más országok leválasztására, kizorítására irányulnak. Miközben egyértelműen érzékeli, hogy a három ország a fejlődés három különböző stációját éli és valósítja meg, ezt olyan különbségnek tekinti, amely a német biztonságpolitikai érdekek nagyobb összefüggésében elhanyagolható. A német stratégia az én véleményem szerint a visegrádi országok egységes megközelítésére épít, a visegrádi országok nyugati integrációjában az együttaladást preferálja. Szerintük az esetleges különutas próbálkozások olyan belső rivalizálást indítanak el, olyan belső ellentéteket

tolnak előtérbe térségünkben, amely sem Európának, sem Németországnak nem érdeke. A német közvéleményben, a német politikában a Magyarország felé megnyilvánuló megkülönböztetett rokonszenv, a magyar problémák iránti egészen különleges affinitás, a segítőkészség és a szeretet egyértelműen megvan, de óriási hiba lenne, ha ebből arra következtetnénk, hogy ezért egyoldalú előnyöket fognak biztosítani számunkra. A regionális, közép-európai biztonságpolitikai szempontok az egyes országok és a térség megközelítésében gyakorlatilag mindent eldöntenek.

- Próbál-e a német politika a nemzetközi fórumokon komolyan lobbizni ezekért az országokért?

- Egyértelmű, hogy Németország a saját eszközeivel mindent megtesz, hogy a visegrádi országok NATO-közeledését s a térségben levő biztonságpolitikai vákuumot minél előbb megoldják, hiszen ez a legközvetlenebb német belpolitikai érdek is. Az új tartományoknak és a hivatalosan már beiktatott főváros Berlinnek stabil hátszínre kell teremteni. De a már említett orosz prioritás és egyéb szempontok alapján azt is megfogalmazzák, hogy ez nem történhet meg úgy, hogy sértse Oroszország érzékenységét. Ugyanilyen fontos, hogy hogyan alakul az adott országok és különösen Magyarország kapcsolata a régióval és közvetlen környezetével. A NATO, az EK és Németország borzasztóan fél attól, hogy az új országok esetleg újabb konfliktusokat hoznak a szervezetbe. Kormányparti és ellenzéki német politikusok egybehangzóan állítják, Magyarországnak csak akkor van esélye az említett integrációk viszonylag gyors megvalósítására, ha stabilitást sugároz, ha konfliktusoktól mentes. Ezért van nagyon nagy szerepe annak, hogy normalizálódjanak kapcsolataink a környező országokkal.

- Mint volt egyetemi oktató és a kérdés iránt érzékeny diplomata, milyennek látod most a hivatalos és nem hivatalos magyar-német kulturális kapcsolatokat?

- Nincs olyan hét, hogy ne vennék részt különböző kulturális rendezvényeken, kiállításokon megnyitásokon, tudományos konferenciákon, koncerteken, hangversenyeken. Berlinton Dél-Németorszáig, Hamburgtól Drezdáig óriási kulturális érdeklődés nyilvánul meg Magyarországra iránt.

A képzőművészet és a zene mellett komoly sikereink vannak a könyvpiacra is, elég, ha Konrád György könyvkiadói békéjára gondolunk,

vagy Nadas Péter regényének, az *Emlékiratok könyvének* sikerére, és folytathatnánk Esterházyval és Mézősly Miklóssal és a sok-sok előadó-körúttal, ami talán itthon nem annyira publikus. Tisztában vagyok azzal, hogy a felsorolt nevek sokakban az egyoldalúság élményét erősítik fel. Meggyőződésem azonban, hogy a jogos kérdésfeltevést nem az egyébként Magyarország hírnevét jelentősen örgbítő íróink jelenlétének visszashozásával, hanem a más, eltérő irányokat képviselők németországi aktivitásának fokozásával volna kívánatos megválaszolni. Nem minden alkalommal sikerül a lehetőségeinket kihasználnunk. A bonni nagykövetség még komolyabb partner is lehetne, ha a kultúrdiplomácia az eddigieknél is következetesebben egyeztetne, informálna, mert előfordul az is, hogy igen jelentős írók, költők, művészek Németországban szerepelnek, és mi még csak nem is tudunk róla.

- *Milyen az egyes német városok, egyetemek szerepe ebben a kulturális kapcsolatban? Melyek azok a városok, amelyek Magyarország szempontjából kiemelten fontosak?*

- Sajátos fejlődése következtében, Németország köztudottan decentralizált. Ezért az egyes tartományok és városok szerepe lényegesen meghatározóbb, mint a magyarországi városok szerepe általában. Nagyon sok várost tudok felsorolni, és ez nem valóságos erősrendet jelent. Óriási az érdeklődés irántunk Hamburgban, Frankfurtban, Kölnben, Berlinben, Münchenben. A nagy centrumokban mindenhol kialakultak nemcsak a magyar lobbyk, hanem kialakult egy mindennapos intellektuális kapcsolat is Magyarországgal. És nemcsak a tartományi fővárosok és a fővárosi rangú központok fontosak: Wolfenbüttel például több Corvinát őriz könyvtárában, rendszeresek a hungarika kiadványok; nagyon gyakran érkeznek oda magyar ösztöndíjasok, és így van ez Göttingában, Tübingában és azokban a klasszikus egyetemi központokban is, ahol a kora újkorban is sok-sok magyar megfordult. A kultúrpolitikának mindenképpen szem előtt kell tartania, hogy Németországban nem Bonnon keresztül, nem a központi kormányzati szerveken keresztül, hanem a tartományi és azon belül a városi decentralizáción keresztül lehet a legeredményesebben a magyar kultúrát terjeszteni. Szinte valamennyi városban vannak német-magyar baráti egyesületek, sok

városnak van testvérvárosi kapcsolata egy vagy akár több magyar helységgel és egyre érkeznek a kérések a nagykövetségre, hogy szerezzünk magyar testvérvárost.

- *Ha az érdeklődés megvan, akkor módunk nyílik arra, hogy kedvező képet mutassunk magunkról. De vajon mutatunk-e? Milyen volna az az ideális háterszág, amit te szívesen bemutatnál és képviselnél?*

- Mi az, amit megmutatunk, és mi az, amit jó lenne mutatni? Az első kérdés az egész magyar politika, és nemcsak a kultúrpolitika neuralgikus pontjára irányítja a figyelmet. Sokszor fogalmaznak úgy német partnereink, akik jól ismerik Magyarországot, hogy egyik legnagyobb gyengeségünk, hogy mi azt is nehezen tudjuk eladni, amink van, szemben néhány térségbeli riválisunkkal, akik azt is el tudják adni, amijük nincs. A magunkról mutatott kép nem eléggé átgondolt, szinte minden egyes megjelenésünk rögtönzött. Itt most nem a kulturális rendezvényekre gondolok. Az elért gazdasági és külpolitikai eredményeink és az a szerep, amit Magyarország a térségben és az általában játszik, nem a valóságos arányok és értékek alapján jelenik meg. Kétségtelen, hogy felerősödött a rivális országok szerepe is. Ugyanakkor a Magyarországról kikerülő információkban sokszor a negatív tendenciák bemutatása kerül előtérbe.

Megváltozott a fogadó ország közege, a médiumok megközelítése is. Magyarország ma már nem lesz által szenciáció, hogyha megállapítjuk, hogy a volt szocialista országok között mi jutottunk a legmesszebbre. Korábban Magyarország „bezzeg-ország” volt, és ha azt tudták ábrázolni, hogy legalább fél szeme és legalább egy lába van, az már önmagában pozitívum volt. Ezzel ma már nem lehet operálni. Magyarországot ma a nyugat-európai igényekkel mérik, és ennek megfelelően kap teret. Mint általában a médiában és a sajtóban, könnyebb a negatív szenzációkkal bekerülni. Arra kell figyelni, hogy ezzel az általánosan érvényesülő tendenciával szemben minél több fórumot, minél több lehetőséget teremtsünk, ahol az elért eredményeinket be tudjuk mutatni.

Az ideális háterszág? Ez ügyben nincsenek irreális elvárásaim. Ha nehézségeinkről, problémáinkról, hibáinkról, saját gyengeségeinkről is valamást kell tennünk, az nem feltétlenül baj, nem kizárólag hálátlan sze-

rep. Arra ugyanis mindig vigyázni kell egy diplomatának, hogy ne csak dicsérjen, ne csak elhárítsa a felmerülő kifogásokat, mert akkor hitelét veszíti. Minél őszintébben és hitelesebben mutatjuk be nehézségeinket is, annál nagyobb elismerést tudunk kiváltani. Ezért én nem egy egyoldalúan pozitív és optimista, nem egy túl szépre festett Magyarország-képre vágyom, hanem a meglévő valóság fény- és árnyoldalainak bemutatására, mert minden problémánkkal és hibánkkal együtt nincs miért szégyenkezniünk.

Ha szabad illet mondanom, az elmúlt három évben sokat tanultak a magyar politikusok. Az a rossz gyakorlat, hogy egyesek a másik lejárásával és a belső ellentétek exportálásával próbálták nagyobb tekintélyre és támogatottságra szert tenni, szerencsére hamar véget ért. Ma inkább azt a szerencsés adottságot kellene jobban kihasználnunk, hogy azok, akik Magyarországon heves belpolitikai vitában állnak egymással, a külföldön egymástól függetlenül pozitív megítélésnek örvendenek. Ha még nagyobb teret engedünk annak, hogy mindenki a saját körében, a saját egyéniségével és a saját mezében szerepeljen, akkor külön-külön mindenki javítja a Magyarország-képet. Sokat számítana az is, ha Magyarországot egyre inkább úgy tartanák számon, mint ahol az európai normák és értékek mind egyértelműben érvényesülnek. Nemcsak a politikában, hanem a társadalmi gondolkodásban, a polgáriasság magatartásban is. Ahol kevesebb a kirekesztés, kevesebb az intolerancia, kevesebb a türelmetlenség más véleményével és ízlésével szemben. Ma még sajnos sokszor jelenik meg olyan kép Magyarországról, amely nem éppen ezt az elvárást tükrözi.

Éppen ilyen fontos lenne annak megismertetése, hogy Magyarország nemcsak Nyugat-Európa felé tesz lépéseket, hanem az elmúlt száz-kétszáz év történelmi viharait saját kárán is tanulva minden következményével együtt fel tudta dolgozni, és a térségben egy történelmi megbékélési politika és folyamat motorja. Olyan folyamaté, amely a német-francia, a német-izraeli, a német-lengyel megbékélés mintájára hosszú távon elérkezik a térségben élő egymásra utalt, egymásra kárhözott népek békés együttműködéséhez. Ehhez természetesen partnerek is kellenek. Ezzel nemcsak térségünk békéjét teremtenék meg, hanem saját nyugati felzárkózásunkat is felgyorsítanánk. ■

ELFELEJTETT TÁJAK. ELFELEJTETT NÉPEK

NÉPCSOPORT A KÁRPÁTOK TÚLOLDALÁRÓL

Gorlicéből motorral indultunk Jaś L. barátommal egy kis körútra a Keleti-Beszkidékbe. Magyar katonasírok nyomát kerestem, s mikor az állomás fölötti domb katonai temetőjét végigböngészve meséltem barátomnak, hogy ott főleg német és osztrák katonák nyugszanak, elmondta, hogy vadászatai során sokfelé látott magyar nevet az erdők szélén korhadó fakereszteken. A turistatérkép is jelzi a nagyobb temetőket, így azután szinte találomra járva a vidéket, több helyen megálltunk. Sok sír már besüppedt, benőtte a fű, itt-ott még ki lehetett betűzni az elesettek nevét.

Ha már történelmi emlékeket kutatasz, mutatok én még valamit, mondta lengyel barátom. Holt vidéket fogsz látni, elhagyott falvakat, szép régi fatemplomokat. Mára már a természet vette vissza birtokába ezeket az egykor ember lakta településeket. Tudtam, hogy a Keleti-Beszkidékben a második világháború befejezésével nem érték véget a harcok. A Vörös Hadsereg elől húzódott vissza nyugat felé az ukrán felkelő hadsereg, az UPA a háború végén. Lengyelország délkeleti részén a hegyvidéken évszázadok óta ukránok laktak, az úgynevezett lemákok, az ő szülőföldjükön a partizánháború 1948-ig folytatódott. Végül a Lengyel Néphadsereg úgy tudta fölszámolni az UPA ellenállását, hogy kitelepítette (szerteszét az ország új nyugati és északi területeire) az őshonos ukránokat.

A régi Magyarország északi határszélén laktak a lemákok, Sáros és Zemplén túlsó felén, s nem számítottak teljesen idegennek, hiszen a Kárpátok hegyei között lakó ruszinok településterülete nem a történelmi határ szerint alakult. Így azután amikor Csaplovics János (Ján Čaplovič), a jeles etnográfus Magyarországot leíró munkájában (*Gemälde von Ungarn*, 1829) megemlékezik a ruszinokról, így mutatja be csoportjaikat: Beregben és Ungban laknak a lemákok, akiknek onnan ered a nevük, hogy állandóan mondogatják a „lem” (szlovákul len=csak) kötőszót. Jó fél évszázaddal később az osztrák-magyar monarchia földrajzi-statisztikai kézikönyvében (dr. Friedrich Umlauf professzor munkája; Bécsben, Pesten és Lipcsében látott németül napvilágot) azt olvassuk a galíciai ruténokat bemutató fejezetben, hogy a hegylakók egyik csoportját alkotják a lemákok, akik az újszandeci, jaslói és szanoki járásban élnek.

Évtizedekig arról sem lehetett tudni, hogy élnek Lengyelországban ukránok: az meg botrányosnak számított volna, ha valaki a lemákok erőszakos széttelepítését szóba hozta volna. Mégis akadtak jeles lengyel tudósok, akik a hetvenes évek elején tiltakoztak a régi ukrán helynevek elengyelítése ellen.

K. Gy. Cs.

Roman Reinfuss

LEMÁKOK VÁNDORÚTJÁN

A lemákok földjének - mely kelet-nyugati irányban

hosszan elnyúló éket képez a Kárpátok mindkét oldalán az Oslawa, a Laborc és a Poprád folyó által körülrít területen - sokáig nem volt állandó lakossága. A Kárpátokban végzett régészeti kutatások feltárták ugyan emberi települések nyomait, és a Dnyeszter felső folyásánál a X. században minden bizonnyal ruszin horvátok éltek, akiket sokan a mai lemákok őseinek tartanak, mégsem áll rendelkezésünkre elegendő régészeti és történeti forrás ahhoz, hogy bizonyíthassuk a ruszin horvát és a lemák települések közti folytonosságot.

Történeti források arról adnak hírt, hogy a Kárpátok lejtői északról és délről, a folyóvölgyek mentén csak lassan népesültek be, mivel sem a lengyel, sem a szlovák földműveseket

nem vonzotta a meredek hegyoldalaikat borító ősvadon, a terméketlen, köves talajú szűk és hideg völgyek.

A lengyel telepések kizárólag a széles, termékeny szandeci és jaslói medencében kezdtek gazdálkodni. Számuk azonban kezdetben igen csekély volt.

A később Lemákföldnek nevezett területek benépesülése csak a XIV. században gyorsult fel, amikor Nagy Kázmér uralkodása alatt Lengyelországhoz csatolták a Halicsi Fejedelemséget, és megindult a gorlicei és a krosno-sanoki medencébe a betelepülők áradata. Ebben az időben a falvak száma elérte, sőt meghaladta a maikét. Az új telepések elsősorban lengyelek és németek voltak. A XIV. század során a már meglévő városok (Biecz, Krosno, Sanok) mellett számos újat is alapítottak.

A XIV. században az északról déli irányba terjeszkedő lengyel telepések a hegyoldalaikat csak a Magyarországra vezető útvonalak mentén népesítették be. Különös jelentőségre tett szert a Poprád folyó völgye, a tyliczi hágó, a Biala és a Ropa folyók völgye. A Lengyelországot Magyarországgal összekötő egyik legfontosabb útvonal a duklai hágón keresztül vezetett, ennek mentén alapították a XIV. században Trzciana és Jaśliska városát.

Nem hagyhatjuk szó nélkül a XIV. században a Poprádtól keletre fekvő területeken alapított hatalmas egyházi és főúri latifundiumok szerepét sem, melyek jelentősége rendkívül fontos volt a későbbi lemák vidék fejlődésében. A Poprád folyótól a Biala és a Ropa fo-

lyót elválasztó hegyvonalatig terjedt a „muszynai ország”, a krakkói püspök birtoka, amely északnyugaton a „Nawojowskiak országával” volt határos, amelyhez számos falu tartozott a Kamienica völgyében, s később a Lubomirskiak és Stadnickiak birtoka lett. A przemysli római katolikus püspökök nagybirtokainak központja Jasliśka városa volt, amelyet magdeburgi jogon Nagy Kázmér alapított 1366-ban, és kezdetben a „Hochstadt” német névre hallgatott. A XIV. század végén elzalogosítás útján a przemysli püspökök birtokába, majd később a tulajdonába került. A lemák vidék keleti határán, a Solinka folyó felső folyásánál a Bal családnak voltak birtokai.

Az egyházi és nemesi birtokokon kívül maradtak itt még elszórva királyi birtoktestek is.

Az egyes „országok” tulajdonát képező területek nagy része kezdetben lakatlan volt, s mint ilyen semmiféle hasznot nem hajtott. Az új tulajdonosoknak elsődleges célja volt tehát, hogy frissen szerzett birtokaikat minél gyorsabban benépesítsék. Ez korántsem volt egyszerű feladat, mert igen erős konkurenciával kellett számolni, amely a telepeseket a termékenyebb, a köves hegyi talajnál jobb földekre csábította. Lengyel telepes csak akkor jött a Kárpátokba, ha más lehetőség nem kínálkozott; még náluk is jobban irtóztak e vidékektől a németek. Az egész területen mindössze két német települést ismerünk.

Mialatt az egyházi és világi földbirtokosoknak azért főtt a feje, hogy alkalmas eszközöket találjanak a telepések idecsalogatására, isteni ajándékként megjelent a láthatáron egy potenciális telepescsoport, a későbbi vlach-ruszin telepések előfutárai.

A kutatások mai állása szerint e népcsoport meglehetősen kevert etnikai szubsztrátum képviselőiből állt, akiknek ősei balkáni románok (ún. arumének vagy cincárok), délszlávok, albánok és ruszinok voltak. E gigantikus migráció okairól megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint a pásztorkodó vlachok azért indultak meg a Balkánról a Kárpátok felé, mert állataiknak egyre kevesebb takarmány jutott, mások azon a véleményen vannak, hogy az állandó háborúskodás, majd a törökök balkáni megjelenése indította őket útnak. A ruszinokat valószínűleg a tatárok kényszerítették

nyugat felé, állandó betöréseik veszélyeztették a békés ruszinokat. Az ún. vlach-ruszin betelepülési hullám a Kárpátok mentén Erdélyből kiindulva a Morva kapuig terjedt. Nyoma is fellelhető például Moravské Valaśko (Morva Vlachföld) kistáján, mely a Kárpátok déli oldalán a lengyel sziléziai gurál vidék megfelelője.

A vlach-ruszin betelepülők vándorútját általában úgy tárják elénk, mintha egy nomád balkáni nép a földművelő ruszinokkal összefogva együtt tette volna meg az utat, s együtt telepedtek volna le a Kárpátok lejtőin.

Anya és gyermeke jellegzetes viseletben

Kissé másként fest azonban a dolog, ha figyelembe vesszük mind a vlach pásztorkok, mind az idetelepülő ruszinok életmódját.

A vlachok vándorlásait a Kárpátokban könnyűszerrel rekonstruálhatjuk, ha megvizsgáljuk a Balkán nomád népeit, amelyek még a második világháború után is időszakos migrációt folytattak, Albániában pedig mind a napig így élnek. Példaként vegyük a karakacsánokat - az aruménokhoz (cincárokhoz) hasonlóan hellenizált latin eredetű népcsoport akiknek a történetét a néprajztudomány viszonylag alaposan felderítette.

A karakacsánok patriarchális alapon szerveződő törzsi-nemzetiségi szervezetben éltek. Kecse- és birka-

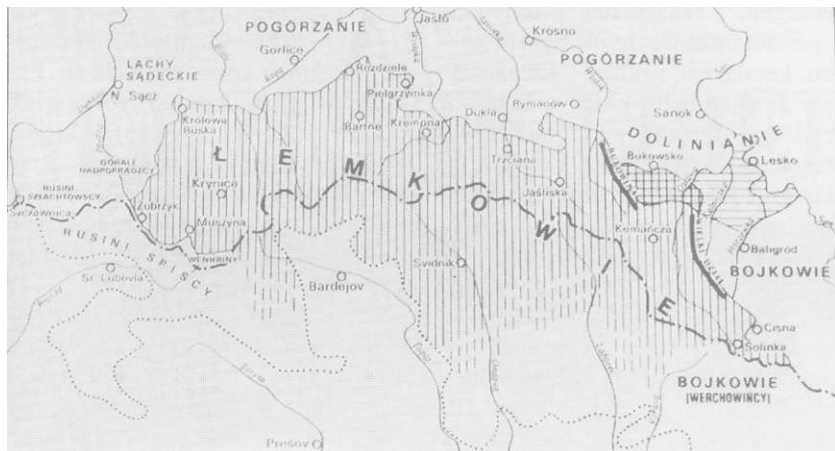
nyájaik nagysága az adott nemzetséghez tartozó családok számától függött, a pár száztól több ezer állatig terjedt. Baromfit is tartottak. A mindennapi élethez elengedhetetlen ingóságait a vándorlások idején igáslovak szállították. Időszakos vándorlásaik során több száz kilométer távolságra is eljutottak. Tavasszal jószágaikkal a hegyi lelegekre mentek. Ősszel lejöttek a völgybe, a tengerpartra, ahol melegebb volt az időjárás, és könnyebb volt megfelelő takarmányt találni. Nyári és téli szállásaikon nádból vagy vesszőből hevenyészett kunyhót állítottak, ván-

Fazsindelyes templom egy lemák faluban

dorlásaik idején pedig vastag posztóból építettek sátrat. Az együtt vándorló családok mindegyike külön sátorban vagy szálláson lakott. A karakacsánok gyapjú háziszóttésből és irhából készített ruhát viseltek. A férfiak a nyáját őrizték és a birkákat nyírták, saját kedvtelésükre pedig díszes fatárgyakat faragtak. A nők a háztartást vezették, és primitív, fekvő szövőszekeiken készítették a háziszóttést. A karakacsánok a kézművességet nem ismerték, a szükséges kézműipari tárgyakat a városokban szerezték be gyapjúért, posztóért, bőrért, tejtermékért cserébe.

Történeti forrásaink először csak a XIV. században emlékeznek meg a Kárpátok lejtőin legettető vlach pásztorkokról. Feltéte-

Lemák család

lehetjük azonban, hogy e mozgékony, az írásbeliséggel nem sok kapcsolatban álló népesség már jóval korábban megjelent a Kárpátok erdőseiben.

A vlachok kisebb nemzetiségi csoportokban vándoroltak. A történeti források nem említik nyájaik nagyságát, de feltételezhetjük, hogy az egy nyájhoz tartozó állatok száma jóval a balkáni pár ezer alatt maradt. A nomád pásztorok legjobban a száraz, egészséges hegygerinceket kedvelték, amit a felégetett erdő hagyott maga után. Kerülték viszont a nyirkos, nedves hegykatlanokat, amelyek a juhokra veszélyes lépfene melegágyai voltak. A jövevények kezdetben nomád életet éltek, ahogy azt a Balkánon megszokták. A meleg évszakot juh-

és kecskenyájaikkal a hegyi legelőn töltötték, télen pedig lejöttek a hegy lábánál levő nagyobb erdősekbe, ahol az aljnövényzet és a tülevelű fák ágai nyújtottak elegendő élelmet. A pásztorok nem foglalkoztak földműveléssel, és takarmányt sem halmoztak fel. Amikor egy legelő kimerült, újabbat kerestek.

A vlachok fölöttébb mozgékony és rejtőzködő népcsoportot alkottak. A legeltetési jog fejében a legelő tulajdonosának „juhadó” fizettek (általában minden száz birka után ötöt), de meglehetősen rendszertelenül jöttek, sőt, olykor „latorságra” is vetemedtek, loptak, raboltak, néha gyilkoltak is. A legtöbb forrás is ilyen összefüggésben említi őket. Különösen nagy szálla voltak az egyház szemében. A pravoszláv vlachokban az egyház máshitűt, szakadár eretneket látott, akit vissza kell téríteni a római katolikus egyház kebelébe. Így keletkezett

A lemák vidék a történelmi Magyarország (majd Szlovákia) és Lengyelország határán

a feltűnően nagy számú domokos renház a Lemákföld határán. Az egyház azt hányta a vlachok szemére, hogy majdhogynem pogányok, nem ismerik a vallás alapvető tételeit, és olyan is akad köztük, aki életében egyszer sem volt templomban. Ismerve a vlach pásztorok nomád életmódját, feltételezhetjük, hogy e vélemények nem sokban tértek el a valóságtól, hiszen még egy 1425-ös forrás is említi egy bizonyos Tatjánát, akit egyáltalán nem kereszteltek meg.

A nagybirtokosok arra követték, hogy nyomást kell gyakorolniuk az engedetlen pásztornépre, le kell telepíteni őket, és meg kell akadályozni időszakos vándorlásait, melyek a földművelés számára évente jelentettek csapást. Lehetséges, hogy e tilalmak nyomát viseli a *Pilznói emlékkönyv* egy bejegyzése a vlachok egy csoportjáról, akik 1490 telén nyájaikkal együtt a kemény fagy és havazás következtében ott veszték a hegyekben.

A későbbi Lemákföld kampány-szerű betelepítése a XV. század első felében kezdődött, és minden valószínűség szerint ekkor lépnek be a történetbe a ruszinok. Az addig termékeny földeken gazdálkodó ruszinoknak egészen más elképzelésük volt új hazájukról, mint a vlachoknak. Nem érdekelték őket az erdők és hegyi legelők. Legfőbb szükségletük a jól megművelhető, nem túlságosan erős síkvidék volt, amiben a Keleti-Beszkidék nem bővelkedett. Így a hegyek lábánál telepedtek meg, egyesülve a korábban odatelepült lengyel lakossággal. E lehetőségek sem voltak azonban korlátlanok, ezért sok ruszin a hegyek közé, a völgyekbe szorult, ahol addig megműveletlen vidékeken, erdőirtással, szűzföldek feltörésével alakították meg közösségeiket. Velük együtt telepedtek le a vlach pásztorok is. A ruszinok, akik számszerű fölényben voltak, hamarosan asszimilálták a vlachokat, akik teljességgel átvették a ruszinok nyelvét, földművelő életmódját.

A vlach-ruszin telepések betelepülése az Alacsony-Beszkidékben a XV. század első felében vette kezdetét. Né-

hány legrégebbi falu neve: Uscie Woioskie (1413, ma Uscie Gorlickie), Gladyszów (1417), Klimkówa (1435), Zdynia (1437). E falvak mindegyike szűzföldek feltörésével jött létre. A vlach-raszin falvak legtöbbször azonban a XVI. századból származik, ezek napjainkig fennmaradtak. Érdekes megfigyelni, hogy a vlach-ruszín telepések már létező középkori alapítású falvakba is betelepítették. Ezeket az eredetileg német jogú helységeket a XV. vagy XVI. században vlach jogon újraalapították, ami etnikai összetételük változásával állt összefüggésben.

Az egyes falvakból szándékosan kiköltöztették a lengyel népességet, hogy helyet csináljanak a betelepülőknek.

Ahol az eredeti lengyel lakosság keveredett az újonnan jött telepesekkel, napirenden voltak a konfliktusok. Jó példája ennek egy középkori lengyel falu, Lipinki, Gorlice mellett.

Hosszú történelmi folyamat eredményeként a lemákok népcsoportja számos etnikai elemet asszimilált. Közéjük tartoznak a lengyel települések - melyek nyomait láthatjuk a völgyekben, a Magyarországra vezető utak mentén -, a távoli Balkán nomád pásztoraik, az arumének vagy cincárok, az őket kísérő déli szlávok és albánok. E számszerűleg csekély etnikai alapra rétegződött rá a XV-XVI. században a ruszín betelepülők hulláma, amely minden korábbi nyelvi elemet asszimilált, de ugyanakkor be is fogadott bizonyos kulturális elemeket, például a havasi pásztorkodást vagy számos helyi földrajzi nevet.

Az így létrejött népcsoport az ukrán nyelvterülethez tartozik, de sajátos jegyei megkülönböztetik a többi ukrán csoporttól, például az úgynevezett bojkóktól, akik a Keleti-Beszkidék hegyei közt élnek. A lemákokéhoz hasonlóan ment végbe az egyes népcsoportok kialakulása pl. a Nyugati-Beszkidékben is, azzal a különbséggel, hogy ott a balkáni pásztorokat a lengyel elem asszimilálta.

Az első vlach-ruszín falvakat a középkori, úgynevezett német jogú modell alapján alapították, amely a földművelést folytató falvak sajátosságaihoz igazodott. Rövidesen kiderült azonban, hogy a hegyekben folytatott földművelés termékeivel képtelen teljesíteni az udvarral szembeni kötele-

zettségeit. Reálisabbnak bizonyultak a pásztorgazdaság termékeiben (juhban, kecskében, sajtban, „gúnyában”, azaz gyapjúruhában) kiegyenlített követelések. A német jogtól megkülönböztetendő, az ily módon kialakult faluszerveződést a Kárpátokban „vlach jogú” falunak nevezték el. A német jogú falvakhoz hasonlóan itt is az örökletes tisztségű bíró állt a falu élén, akit a lemákok „knyáz”-nak hívtak, s akinek kötelessége volt fegyveresen hadba vonulni ura oldalán, ha a szükség úgy hozta. A vlach jogú falvak sajátossága volt még a falvak egyfajta közössége: az egy birtokhoz tartozó vagy egy völgyben található falvak szervezeti egységet alkottak, amit „határnak” vagy „végnek” neveztek. Ennek élén a „vlach vajda” állt, aki a „határhoz” tartozó falvak bírái közül álló bírói testület vezetője volt. Ő hozott döntést a „határ” lakóinak vitás ügyeiben a pásztornép szükségleteihez alkalmazott vlach szokásjog alapján.

A lemák vidék településtörténete a helységnevekben tükröződik, ahol a régi lengyel név mellett román és ruszín nevet is használnak. A lemákföld lengyel helységnevei nem lépik át keleti irányban a Jasiolka folyót, amely Nagy Kázmér idején Lengyelországot a Halicsi Fejedelemségtől elválasztotta.

A XVI. század végére az Alacsony-Beszkidékben és nyugati nyúlványaiban lényegében befejeződött a telepesek beáramlása. Ez magába foglalta a Poprad folyótól nyugatra eső területeket is. Élő bizonyítéka ennek a Szczawnicától keletre eső négy falu (Szlachtowa, Jaworki, Biala Woda, Czarna Woda), amelyeket együtt, a lemák vidéktől megkülönböztetve Rusz Szlachtowská-nak, szlachtowai ruszín területnek neveztek, amivel a szepességi ruszín falvakkal való kapcsolatukat kívánták hangsúlyozni. Egyes jelek arra mutatnak, hogy a vlach-ruszín telepések egészen a Szandeci-Beszkidékig és a Szepességig is eljutottak. Ahol azonban népesebb lengyel településre találtak, a lengyel elem asszimilálta őket. Ez a sors várt pl. Wola Gabonska lakosaira is, amely vlach jogú görög katolikus vallású település volt, „ruszín pópával”. Ellengyelestedtek azok a vlachok is, akik a Tátraalja, Gorce, Árva, Zywiec-vidék lengyel falvaiban telepedtek le.

A szóban forgó vidéken a második világháború előtt több mint százezer lemák élt. Ez a szám az újszandeci (25420), gorlicei (24596), jaslói (7 766), krosnói (8 166) és sanoki (38 659) járás ukránajkú lakosságának összeírásából származik. Óhatatlanul belekerültek azonban más, nem a lemák csoporthoz tartozó ukrán népcsoportok is.

A két háború közötti időszakban az összefüggő lemák vidéken lengyel szigeteket alkottak a fürdőhelyek és kisvárosok. Ezen kívül volt még néhány kisebb lengyel település is: Oderne és Huta Wysowska a szandeci, Huta Krempska és Huta Polanska a krosnói vajdaságban. A „huta” (kóhó) szó XVII-XVIII. századi ipari településre utal. Ezek aprócska helységek voltak, melyekbe az első világháborút követően beszivárgott a lemák népesség. De voltak vegyes, lemák-lengyel lakosságú falvak is, mint pl. Posada Jaslińska.

Az 1849-ben Dionizy Zubrzycki által megrajzolt határvonal egészen a második világháború végéig, a lemákok kitelepítéséig érvényben volt. Ma a Lemákföld etnikai összetétele igen sokszínű. Az ott élő lengyelek és a visszatérő lemákok számaránya változó. Általában annyi elmondható, hogy különösen a régi gorlicei és jaslói járásban a lengyel lakosság száma csökken, a lemákoké nő. Ez a folyamat ma is tart. Nehéz volna megjósolni, milyen lesz a jövőben e vidék nemzetiségi térképe.

Az Alacsony-Beszkidékben és a Nyugati-Beszkidék egy részében élő görögkatolikus népesség magát „rusznyáknak” nevezte, amit átvettek a szomszédságukban élő lengyelektől. A „lemák” elnevezés a szlovák „lem”-ből ered, ami valójában „csak” vagy „de” jelentésű kötőszó, és egyetlen más ukrán tájszólas sem használja. A „lem” elnevezést a nagy vízváltó túlsó felén élő bojkók nevéseknek találták, tőlük származik a lengyel Lemko (lemák) név. A XIX. századi szerzők az Alacsony-Beszkidék lakóiról írva a „lemák” nevet kiterjesztették a ruszín hegyilakók egész nyugati csoportjára. Idővel a sajtó és a politikai pártok által használt „lemák” nevet a nagy vízváltó és a Poprad folyó között élő egész ruszín lakosság átvette.

Reiman Judit fordítása

NEMZET ÉS LIBERALIZMUS

Déri Miklós felvétele

mányai, lehet-e és hogyan lehet építeni rájuk 1990-től. A következő a nemzetközi helyzet, abban az értelemben, hogy a liberális pártok Nyugat-Európában mennyire erősek, van-e politikai mondanivalójuk a modern világ számára, vagy csak itt Magyarországon és az átmeneti körülmények között alakult úgy, hogy nagy liberális pártok jöttek létre. Ez rögtön megadja a kérdés regionális metszetét: van-e, lehet-e mondanivalójuk liberális pártoknak ebben a térségben, ebben az időszakban, amit most élünk? Azután: a liberalizmus nem kerülheti meg a nemzetiségi kérdést, nem bújhat ki alóla, meg kell határozni a viszonyát hozzá. Magyarországon ráadásul speciális módon merül fel ez a kérdés. Több millió magyar él a határokon kívül, és az ebből adódó problémákra a liberális politikának is választ kell találnia. S végül a belső ügyek. Mit jelent ma Magyarországon népinek, nemzetinek lenni a Budapesten összpontosuló elit belharcai szempontjából? Milyen stigmákkal jár együtt ez a küzdelem, hogyan használják az elittek egymással vívott pozícióharcaikban a „népi-nemzeti” és a „liberális” kifejezéseket, az íróársadalomtól kezdve a tömegkommunikációs értelmiségen keresztül a politikai pártokig? Legalább ennyi megválaszolandó kérdés torlódik itt össze.

Azt is meg kell néznünk, hogy van-e előtörténete a Fideszen belül a nemzetiségi kérdésekről, a nemzeti kategóriákról való gondolkodásnak. Erre azt mondhatom, hogy van. Ha valaki visszakotor a Fidesz megalakulásának időszakára, akkor ha nehezen is, de kategorizálhatóak azok a csoportok, ahonnan a Fidesz alapítói jöttek. Ilyenek a szakkollégiumok, az általuk gerjesztett vidéki szakkollégiumszerű kezdemények, és az úgynevezett klubok-körök mozgalma. Es a nemzeti kérdés mindegyikben fontos. A Bibó István szakkollégiumban például első évben emlékezetem szerint három kurzus volt. A Fellegi Tamás által tartott *1956 és a kelet-európai válságok* című kurzus, Varga Csaba jogfilozófiai szemináriuma és Csapody Miklósa, aki ma MDF-es képviselő, az erdélyi és a határon túli magyar

Beszélgetés Orbán Viktorral

Kéri László: *Jól hangzó szólam, régóta bevált, hogy aki liberális, az lebecsüli saját nemzetét. Ezt ugyan bizonyítani kellene, de a magyar kultúrában sokak számára olyan evidenciaként rögzült, hogy veletek szemben is, akik liberálisnak valljátok magatokat, automatikusan előhúzzák.*

Orbán Viktor: Az egész népi-nemzeti kérdéskörben különböző jelentésrétegek és politikai konfliktusok rakódnak egymásra. Vegyük sorra őket.

Az első a történelmi tradíció kérdése. A második, hogy ezen belül milyenek a magyar liberalizmus hagyó-

irodalomról. Ez utóbbi több évet élt meg, hihetetlenül sikeres volt.

1990 környékének politikai küzdelmei elhomályosították azt a tényt, hogy ez a problematika politikai értelemben mindig is jelen volt. A Rajk László szakkollégium rendezvényein rendszeresen feltűntek a népi írók és a határon túliak. És ezekből a kollégiumokból rendszeresen jártak az emberek Erdélybe, a Felvidékre, Délvidékre, nem feladatként, hanem hobbiszerűen, vakációszerűen, ami mögött persze mindig volt egyfajta kimondatlan politikai tudat is.

Allítom tehát, hogy tudatában voltunk és éreztük, hogy ez a történelmi tradíció, amit a népi-nemzeti politika és gondolat jelent, létezik, jelentkezik a napi politikában, és foglalkoztunk is vele. De soha nem jutott eszünkbe, hogy szembeállítsuk más témákkal. Ezekben a szakkollégiumokban, klubokban, körökben sohasem vetődött fel, hogy az arcélünket úgy kellene meghatározni, hogy vagy a népi-nemzeti ügyekkel foglalkozunk, vagy másfajta, nem ilyen megközelítésből tárgyalható problémákkal. Senki sem akadt fel azon, hogy az angol nyelven tartott Varga Csaba-féle jogfilozófiai kurzus, a válságokkal foglalkozó Fellegi-kurzus, illetve az erdélyi magyar irodalomról szóló kurzus ugyanabban a kollégiumban folyik. Természetes volt, hogy ott volt mind a három. Az lett volna a furcsa, ha valamelyik is hiányzik közülük. A Fideszt ma formáló emberek tehát már az egyetemi éveik alatt olyan iskolázottságot, képzettséget kaptak, amelynek része volt a nemzeti gondolat.

A történelmi tradíciókkal kapcsolatban először is azt kell leszögeznünk, hogy a magyar történelmet nem 1919-ben kezdték el írni. Még a modern kori Magyarország történetét sem, hanem 1848-ban. Ha az 1918-tól máig eltelt időre tekintünk vissza, akkor valóban azt lehet mondani, hogy Magyarországon nem volt erős a liberalizmus. Voltak liberális gondolkodók, nem is elhanyagolhatóak (a Századvég *Magyar liberalizmus* kötete elég jól reprezentálja ezt az intellektuális erőt), de számottevő politikai erőként nem voltak jelen. A vörös- és fehérterror egymásra következő időszak nem volt alkalmas ilyen politikai erők kifejlődésére és megőrzésére, nem hagyott nekik levegőt; egy tekintélyelvű rendszer, mint amilyen a Horthy-korszak volt, szintén nem lehetett alkalmas, ugyanúgy mint a Rákosi- és a Kádár-rendszer. Vállalva az általánosítás veszélyét is, azt mond-

hatjuk, hogy a Hitler és Sztálin által meghatározott politikai légkörben, Európának ezen a felén, ahová Magyarország tartozott, nem is jöhetett létre erős liberalizmus. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar történelemben ne lennének tradíciói a liberális, szabadelvű gondolkodásnak. 1848, amikor Magyarország modern nemzetállammá vált, a liberális politika és a liberális politikusok korszaka volt, Széchenyitől Kossuthig. A liberalizmus szellemileg mindig jelen volt Magyarországon, mindig volt egy-két kiemelkedő ember, szépiró, gondolkodó - ez a vonulat szellem-történetileg jól kimutatható. Mindez 1848-ban át tudott fordulni politikába. Ez az egész korszak nem más - Szabad György ezt jobban el tudná mondani, ahogy éveken át meg is tette az egyetemen -, mint az akkori európai szabadelvű gondolkodás hazai politikai kiteljesedése. Később is ott maradt a liberalizmus a magyar politika meghatározó erejeként, hiszen a ki-egyeztést is főleg liberálisok készítették elő. Olyan liberális politikai, politikátörténelmi tradícióra tekinthetünk vissza, amire büszkék lehetünk, így a mai magyar liberálisoknak szerintem nem kell sokat magyarázgatniuk, hogy mi közülük van a magyar történelemhez.

K. L.: *Az 1945 utáni magyar közgondolkodás kiemelkedően legnagyobb alakja lett a ti kollégiumotok névadója. Nyilván nem volt véletlen, hogy annyira ragaszkodtatok Bibó nevéhez. Emlékszem, hogy a név körüli huzavona eltartott, miközben már mindenki Bibónak hívta a kollégiumot... Álljunk meg itt - miért pont Bibó?*

O. V.: Sokféle okból. Akkor még nem használtuk azt a szót, hogy szabadelvű, de ez most mellékes. Bibó István a szabadság fogalmát próbálta az adott körülmények között lefordítani politikai nyelvre, és a Kádár-rendszerben mi is érthető módon ezt tartottuk a legfontosabbnak. Volt még néhány speciális ok, amiért ő vált a mi kollégiumunk szimbólumává. Az első éppen a népi ügy. A kollégiumban laktak ugyan pestiek is, de azért döntő többségben mégiscsak vidékiek voltunk. S valahogyan minden vidéki számára, egészen addig, amíg politikai képzettsége egy bizonyos szintet el nem ér, ha népi-nemzeti mondanak, az olyan, mintha róla beszélnének. Ezt én magam is megéltém. Aki nem tudja, hogy ennek a szónak saját politikátörténelmi helyi jelentése is van, ha azt hallja, hogy népi-nemzeti, ak-

kor a vidékről jöttekre gondol. Az általunk ismert komoly szellem-történelmi jelentőséggel bíró filozófusok, politikai esszéisták közül Bibó volt az, aki a népi kérdést és az egyéni szabadságjogok kérdését nem egymás rovására értelmezte. És nem azzal a képzelte kultúrfölénnyel nyúlt hozzá, ami mucsainak vagy nem is tudom minek gondolja a népi kultúrát. Úgy írta le, mint ténylegesen létező gondolati irányt, s megpróbált belőle kiemelni ezt-azt-amazt. Hiszen a népiek - sajnos, ma már régen nem ugyanazt jelenteli a kategória - valójában attól lettek népiek, hogy elsősorban a magyar agrártársadalom problémáival foglalkoztak, a magyar falu problémáival, akár a jobboldali radikális Szabó Dezsőt, akár a baloldali Veres Pétert vesszük. A népiek végül is az agrár-válság, a vidéki, a falusi Magyarország kérdésein keresztül fogalmazták meg magukat. És erre nem úgy tekintett Bibó, mint egy provinciális, az európai fő irányokba nem vágó gondolkodásmódra, hanem olyan kérdések megfogalmazójának tartotta, amelyeket be kell illeszteni egy modern politikai gondolkodásba, amivel ő meg is próbálkozott. Ezzel el is jutottam ahhoz, ami minket Bibóhoz vonzott. Az integrálás, a beillesztés, befogadás képessége. Emlékeim szerint Bibónak azok az írásai voltak a legnépszerűbbek a kollégiumban, amelyek a magyar társadalom tradicionális kettéosztottságáról szólnak. S nemcsak egyszerűen a szokásos, Erdeitől ismert értelemben, hanem a magyar politikai elit *tragikus* kettéosztottságáról. Az urbánus-népies történetről, a magyar elit, a gondolkodásmódok megosztottságáról, és egymás szempontjainak végzetes el nem fogadásáról... Bibóban azt a gondolkodót láttuk, aki a magyar történelmi tradíciókból irányzattól függetlenül kiemelte és felhasználta mindazt, ami a modern korra alkalmazható.

S volt még egy politikai cselekedet, ami Bibót zászlóvá tette: 1956-os magatartása. Amit most fogok mondani, az semmilyen értékítéletet nem tartalmaz, csak egy helyzetet rögzít.

1956 után egyesek, belátva a helyzetet, rögtön áttáltak: november 4-éről és a következő egy évről beszéltek. Mások elmentek, mert el kellett menniük, vagy úgy gondolták, hogy el kell menekülniük. És voltak olyanok is, akik nem álltak át, nem menekültek el, hanem itthon maradtak. Bibó ezt a magatartást jelképezte. Nem akarom szembeállítani az ő magatartását Nagy Imréével és a politikai elit más tagjaival, ez távol álljon tőlem,

de ettől még a különbség nyilvánvaló. S ez a magatartás, ez a nem elmenni, vállalni, amit kell, és itthon maradni: ez meghatározó a vidékről feljötték gondolkodásmódjára a Bibó-kollégiumban is.

Mert Bibó elmehetett volna. Nyelveket beszélt, európai műveltségű ember volt, neve ismert, filozófusként, társadalomtudósként bárhol könyvtárnyi irodalmat tudott volna elolvasni és jónéhány könyvet hozzáírni. Nem ment el, hanem itthon dolgozott, könyvtárban, éhbérért. Így élt, mert ezt választotta. Nem rákényszerült, hanem választotta. Ez komoly dolog. Nem szeretnék érzélgősnek látszani, de ez is hozzátartozott ahhoz a gondolkodásmódhoz, amely középpontjába a szabadságot állítja, de elfogadja a politikai realitásokat, s tudja, hogy nem lehet filozófiai eszményeket csak úgy, közvetlenül átültetni a gyakorlatba. Bibó mindig a politikus szemével is tudta nézni a problémákat, és úgy is fogalmazta meg a maga javaslatait. Ugyanakkor a politikai szerepvállalás, az amögött levő morális tudás, és az „itt van dolgunk, nem megyünk el” magatartás tette mind a Fidesz, mind a kollégium számára szimbólummá. Ebben nyilván rendkívül sok a historizálás, a történetírók talán azt mondanák, hogy közelről nem egészen így nézett ki, ahogyan az már minden szimbólummal lenni szokott, s persze azt sem állíthatom, hogy mindenki, akinek Bibó fontos, ugyanígy beszélne róla.

K. L.: *Lehet, de a nyolcvanas évek elején Bibót joggal választottátok magatoknak. Ehhez a nyolc-tíz komponensű értékvilághoz, amelyről beszélte, mégiscsak Bibó állt a legközelebb.*

Ő volt az, akitől a valóság és a legegység gondos mérlegelését lehetett tanulni, és egyben követni érdemes gondolkodói és megatartásformát. Liberalizmust, nemzetudatot, integratív szemléletet, azt a szintézisre törekvést, amely nem engedi egyoldalúan eltolni egyik irányba sem a gondolkodását. Össze tudja hozni a népiséget, a liberalizmust és a demokrácia tiszteletét.

O. V.: Nincs olyan családi kötelezettségem, nincs olyan asztaltársaságbeli kötelezettségem, hogy valakiről ezt vagy azt kelljen mondanom, hanem autonóm személyiség vagyok: Ezt láttuk Bibóban. Persze, van társaságom, de semmifajta tradíció, vagy kapcsolat nem vesz rá arra, mondhatnám Bibó szellemének megfélemlően, hogy valakit eleve elutasítsak csak azért, mert nem annál az asz-

talnál issza a kávé, ahol mi szoktunk ücsörögni. Vagy mert nem abba a családi kapcsolatrendszerbe tartozik, mint ahova én. *A politika nem arról szól, hogy elitek felkoncolják és miszlikbe aprítják egymást, hanem megpróbálnak olyan körülményeket teremteni, amelyek között lehet élni és élni hagyni a többieket is, és nem abnormális az, hogy a tőlünk különböző gondolkodásmódiúaknak is van hely a nap alatt. Intellektuális és politikai értelemben egyaránt.*

Ennyit erről, s most átmehetnék a következő rész kérdésre. Milyen kihívások érnek ma egy magát liberálisnak mondó politikust vagy politikai erőt, ha ebben a térségben akar politikát csinálni, s hogyan bővül ki ez a nemzet kérdéssel? Az első, amivel Magyarországon rögtön szembesül az ember, hogy több millió magyar él a határokon kívül, akiket ugyan a mindenkori magyar kormányzat és a magyar politikai pártok közvetlenül nem képviselnek, de bizonyos felelősséget viselnek irántuk. Miután az állam és a nemzet határai ebben a térségben nem esnek egybe, az itt élő politikusok, ugyanúgy, mint minden magyar állampolgár, nemcsak az államhoz kapcsolódnak az állampolgári jogokon keresztül, hanem részei egy nemzetnek is, egy kulturális értelemben fel fogott nemzetnek. Valamit kell kezdeni ezzel a problémával. S nem csak intellektuálisan és filozófiailag, hanem politikai értelemben is. Magyarán, a magyar diplomáciának olyan pozíciót, olyan utat kell kijelölni, hogy nem avatkozik bele más országok belügyeibe, a politikai felelősségvállalást nem terjeszti túl a magyar országhatárokon, de ugyanakkor érez egy egyfajta felelősséget azokért a magyar kulturális tradíciókhoz kötődő népcsoportokért, amelyek kívül élnek az országhatárokon.

Magyarországon a liberális erők ezt a kérdést beépítették politikájukba. A Fidesz is megszavazta a Parlamentben a magyar kisebbségi törvényt, ami azért fontos, mert szerepel benne a kollektív jog kifejezése a Magyarországon élő kisebbségekre nézve. A doktriner liberálisok dilemmája a kisebbségi ügyekkel kapcsolatban az, hogy politikai gondolkodásuk kiindulópontja az individuum. A liberális filozófia és a politika egész gondolkodása az egyéni szabadságjogok köré van szervezve. Ezzel szemben itt, Közép-Európában embereket érhetnek azért sérelmek, mert valamely népcsoporthoz tartoznak. Ezért tagadhatnak meg tőlük olyan jogokat, ame-

lyek kulturális identitásuk fenntartásához szükségesek. Ezért a liberális gondolkodást térségünkben ki kell bővíteni azzal, hogy vannak olyan jogok, amelyek egy csoporthoz tapadnak, nem az individuumból származtathatók, vagy legalábbis csak nagy nehézségek árán lehet az egyéni jogokból levezetni őket. A politikai realitásnál maradvá: a hagyományok megőrzése, a nyelvhasználat joga, az utcatáblák többnyelvűségének kérdése nehezen megfogalmazható individuális jogként, hiszen népcsoportot illet meg. Egy népcsoport kulturális identitása nyer elismerést azáltal, hogy a hivatalban az anyanyelvét használhatja, hogy kétnyelvűek a táblák, hogy azáltal jogosult saját nyelvű tévéműsorokra, hogy egy adott nemzetiséghez tartozik.

Örülhetünk annak, hogy az összes környező országban létrejöttek az ottani magyarok saját politikai szervezetei. Így Magyarországon senki sem eshet abba a tévedésbe, hogy innen mondja meg, mik az ottaniak politikai érdekei. A magyar diplomáciának ma azokra a kérdésekre kell válaszolnia, hogy milyen ügyekbe akarja konzultatív jelleggel bevonni a határokon túli magyarokat képviselő választott szervezeteket; a nemzetközi fórumokon milyen lépéseket óhajt tenni annak érdekében, hogy elősegítse a kisebbségi jogok elismerését, hogyan kell beépíteni a kétoldalú kapcsolatokba a kisebbségi kérdést, s mekkora helyet kell adni, mondjuk a román-magyar ügyekben a RMDSZ-nek, a szerb-magyar párbeszédben a VMDK-nak, vagy szlovák-magyar ügyekben az ottani magyar pártoknak. A helyzet így ma sokkal egyszerűbb, mint mondjuk, három évvel ezelőtt volt.

K. L.: *Itt álljunk meg egy percre. Liberális kormányzás esetén a külpolitikában vélhetőleg sokkal erőteljesebb lesz a folytonosság, mint bármilyen más területen. De érdemes szétválasztanunk két dolgot. Amit elmondta, az világos és követhető álláspont, de még ezt is sokszor értékeli úgy - főleg külföldről -, hogy ez sem más, mint burkolt irredentizmus. Próbáljuk meg szembesíteni a kétféle véleményt. Azt, amit a kisebbségekért való felelősségéről, a nemzetközi fórumokon való fellépésről, illetőleg a kollektív jogokért való kiállásról mondta. Másfelől pedig azt a szerintem is helyes álláspontot, amellyel annak idején megindokolták a Trianon kapcsán való kivonulástokat a Parlamentből, ami alkalmas volt arra,*

hogy a jobboldali sajtó a Fideszt három évig nemzetietlennek titulálja. Ennek a kérdésnek a megítélésében érdemes tehát nagyon pontosan eljárni, félreérthetetlené tenni, hogy van olyan liberális álláspont, amely elismeri a kollektív jogokat, ezekért nemzetközi diplomáciai eszközökkel is kész harcolni, másfelől ennek semmi köze az irredentizmushoz.

O. V.: Így van, ez az a vékony palló, amelyen egyensúlyoznunk kell, és ez nem könnyű dolog. A Trianon-ügyre visszatérve: a dolgot másképpen is fel lehet vetni. Én úgy látom, hogy a jobboldali magyar politikai erők végül is elfogadták a Fidesz akkori álláspontját. Ha nem így lenne, akkor minden évben felállnánk. Arról volt ugyanis szó, hogy a magyar Parlament Trianon évfordulója alkalmából egyperces néma tisztelgést, gyászaktust tartson. Ez az, amiről kivonultunk. De azóta nem volt ilyen. Miért is nem volt? Azért, mert a jobboldali konzervatív politikai erőcsoport elfogadta álláspontunkat. Belátták, hogy nekünk volt igazunk. Ha nem így lett volna, minden évben szembesülnünk kellene ezzel a problémával.

Az említett egyensúlyozás nem könnyű. A mostani kormány néhány rossz szóhasználatával, rossz fogalmazással sokszor a szükségesnél nehezebb helyzetet idéz elő a szomszédokkal való kétoldalú kapcsolatban. De illúzió lenne azt hinnie bármelyik liberális erőnek, hogy ha ők kormányoznak, Magyarországnak jelentősen jobb lesz a viszonya a környező országokkal. Ugyanis a helyzet nemcsak a mai kormány magatartásából fakad, hanem strukturális problémákkal is meg van terhelve. Amíg ott kisebbségek élnek, de nem kapják meg azokat a jogokat, amelyet követelnek, addig sajnos ez a viszony Magyarország és Szlovákia, Magyarország és Szerbia, Magyarország és Románia között nem lesz minőségileg más, mint most. Illúzió lenne az ellenkezőjét hinnünk. Áltatják magukat azok a politikusok, akik ma azt hiszik, hogy ők képesek lesznek ezen hirtelen jelentősen javítani.

A környező országok és Magyarország között folyik egyfajta pszichológiai játék is, amibe minden lehetséges görcsoldót be kell vetnünk. Több dolgot is tehetünk. Az egyik, amit eddig jól csináltunk, bár erről a sajtóban ma sajátos módon kevés szó esik: a fegyveres erők közötti kapcsolat kifejezetten jó, különösen Románia és Magyarország viszonylatában. Tehát az

egészében feszült kétoldalú kapcsolattól függetlenül bizonyos területeket meg kell próbálni kimenteni az általános pszichózis alól. A másik, hogy vannak olyan területek, ahol lehet eredményt elérni a két ország kapcsolatában. Ezek a gazdasági ügyek. Lehet több határátkelőhelyet nyitni. Meg lehet kötni a hiányzó gazdasági szerződéseket. A közelmúltig nem volt beruházásvédelmi megállapodásunk Romániával, de volt a világ több mint száz országával, nem volt kettős adóztatást elkerülő megállapodásunk Romániával, de volt a világ túlsó felén levő jelentéktelen kis államokkal. És így tovább... Magyarán tehát azzal kell számolnunk, hogy a viszony jelentősen nem fog javulni, de konkrét ügyeket azért el lehet intézni, kis sikereket el lehet érni a két ország kapcsolatában, és ezektől várhatjuk, hogy rájuk épülve valamelyest oldódik majd a nagypolitikai szinten meglévő feszült viszony.

A régió kedvezőtlen dezintegrációs folyamatai járhatnak számunkra szerencsés körülményekkel is. Nem egyedül a magyar politika lesz olyan helyzetben, hogy kisebbségei élnek a határain kívül. Ha a háború véget ér, Szerbia ugyanebben a helyzetben lesz, határon kívüli kisebbségekkel és területekkel, melyekről le kell mondania. Románia hasonló helyzetben lesz Moldáviával, hogy az oroszokról ne is beszéljünk. Egyre több olyan politikai rezsim lesz ebben a térségben, amelyek problémái sok szempontból hasonlóak lesznek a mieinkhez, s így talán a kölcsönös megértés lehetősége is közelebb kerül. Talán enyhülni fog az az ellenállás, amellyel elutasítják a kollektív jogokra és a kisebbségi intézményekre vonatkozó magyar törekvéseket, mert ők is rá lesznek utalva ezekre.

Arra is látok esélyt, hogy a környező országok egy tekintélyes részében is generációváltás legyen a politikában. És ez biztató. A mi generációnkat nemcsak ebben az országban, hanem regionálisan is az a gondolkodásmód jellemzi, amit leginkább pragmatikusnak nevezhetünk. Ami nem jelenti azt, hogy ezek a fiatalok feladnák a nemzeti gyökereiket, nemzeti elkötelezettségüket, hanem pragmatikusabban, kevésbé görcsösen tudnak nyúlni azokhoz a kérdésekhez, amelyekkel az idősebb generációknak nem sikerült megbirkóznuk.

K. L.: Nagyon tudatos választásnak látszik az, amit a Fidesz megala-

kulása óta követ, hogy se nem urbánus, se nem népies, hanem megpróbál olyan politikát folytatni, ahol elfér együtt ez a két nézetrendszer. Életképes lehet-e Magyarországon egy olyan politika, amely össze tudja hangolni a két tábort?

O. V.: Az elmúlt években megcsappant az optimizmuson, de mégis azt remélem, hogy igen. Létezhet olyan politikai doktrína és kultúra, ahol nem érzik úgy a közélet szereplői, hogy nekik valahová le kell tenniük a garast. A kulturális és politikai megosztottság káros következménye, hogy olyan kérdések kerülnek előtérbe, amelyek nem valók a modern politikába.

Mindenkinek állandóan meg kell határoznia, hogy hova tartozik. Ezt különböző módon teszik meg. Van aki teljesen nyíltan, van aki azzal, hogy bizonyos szavakat használ, mások úgy, hogy bizonyos szavak használatát elkerülik, van aki csak gesztusokat tesz. De lehet látni, hogy a kérdés ott bujkál a szerző, a nyilatkozó kisagyában: hogy most milyen módon tudnám kifejezni, hogy ide vagy oda tartozom, s ebből a pozícióból fogalmazom meg abba az irányba a véleményemet. Ezt az egészet jó lenne elfelejteni. Azt gondolom, hogy ha ez a táborokra szakítottság, amit a '45 előtti időkből örököltünk, aztán a későbbiekben, módosult formában, a Kádár-rendszerben is tovább élt, megszűnne, akkor a magyar értelmiség szabadabban lélegezne. Sokkal egészségesebb és az alkotáshoz szükséges szabadabb politikai légkör alakulna ki. Lehetne tényleg szabadon lebegni. Ma nem lehet, csak csoportban. Egyedül, az tilos. Magányos ejtőtornyosok nincsenek, azoknak elvágják a zsinórját.

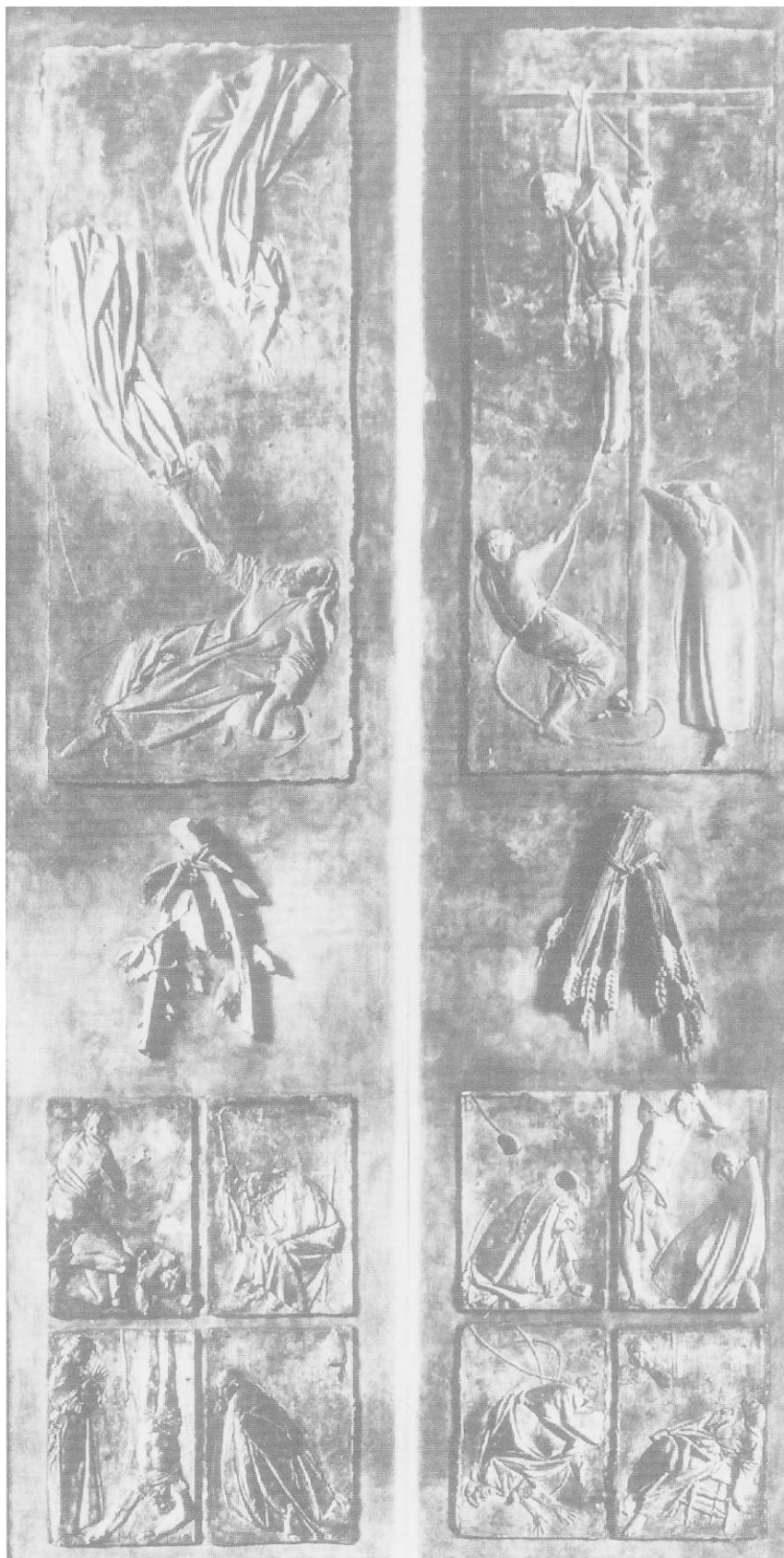
De nem arra gondolok, hogy szintetizálni lehetne a népi és az urbánus politikai áramlatokat, és találni valami harmadikat. Nekünk a modern politika kérdéseire kell választ találnunk: arra, hogy milyen legyen a magyar oktatási rendszer, milyen legyen az elosztás aránya a gazdaságban; mekkora vagyont kell központosítani; hogyan privatizáljunk; milyen külgazdasági kapcsolatokat építsünk ki, és így tovább. A kilencvenes években politikájában már nem értelmezhetőek azok a csak általánosságokkal megválasztható kérdések, amelyek mentén ez a két tábor szerveződött. Már régen másról van szó. ■

MI, EURÓPAIAK MANZÙ BRONZKAPUI

Korán e század olasz szobrászatának klasszikusai közé emelkedett Giacomo Manzù, aki tájnyelvi változatban használja eredeti (Manzoni) családnevét. Már a két háború között körbehordozták Európában alkotásait; e bemutató menet egyik állomása volt (kollektív tárlattal) Budapest is, 1936-ban. Az akkor huszonnyolc éves művész azonban nem a Mussolini-féle hivatalos felfogás híve volt, a következő esztendőben át is kutatják lakását, hiszen tagja a Milánóban szervezkedő antifasiszta alkotók mind kiterjedtebb csoportjának. Később - már a németek - kényszerlakóhelyet is kijelölnek neki, így csak 1945-ben térhet vissza a lombard nagyvárosba, ahol kisvártatva a demokráciában felívelő itáliai képzőművészet egyik vezető egyénisége lesz. Ennek elismerése a velencei Biennálé fődíja 1948-ban; nagy szó, ha valaki próféta lehet saját hazájában, ráadásul úgy, hogy ezt a rangot azóta se vitatja senki.

Valószínűleg a munkáiból áradó tisztaság és béke némit el vele kapcsolatban mindenféle kritikát. Zömök, kissé korpulens alakja, s még inkább zárt, elmélyültségre utaló, nyugodt arca kiegyensúlyozottságot sugall, szemlélődő karaktert, mely az élet köznapi kavalkádjá mögött a lényegre keresi, létezés és halál metszéspontjában. Meglehet, ezért marad távol az avantgarde zaklatottságától, ezért hiányoznak tömbjeiből vagy felületeiről a horgadó kérdőjelek, ezért nem leljük nála sem az elidegenítő iróniát, sem pedig a célzatos torzítás, azaz deformáció másoknál szinte törvényszerűen alkalmazott módszerét. Manzù inkább *renewal*, amennyiben a harmónia áhítása vezérli, s ehhez kapcsolódóan azé a szépségeszményé, mely mindenképpen valami sejtelmes örömet vagy legalább nemes hangzatot sugall, még akkor is, ha tárgya tragikus. Ez a különőség, mely valószínűleg a ránk mért sors elfogadásából következik, és ha a tiltakozást alkalmanként nem is, de a lázadást mindenképpen kerüli, egyszerre ajándékozza meg szobrait a magabiztosság és az időtlenség méltóságával, az *égi* és a *földi* egyidejűségével, száműzven a romlást, és persze az Időt. Mértékadó lehet e tekintetben híres *Kardinálisa* (1955), melynek alig redőzött palástjából egy merengő fej emelkedik ki diadalmasan: zárt ajak, messzire szálló tekintet. És valami mélységes mély megértés.

Mindez, kivált XXIII. János pápasága alatt, érthetően vált egyházi körökben is rokonszenvenné. A *Krisztus az emberiségben* domborműveit 1941-ben még az

A Halál Kapuja (külső oldal)

*Krisztus halála,
a Halál Kapujának jobb felső mezője
Jobbra: XXIII. János halála
Mellette: Halál a levegőben
(részlet)*

eretnység, sőt a szentségtörés vádjával illették humán jellege miatt, a modernbb kor vallásos szemlélete azonban már felfedezi Manzù (mondjuk így:) léthitének tisztességét, s elfogadja retorika-mentességét, a legfőbb kérdések személyes - tehát reguláktól mentes - megközelítését. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy az egzisztencia derüjének és fájdalomnak kevés szavú, lágy és finom érzelmektől sem visszariadó megfogalmazását, mintegy összegezve mindazt, ami valahol az „újjászületésben” mutatta meg leginkább lehetőségeit, de nyilvánvalóan (sőt bevallottan) a görög szemléltre utal vissza.

Ennél részletesebben az előzményekről szerencsére nem kell szólnunk. Manzù végül is nem követője vagy tanítványa senkinek, ennél fogva nem osztható be egyetlen iskolába vagy irányzatba sem. Vonzódása a bronzkapukhoz például - hiszen három remeket is alkot belőlük, Rómában, Salzburgban, Rotterdamban - talán magyarázható ifjúkori nagy élményével: Veronában katonáskodott, gyakran megcsodálhatta a San Zeno Maggiore templom bejáratának világhírű román remekeit, a kis táblák szívdobogatóan költői (bár egyes vélemények szerint primitív) poézisét. Ez azonban csak feltevés; vonatkozhat a szerkesztésmód innét megtanult alázatára, de nem magának a stílusnak az egészére, mely a robusztus és az ősi helyett az elomlót, sejtelmeset, puhát választja inkább, vonalrendjében és volumeneiben a rafináltan klasszikusat, ideértve a térbeli elrendezés angyali dekorativitását is. A vatikáni Szent Péter-bazilika remeke, amely *A Halál Kapuja* címet viseli, tizenhét évi meditáció eredménye: 1947-től 1964-ig tart a küzdelem, míg az eredeti kívánalomtól eltérően a diadalmas Egyház megfogalmazásának témája az elmúlás megadó himnuszává magasztosul, aláhulló leplekkel, a fájdalom és beletörődés némaságával a keresztnél. A kiszolgáltatottság, a megadás és a keresztényi mártírium szertartása zajlik ezen a felületen, amelyből leginkább a természet jelképei (szőlő, búza) domboznak ki, mintegy beleillesztve a történetet az egyetemes vegetáció feltartóztatlan körforgásába.

Tudatunk mélyén mindig ott van, hogy porból lettünk és porrá leszünk: innét az alázat, a tömörszerűség, a mélybe szállás lassított mozgása. És némasága. Ugyan-ezen érzelmek és gondolatok fonákján ha-

*Galamb
Mellette: A Háború (részlet)*

BRONZ ÉS LÉLEK

Budapesti beszélgetés Inge Schabel Manzùval, a művész özvegyével

sonló felfogásban, bár a komorságot természetesen feloldva, születik *A Szeretet Kapuja* is a salzburgi dóm részére (1955-1958). A súlyos bombakárokat szenvedett épület helyreállítása után eredetileg azt tervezték, hogy a három isteni erény, vagyis a Hit, a Remény és a Szeretet megmintázása legyen a szobrászé, de nem csodálkozhatunk, ha - a Halál ellenpontján - csak az utolsó maradt meg e sorból, olyan szentek füzérével, akik vagy széles körű ismertségük révén (és ilyen például Assisi Szent Ferenc), vagy pedig helyi érdemeik miatt alkalmasak (az ég madarainak társaságában) a magasztos mondanó képviselőjére. Legyen szó akár Isten, akár embertársaink iránti szeretetről.

Erre a két filozófiai tartóoszlopra épül végezettel a harmadik mű, *A Béke és a Háború Kapuja* Rotterdamban (St. Laurenz-templom, 1964-1968), hogy a sokat szenvedett városnak - Manzù szavaival - ezt a tanulságot kínálja: „a béke az ember természetes állapota, munkáiban és szeretetben”. Hiába van ott sejtjeinkben az elmúlás folytonos érzete, mégiscsak öröm, hogy *vagyunk*; és nincs nagyobb bűn, mint ettől megfosztani minket. Ez kivált akkor időszerű üzenet (hogy a divatos szót használjuk), amikor a világ az atomkatasztrófa apokaliptizistól retteg - és a hatvanas évek jellemzője ez volt. Rámutatni (alul) a pusztítás lényegüinktől idegen voltára, a timpanonban pedig (felül) a paradicsomi lehetőségekre, ez félreérthetetlen gesztus, kétségtelenül XX. századi. A történelem expressziója. Nem meglepő, ha a világ hálasan fogadta ezt a gesztust, társadalmi berendezkedésre való tekintet nélkül; így kerül megszámlálhatatlan angol, francia, észak- és dél-amerikai, spanyol, olasz és német elismerés mellé az oroszok Lenin-rendje is.

Ritka az ilyen egyöntetűség, ráadásul - esetében politikai felhangok nélkül, hiszen a szobrász (aki hagyományosan értelmezte szakmáját, készített hát díszletet, színi kosztümöt, ékszert is, festett képet, rajzolt grafikát) soha nem ereszkedett alá a különféle mozgalmak csatornáiba. Nem volt szüksége az effélére, még ha mások szívesen felhasználták volna nevének fényét. Manzù, akár a Kardinális, önmaga rendíthetlensége, autonóm lény és jelenség, saját tehetsége és alkotóereje révén tagja a mögöttünk maradt évtizedek galériájának. Özvegye, Inge Schabel, aki nemrég kötetbe rendezte a bronzkapukról készült fotókat (Aurelio Amendola munkáit), a gyűjteményt az egyesült Európa szimbólumának szánja. Giacomo Manzù csakugyan e kontinens azonosságtudatának ébrentartója, hiszen a kultúra, melyből művészetet táplálkozik, a nyugati civilizációé. Vagyis azé a többszer éves csodáé, mely mindig képes - szelíd értékekkel - megújítani magát.

Inge Schabel György

- *Csaknem húsz év telt el Giacomo Manzù első budapesti kiállítás óta, melyet 1974-ben rendeztek meg a Magyar Nemzeti Galériában. Emlékszik rá?*

- Őszintén szólva nem emlékszem rá, olyan rég volt, de a katalógusát most megnéztem, nagyon szép. De a legszebb, amit most tudtam meg: előtte ugyanott egy Picasso-kiállítás volt. És idén májusban, amikor idejöttem, hogy egy újabb kiállításról tárgyaljak, egy gyönyörű Henry Moore-kiállítás volt a Szépművészeti Múzeumban.

- *Ma már kevesen tudják, hogy Manzù 1974-ben nem először szerepelt nálunk. Egy antikváriumban megtaláltam az 1936-os olasz képzőművészeti kiállítás katalógusát. Tessék, nézze meg.*

- Fantasztikus! Szerencsésje volt.

- *Igen, ez ma már ritkaság. Giacomo Manzù egy tollrajzával szerepelt ezen a kiállításon, „Tóbiás és az angyal” a katalógus 513. számú darabja, egy Modigliani-rajz közelében. És ami külön érdekes: ha jól tudom, ez volt a második külföldi szereplése; csak egy svájci kiállítás előzi meg, 1934, Sankt Gallen, ahol ugyancsak egy rajzzal szerepelt.*

- Nahát, ezt még sose láttam.

- *A katalógus nem jelzi, hogy mikor keletkezett a rajz, és a művészről is ennyit: Született Bergamo, 1908. Milánóban él.*

- Igen. Aztán Rómába költözött; 1958-ban mentünk Rómába. Addig Milánóban élt. 1954-ben tanított a Brera Akadémián, aztán felmondott, mert meg akarta reformálni az oktatást, de nem egyeztek bele, és akkor otthagya a tanszéket. Egyébként a

háború előtt Torinóban is tanított, az Akadémián.

- *És a háború alatt?*

- A háború alatt Bergamóban volt, Clusonéban, fenn a hegyekben Bergamo mellett, mert bújkálnia kellett a fasiszták elől, és ott gyönyörű dolgokat csinált...

- *Miért kellett bújkálnia?*

- Mert akkoriban kommunista nézeteket vallott, és el kellett menekülnie. Mert a háznak a pincéjében, ahol lakott, antifasiszta plakátokat nyomtattak. Clusonéba ment, ami húsz kilométerre van Bergamótól, a családjával együtt, és ott egy gyönyörű freskót festett, Galbaniék, a híres gyűjtők egyik házában - a Galbani-sajt, biztos hallotta már ezt a nevet -, egy egész szobát telefestett, sok önarcképet, nagyon szépek. Ezen dolgozott, amikor Clusonéban volt. Aztán 1945-ben visszament Milánóba, és tovább tanított a Brerán. 1954-ben, amikor a Brerát otthagya, meghívást kapott Salzburgba - Salzburg városától, meg a salzburgi érsektől és jó barátunktól, a Welz Galéria tulajdonosától -, hogy a Nemzetközi Nyári Akadémián vegye át a szobrászati tanszéket, Oscar Kokoschka mellett, aki a festőket tanította.

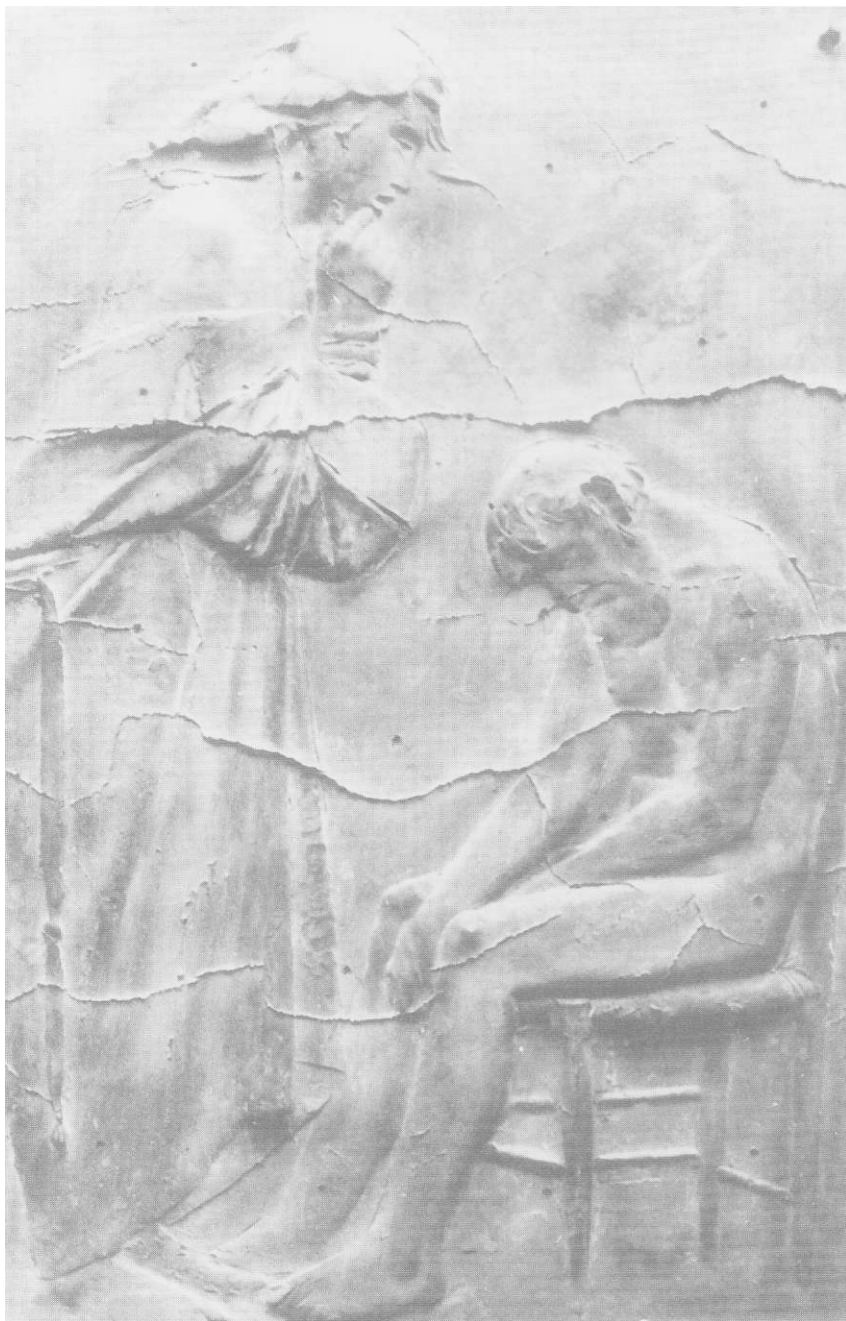
- *És aki portrét festett az ön férjéről.*

- Igen, a férjem pedig mellszobrot csinált Oscar Kokoschkáról.

- *Hol vannak ezek a portrék?*

- A mellszobor Olga Kokoschkánál, Kokoschka özvegyénél van; azt hiszem, Villeneuve-ben él, Svájcban. Egy másik példány a Manzù Barátai Gyűjteményben.

- *A szobrászat és a grafika*

Ábrahám halála. A Szent Péter bazilika kapujának csak tervezett részlete

mellett van egy másik műfaj is, melyet a Mester nagyon kedvelt: a díszlet- és kosztümtervet. Kérem, soroljon fel néhányat.

- Íme néhány: Stravinsky: *Oedipus rex* és *A katona története*; Pettrassi: *Orlando tébolya*; Wagner: *Trisztán és Izolda*; Debussy: *Egy faun délutánja*; Gluck: *Iphigenia Taurisban*. A táncosok meg az énekesek el voltak ragadtatva Manzù

modern jelmezeitől, de meg is voltak hökkenne tőlük.

- *Érdekes. Engem az ragad meg a szobraiban, de elsősorban a reliefjeiben, hogy milyen hagyományosak, milyen klasszikusak; hogy XX. századi, modern művek, de az itáliai szobrászat legrégebbi, legmélyebb hagyományaiban gyökereznek, Antelami és a korai reneszánsz mesterek művészetében: ugyanaz a természetesség, életközelség és mértéktartás nyilvánul meg bennük, és ugyanaz a fogékonyság a lények és a dolgok lelke iránt.*

- Igen, ez az, amit nagyon tudott:

lelket adni a szobrainak. És nagyon sokan, most is, amikor ott vagyok a múzeum mellett, mikor kijönnek, és meglátnak a sírjánál, odajönnek hozzám, köszönnek, és azt mondják: tudja, signora, ezeknek a szobroknak lelke van, és a szemük is mintha élne. Pedig ő a szobrain legtöbbször nem is jelezte a szemet, igaz? Mindig úgy meghatnak ezek az emberek.

- *Giacomo Manzù a rajznak is mestere volt, amiről sok műve tanulmányozhatók; reliefjei is kivételes rajztudásából fakadnak. Milyen arányban oszlanak meg életművében a reliefek és a szobrok? Melyik volt a kedvenc műfaja, ha volt?*

- Hát igen, a relief. Az volt a kedvence. És igazi mestere volt a reliefeknek. Igazán. Mert hát nekem abban a szerencsében volt részem, hogy láthattam őt munka közben, és az valami egészen nagy élmény. Mert olyan finom kézzel dolgozik, igazán, egy alig kidomborodó reliefnek is lelket ad. Igen, a relief, mindenekfelett a relief... de a teljes alakos szobrok is. És mindig elbűvölték a ruhák redői. Berninit is a leplek redői miatt csinálta. Gyakran elment Bernini szobraihoz... de azok a redők, amiket ő csinált, azok is élnek, valósággal élnek.

- *Egyszer olvastam valahol, hogy a szobrászok meg a festők általában csöndes, szűkszavú emberek, mert minden energiájukat elemézték az anyaggal folytatott küzdelem.*

- Igen, ezt mondják, de ő nem. Sőt, neki be nem állt a szája. Folyton csak beszélt... ha benn volt a műteremben és dolgozott, akkor nem, akkor egyedül akart lenni, de nem azért mert... és zenét is hallgatott, Bachot. Beethovent vagy mást, és dolgozott... És nem volt szűrős a tekintete, gyengéd tekintete volt, mindenkire gyengéd... Voltak, akik azt mondták, hogy egy kicsit rideg, egy kicsit nyers, de nem, igazán kedves ember volt; persze, tudott másmilyen is lenni, ha valaki nem tetszett neki, de azért általában közlékeny volt, jól elbeszélgetett mindenkivel, nem volt zárkózott.

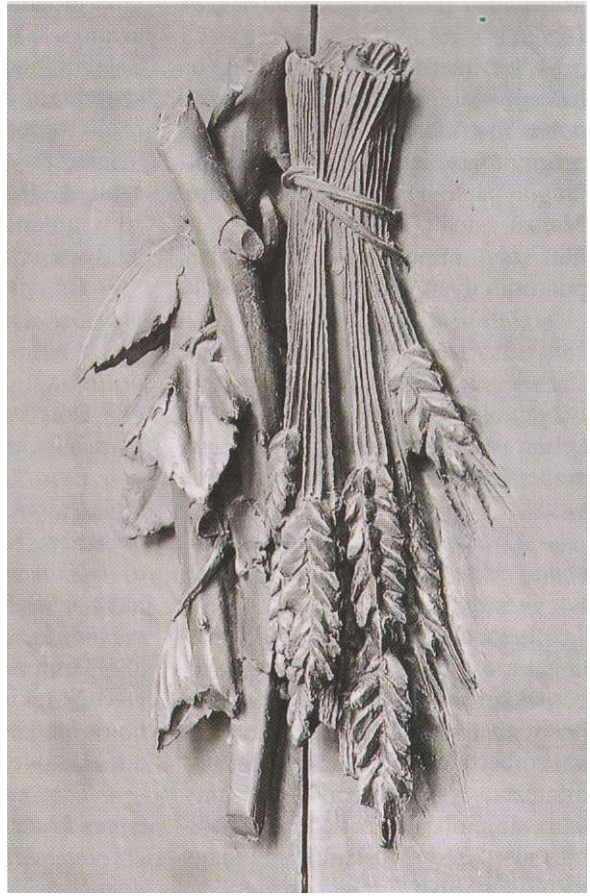
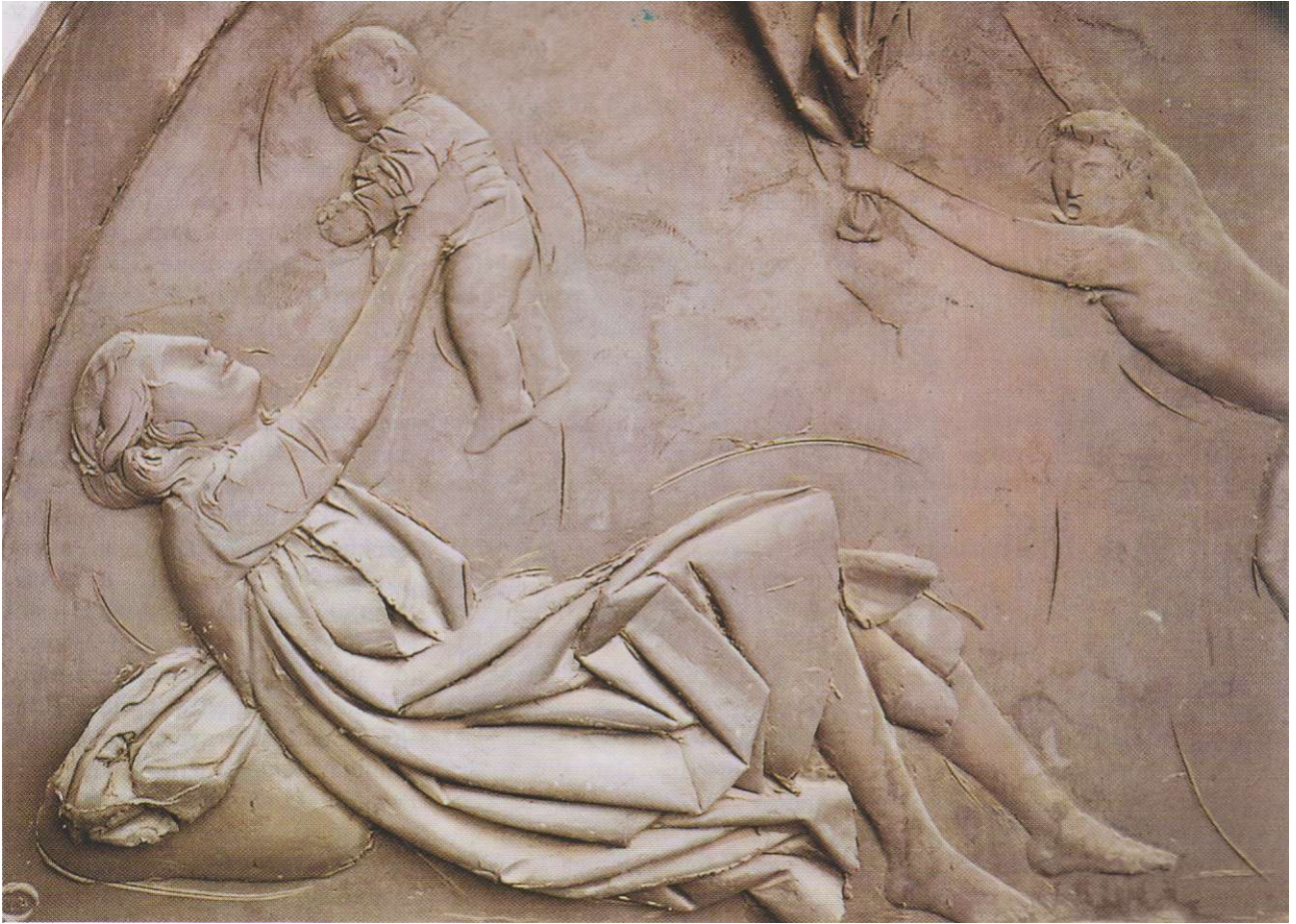
- *A fényképek alapján ítélve egyszerű, emberséges, nyílt szívű ember volt, az a bizonyos olasz kézműves-*

A Béke és Háború kapuja
(előlről)

Jobbra fent: A Béke
(a timpanon részlete)

A Béke és Háború kapuja
(részlet)
Mellette: Szőlővesszők és
kalászkok nyalábja

vagy mesterember-típus, ha szabad ezt mondanom.

- Igen, igen, nincs ebben semmi, szerette ezt a szót. Mindig is azt mondta magáról, ő kézműves. Hiszen ő is azokban a régi bergamói műhelyekben nőtt fel, ott tanonckodott kis korától fogva, kilenc-tíz éves korától kezdve dolgozott, mindenféle mesteremberek, stukkózók, festők és mások mellett. Sok bergamói templom stukkóin ott van a keze nyoma.

- Bergamónak volt egy másik híres szülőte is, XXIII. János pápa, akiről Giacomo Manzù szobrot készített.

- A férjemet az a megtiszteltetés érte, hogy őt bízták meg a pápa hivatalos mellszobrának elkészítésével. Minden pápa, amikor megválasztják, közli, kivel óhajta elkészíttetni portréját a Vatikáni Könyvtár részére. János pápa őt választotta, és a férjem egy gyönyörű mellszobrot csinált róla, ezenkívül több fejet, az egyiket ide is elhozzuk majd.

- Mondták már önnek, hogy van valami hasonlóság Giacomo Manzù és XXIII. János pápa között? Mármint a lényük, a személyiségük között.

- Szerintem is így van. Nagyon hasonlítanak. És nemrég, a János pápa - Giacomo Manzù kiállítás megnyitóján, amikor megpillantottam a pápa halotti maszkját, amit Manzù csinált, a szívverésem is elállt, mert mintha őt láttam volna, pontosan ilyen volt, amikor meghalt.

- De én inkább a jellembeli hasonlóságukra gondoltam...

- A jellemük is, lehet. Tudja, a bergamóiak rideg emberek. De ők ketten nem voltak azok. Közvetlen, emberséges és érzelmes emberek voltak.

- A vallásos témák mellett Giacomo Manzúnak volt egy másik nagy témája is: az Ellenállás.

- Igen, a háború alatt, amikor látta azt a sok gyilkosságot meg egyebet, akkor csinálta a *Krisztus az emberiségben* című sorozatot, mert ő az embert látta benne... Krisztust mintázta, de az embert akarta mutatni, az emberi szenvedést a fasizmus alatt. És megcsinálta azt a nagy méretű, gyönyörű reliefsorozatot.

- Vagyis egyfelől a vallás, másfelől az Ellenállás eszméje ugyanabban a műben.

- Igen, legalábbis abban a sorozatban. Voltak is problémák vele, mert abban az időben nem akarták elfogadni ezt a szemléletet, vagyis azt, amit a *Krisztus az emberiségben*, illetve ahogy később nevezték, a *Variációk egy témára* című sorozat sugallt; eretnokségnek és istenkáromlásnak tekintették, de aztán megbékéltek vele.

- És a Caravaggio-szobor hogyan keletkezett?

- Bergamóba szánta a szobrot, hogy a város emlékezzen meg róla, mert Caravaggio Bergamo közelében született, és ő rajongott érte. Caravaggio volt a nagy szerelem. A szobrot ajándékol szánta Bergamo városának, egy nagy Caravaggio-szobrot; de a város vezetői sehogy sem tudtak dűlőre jutni, aztán - ez már János pápa alatt volt - azt mondták, jó, akkor osszunk ketté egy teret, az egyik felén legyen Caravaggio, a másikon meg János pápa; mire ő azt mondta, szó sem lehet róla, mert Caravaggio egy egész teret érdemel, és János pápa is. Így aztán a szobor félbemaradt. Még Salzburgban kezdte el, egy angol szobrásznövendéke volt a modell; aztán Ardeában, az utolsó években mégiscsak befejezte, éppen elkészült a *Hódolat Manzúnak* című nagy milánói kiállításra: ott mutatta be. Igen, az volt a nagy szerelem.

- És egyébként mi szerzett neki örömet? Volt-e olyan esemény, olyan elismerés, aminek különösen örült?

- Dolgozni szeretett. Az volt számára a legnagyobb öröm.

- És a nagy nemzetközi sikerek, kitüntetések? Amikor például a köztársasági elnök az olasz kormány ajándékeként az ő szobrát - Himnusz az élethez - adta át az ENSZ székházának?

- Örült neki, hogyne, megtiszteltetésének tekintette, de az igazság az, hogy amikor befejezett valamit, az attól kezdve nem nagyon érdekelt.

- Térjünk vissza oda, hogy Giacomo Manzù 1954-ben Salzburgba érkezett. Mikor kapta a salzburgi dóm kapujára szóló megbízást?

- Egy évre rá. És 1968-ban fejezte be.

- Feltehetően egy személyes kérdés? Hogyan ismerkedtek meg egymással?

- 1954-ben ismerkedtünk meg, én akkor a Városi Színháznál voltam, Salzburgban, ő tanított, és amikor az Akadémiának modellekre volt szüksége, szóltak a színháznak, hogy kellene néhány balerina, aki vállalkozna rá, mi meg örültünk, mert így egy kis külön keresethez jutottunk. Én először a festőkhöz kerültem. Kokoschkához, de egy-két nap múlva beteg lett a kolléganőm, és átküldtek helyette a szobrászokhoz. Nem örültem neki, mert a szobrászok lent voltak, a várban, bent, a nedves termekben, a festők viszont fönt, a napfényben, a szabad ég alatt, de azért lementem, és akkor láttam meg először Manzút: belépett, és földbe gyökerezett a lába, mintha áramütés érte volna, aztán kiment, de rögtön vissza is jött, és azt mondta: maga itt marad, innen többet nem megy el. Így aztán ott maradtam, az egész tanévben, és modellt álltam. Később már nem, mert szörnyen féltékeny volt, úgyhogy akkor már csak mellette voltam.

- És táncolni engedte?

- Azt igen. Persze. Évekig táncoltam még Salzburgban, aztán Münchenben - mert müncheni vagyok -, de időnként azért találkoztunk. Vagy ő jött Münchenbe, vagy én mentem Bolzanóba, Zürichbe vagy Milánóba, így találkoztunk, és hát beleszerettem ebbe a latin férfiba, a szép, meleg szemébe.

- Mikor költözött át végleg Olaszországba?

- Amikor rájöttem, hogy halálosan szerelmes vagyok Manzúba; akkor megbolondultam, ahogy csak a fiatalok tudnak megbolondulni — mert még csak tizenhat éves voltam, Manzù negyvenhat és megszöktem otthonról, elmentem Bergamóba. Ő nem is tudta, csak úgy beestem hozzá, és attól kezdve ott maradtam mellette. Az utolsó percig.

Aztán 1958-ban átköltöztünk Milánóból Rómába, és végleg itt maradtunk. Előbb bent laktunk Rómában. az Aventinón. Aztán a Via Ap-

pia Anticán, és utána, mivel nagyon szerettük a tengert, és sokszor kijártunk a tengerpartra, egyszer láttunk egy szép telket, eladó volt, és ott maradtunk. Felépítettük a házunkat, a műtermet, az öntödét.

- *Ez az a hely, amit ma Manzù-dombnak hívnak. Mi lett a sorsa a műteremnek és az öntödének a Mester halála után?*

- Az öntödét bezártuk, de a műterem úgy van, ahogy volt, hátha jön valaki, aki szeretné látni, hol dolgozott a Mester. Mindent úgy hagytunk, ahol volt, mintha bármelyik pillanatban beléphetne, és folytathatná a munkát.

- *És a kalapok is megvannak még?*

- Ott vannak, az ajtó mellett kétoldalt, ahova tette őket. Nagyon szerette a kalapokat. Mindig volt valami kalap a fején.

- *Hány kalap volt a gyűjteményében?*

- Ó, nagyon sok. Több mint húsz. Nem, harmincnál is több. A barátai tudták, hogy imádja a kalapokat, úgyhogy mindenki kalapot hozott neki. Mindenféle sapkát meg kalapot. Mexikóit, kínait... van egy magyar kalapunk is... sok-sok kalap.

- *Őn nemcsak a feleség és a családanya hivatását töltötte be a férje mellett, nemcsak számos művének modellje volt, majd több album szerzője - A Szent Péter-bazilika kapuja, Manzù a festő, Manzù díszlettervei - hanem hosszú ideig gondozta a Gyűjteményt. Hogyan jött létre a Manzù Barátai Gyűjtemény?*

- Tulajdonképpen az én ötletem volt: meghívtam Paul Rosenberget, legnagyobb New York-i galériásunkat, Cesare Brandi római művésztörténészt, két ügyvédet, és közjegyző előtt megalakítottuk a múzeum intézőbizottságát, aztán tizenkét éven át vezettem a múzeumot, 1981-ig, amikor férjem az államnak adományozta. Mi a tizenkét év alatt minden évben rendeztünk egy nagy Manzù-kiállítást, ezeknek én állítottam össze a katalógusát.

- *Azt hiszem, Olaszországban nincs sok ilyen múzeum: huszadik századi művészek önálló gyűjteménye.*

- Nem sok van. Mi hatvankilenc-

Giacomo Manzù

ben az elsők voltunk. Aztán lett néhány másik is. Például a Marino Marini-múzeum Firenzében, Pistoia-ban, a Francesco Messina-múzeum Milánóban, és még néhány. Én a Picasso-múzeumról vettem a példát, amely Antibes-ban van, meg a nizsai Matisse-múzeumról...

- *Ezek híres, sokak által látogatott múzeumok, de az ardeai Manzù-múzeumról alig lehet hallani.*

- Csak most van így... De mikor még mi voltunk ott, mindent megtettünk, hogy tudjanak róla, csak most nem propagálják. Alszik, mint Csipkerózsika. De az azért nagyon szép dolog, hogy ő ott nyugszik a kertjében, a gyűjteménye mellett. Ez a legtöbb, amit tenni tudtam érte. Ez az én legnagyobb hommage-om. Mert nem volt könnyű. Igazán nem. És mélységes hálával tartozom érte az akkori köztársasági elnöknek és az egyik miniszternek. Mert ez nagyon nehéz dolog, szinte lehetetlen, de az ő segítségükkel egy év alatt sikerült elérnem. Egy szép, nagy, ti-

zenhat méter hosszú, nyolc méter széles zöld márványlap. Pár lépcsőfok vezet föl hozzá, és a tetején az egyik legutolsó szobra, a *Viharba került gondola*, amit régóta szeretett volna megcsinálni, és nem tudom, miért, de nem volt képes hozzákezdeni. Mintha tudta volna, hogy ez lesz az utolsó útja.

- *Kháron gondolája... De miért éppen gondola?*

— Mindig így mondta: gondola, a viharba került gondola, mert egy velencei gondolát akart, egy család lett volna benne, mint a rotterdami dóm kapuján, az apa, aki a csónak végében áll az evezővel, az anya, aki ül, és magasba tartja a gyerekét, hogy a víz el ne sodorja. De ezt a három figurát már nem csinálta meg. Csak a gondolát, de az öntvényt már mi készítettük el a halála után; bearanyoztattuk, és rátettem egy szobrot az enyémekek közül: egy galambot, amit ő csinált, egy aranyozott bronz galambot, ezt tettem rá a gondolára, úgy, hogy az ő sírjára nézzen. A hatalmas, csupasz márványlapra, melyen csak a neve áll, a saját kézírásával: Manzù. ■

Több mint bank – gondolkodó partner...

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25. • Telefon: 175-0130

Gördülékeny szolgáltatás!

**AMIKOR MEGALAKULTUNK, AZ A CÉL VEZÉRELT MINKET,
HOGY ÖNT KISZOLGÁLJUK. MA AZ, HOGY EZT A LEGJOBBAN TEGYÜK.**

AZ ÖN RENDELKEZÉSÉRE ÁLLUNK.

HA BÁRMILYEN ÁRUT KAP, VAGY KÜLD.
KÖZÜTTI SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 251-3000
FAX: 252-6164
GYŰJTŐ SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3811
FAX: 157-3011
MARKETING INFORMÁCIÓ
TELEFON: 251-3934
FAX: 252-5778

AKÁR TÚLSÚLYOS VAGY TÚLMÉRETES

SZÁLLÍTMÁNYÁT IS BIZTONSÁGGAL CÉLBA
JUTTATJÁK FUVAROZÓINK.
SZÁRAZÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-4488, 157-5111 FAX: 157-3735
HŰTŐÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-0925 FAX: 157-4016
SPECIÁLIS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3630, 157-3327 FAX: 157-4016
HUNGAROCAMION SPEZIAL TRANSPORT
TELEFON: 177-8618 FAX: 177-8808

EURÓPA ÉS KÖZEL-KELET 20 ORSZÁGÁBA

ELSZÁLLÍTJUK KÜLDEMÉNYÉT, EBBEN
KITERJEDT KÜLFÖLDI ÉS BELFÖLDI IRODA-
HÁLÓZATUNK IS SEGÍTSÉGÜNKRE VAN.
MEGTALÁL MINKET BÉCSBEN,
ANTWERPENBEN, BERLINBEN,
HAMBURGBAN, PÁRIZSBAN, LONDONBAN,
MILÁNÓBAN, TEHERÁNBAN, BAGDADBAN,
HÁGÁBAN, MALMÖBEN, MÜNCHENBEN,
MOSZKVA-BAN, ISZTAMBULBAN,
KOPERBAN ÉS RJJEKÁBAN.

**MI VALAMENNYIEN AZON DOLGOZUNK,
HOGY ÖN ELÉGEDETT LEGYEN, AMIKOR SZÁLLÍTMÁNYA CÉLBA ÉRKEZIK.**

 HUNGAROCAMION

Bruno Ventavoli

EGY PIEMONTI HUNGA HALÁLÁRA

Gianpiero Cavaglia
(1949-1993)

Diákként a pesarói filmfesztiválon láttam egy magyar filmet, amely Szindbádról szól, akit Latinovits Zoltán alakított, s amely teljesen magával ragadott. Torinóba hazatérve néhány jóbarátomnak és tanáromnak is beszéltem róla. „Fölfedeztem egy rendkívüli magyar írótl - lelkesedtem -, Krúdy Gyulának hívják. Milyen kár, hogy nem olvashatom: olaszul hozzáférhetetlen.” - „Krúdy? - cáfoltak rám mosolyogva. - Képzeld, micsoda véletlen: a magyar tanszék professzora éppen most dolgozik olaszra fordításán; keresd föl, bizonyára szívesen elbeszélget majd róla veled.” Így esett, hogy megismerkedtem Gianpiero Cavagliaival, a torinói tudományegyetem magyar nyelv- és irodalomtanszékének docensével.

Az idén januárban elhunyt Gianpiero Cavaglia 1949-ben született Torinóban. Filozófiatörténetből doktorált, és a német romantika elismert szakértőjeként általános tiszteletnek örvendett; Hoffmannsthalról publikált nagyhatású tanulmányt az Einaudi Kiadónál. A piemonti fővárosban tanult meg magyarul, Paolo Santarcangeli professzortól, a fiuemei születésű s anyai ágon magyar származású költőtől és írótól (aki sok más mellett Ady Endre verseiből tett közzé olasz nyelvű válogatást a hatvanas évek közepén). Cavaglia később a külügyminisztérium tanulmányi ösztöndíjai révén a nyári egyetemek kurzusain tökéletesítette magyar nyelvtudását, Debrecenben és Budapesten.

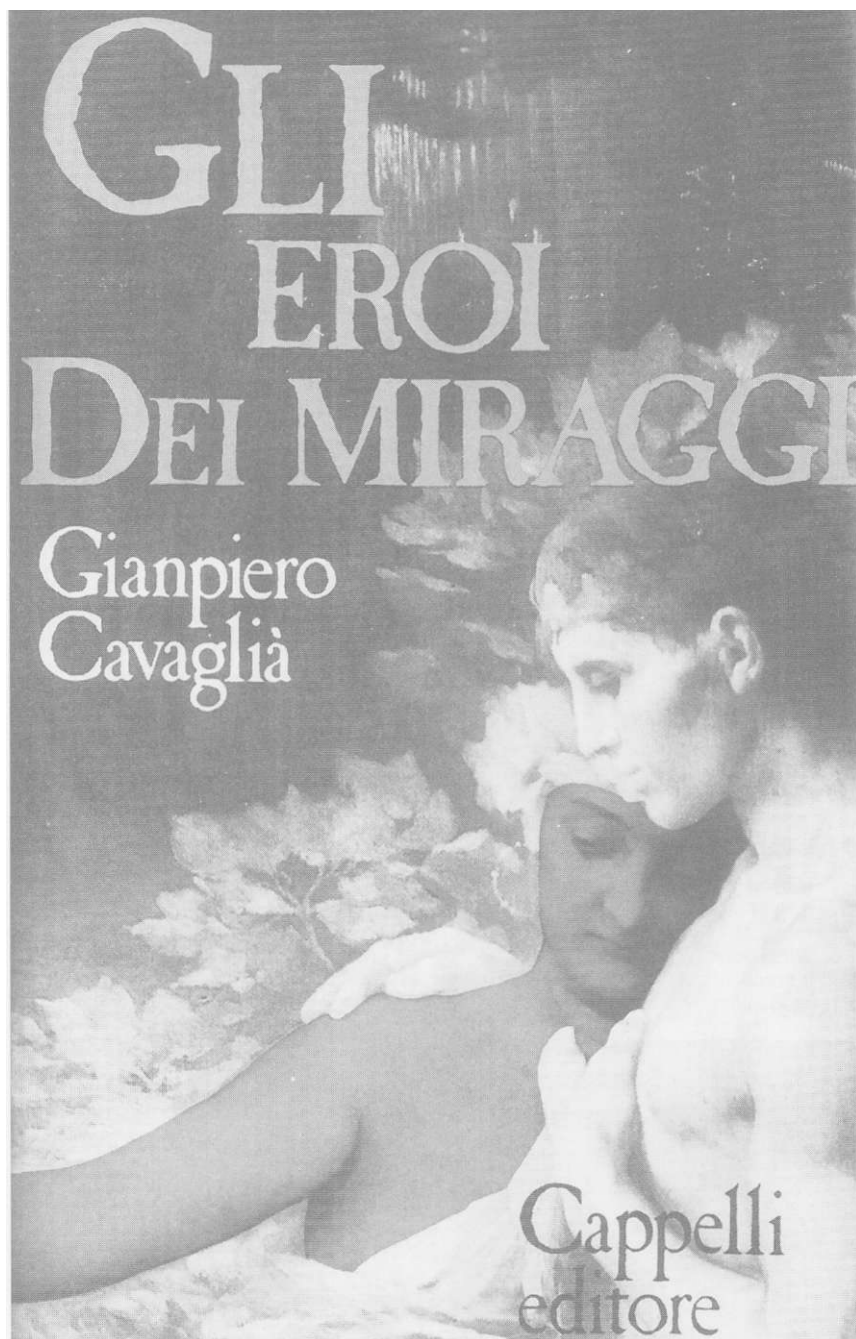
Cavaglia bizonyos szempontból a legelső egyike volt, akiknek sikerült - a kulturális közgondolkodásban szervesülő hatással - fölkelteniük a magyar irodalom iránti érdeklődést Itáliában. A két világháború közötti időszakban Magyarországra

divatos volt mifelénk. Horthy admirális és Mussolini jó kapcsolatban állott egymással. Minden akkori kamasz szellemi eszmélésének szerves részét képezte Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk-jának* elolvasása. A művelt középosztálybeli hölgyek Márai Sándor, Zilahy Lajos, Körmendi Ferenc regényeit olvasták, a Margitszigetről ábrándoztak, és romantikus Duna-parti szerelmi történeteken álmodoztak elérzékenyülten. Azután, a háború után Magyarországra jó ideig szinte teljesen a feledésbe merült mifelénk. Az áttekinthetetlen itáliai könyvkiadói panorámában - amelyben hiteles statisztikák szerint az év valamennyi napján száznál több könyv jelenik meg - csak szórványosan, esetlegesen váltak hozzáférhetővé olaszul magyar művek, főleg olyanok, amelyeknek valamilyen politikai pikantériájuk volt: például Déry Tibor, Konrád György regényei vagy Mindszenty bíboros emlékiratai. Avagy filozófusok, mint Heller Ágnes és Fehér Ferenc írásai. Tehát olyan értelmiségiek és gondolkodók alkotásai, akik inkább sajátos személyiségükkel és egyéniségük súlyával váltak jelentőssé, hírt adván egy óriási és zürzavarosan ismeretlen világról, amilyenek a vasfüggöny mögé zárkózott kommunizmus egésze hatott számunkra; éppen ezért sokkal kevésbé tekintették őket sajátosan a magyar kultúra reprezentánsainak. Prága vagy Varsó, Budapest vagy Szófia nekünk szinte mindegy volt: valamennyien a közelebről meghatározatlan Kelet-Európa világát jelentették mifelénk. A magyar nyelv és irodalom tanulmányozása persze időközben is folyamatos volt egyetemünkön, Pármától Milánóig, Firenzétől Nápolyig, de túlnyomórészt az akadémiai-tudományos vi-

lág szűk falai közé bezárkózva. Ahhoz, hogy a Magyarország iránti közérdeklődés újraébredhessen, a nagy írók műveiből készülő műfordítói munka újratekésítésére volt szükség. (És nem a költőkére, mert a líra műfaja Itáliában, sajnos, kevésbé népszerű: verseket alig-alig olvasnak nálunk, illetve csak nagyon-nagyon kevesen.) Erre az igényre és kihívásra érzett rá Cavaglia. Az egyetemi professzornak ki kellett lépnie a magas akadémiai falak közül, alaposan föl kellett fegyverkeznie szinonima-szótárakkal, patikamérleggel kellett elemeznie a szavak jelentés- és hangulat-árnyalatait: regényeket kellett fordítania.

Cavaglia Krúdy Gyula novelláival kezdte ezt a munkát: *Az Aranykézutcai szép napok* 1982-ben jelent meg olaszul. Pompás fordítással sikerült alámerülnie az író álomszerű és magmatikus világába. Rövid bevezetőt írt a kötethez, amelyben föl-vázolta az író sajátos kulturális közegét, egyéni auráját és köré a századvégi budapesti társadalom mikrovilágát. Ilyenformán új ösvényt nyitott mifelénk a magyar kultúra megismeréséhez, a köztudatba történő visszatéréséhez. Miközben az olasz könyvkiadói szakma fölfedezte a *MittelEuropa* és a Duna menti világ sajátos varázsát, Cavaglia bemutatta az olasz közönségnek a század legnagyobb magyar íróinak egyikét, egyszerre mind a másik feléről tárta eljűk azt a Habsburg-birodalmat, amely olyannyira elbűvölte olvasóközönségünket Joseph Roth végtelen, ironikus-melankolikus fűgái révén. Krúdy elbeszélései egy kicsiny, lelkes és bátor torinói kiadóállalat, a La Rosa jóvoltából láttak napvilágot olaszul; ez a kiadó azonban néhány évi működés után megszűnt. Cavaglia utazása a

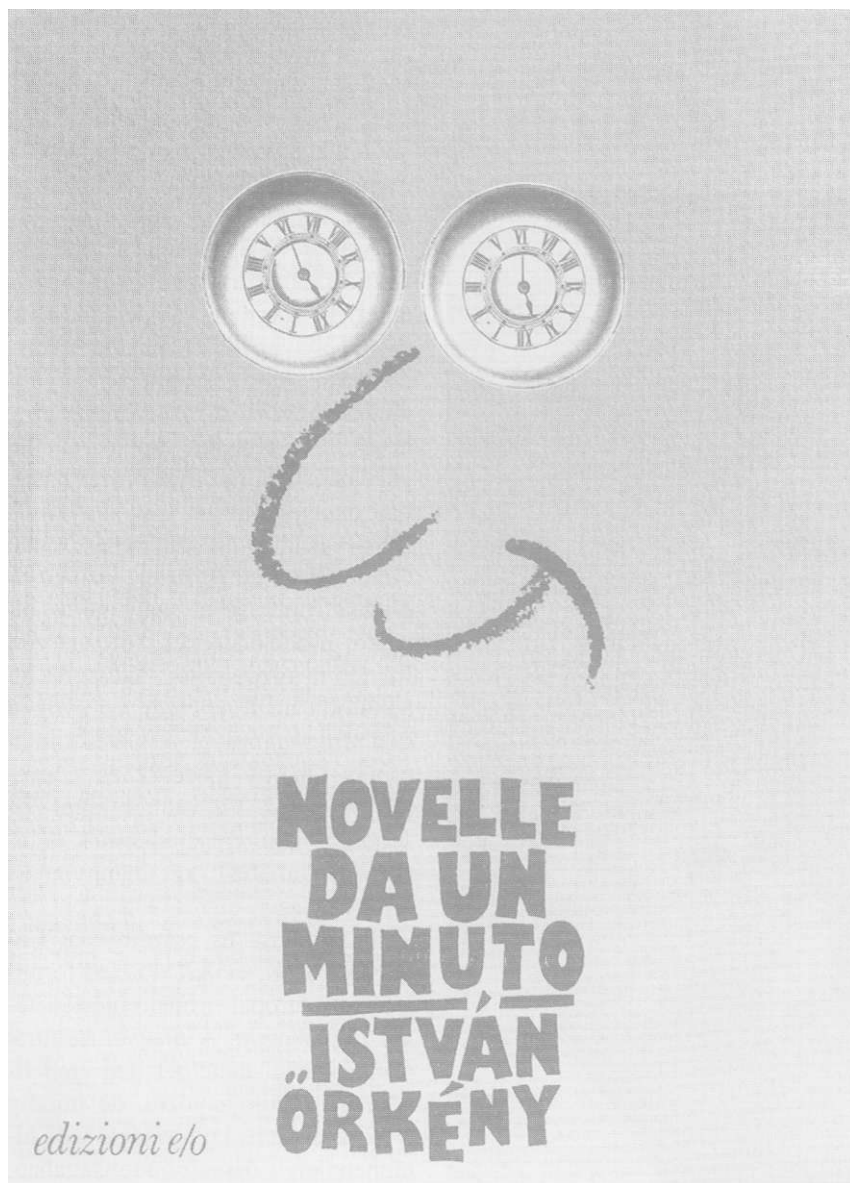
ROLÓGUS

Krúdy-galaxisban *A vörös postakocsi*-val folytatódott. Ezúttal a genovai Marietti Kiadó jóvoltából, amely nagyobb anyagi súllyal volt jelen a könyvpiaccon, és a tömegmédiумok érdeklődését is sikerült az íróra irányítania.

A nyolcvanas évek vége felé Cavaglia rátalált a római e/o Kiadóra, amelyik Marinella d'Alessandróval (a nápolyi egyetem magyar nyelv- és irodalomprofesszorával) együttműködve lehetőséget teremtett arra, hogy elindulhasson egy páratlanul gazdag és bátor könyvsorozat Itáliában a kelet-európai írók műveiből. D'Alessandro Balázs Béla, Csáth Géza, Esterházy Péter műveinek olaszra fordításával szállt be az olvasók érdeklődésének fölkeltéséért folytatott küzdelembe; Cavaglia lefordította az *Egyperces novellák-at* és a *Macskajáték-ot*, remekül tolmácsolva Örkény groteszk és szurreális humorát. Ez utóbbi kötet kisebbfajta könyvpiaci sikernek is bizonyult Itáliában: két utánnomást ért meg.

Tanulmány- és esszéíróként Cavaglia a XIX. és XX. század fordulójának európai irodalomtörténetével foglalkozott. A magyar kultúrát a maga megismételhetetlen eredetiségében tanulmányozta, de mindig a vén kontinens kultúrájával való elitéphetetlen összefonódottságában. Az *Ausztria és Európa* (Marietti Kiadó, 1983) című, alapvető jelentőségű tanulmánya után Cavaglia a dualizmus korszakát tekintette át *A délibábok hősei* című munkájában (amely a Capelli Kiadónál jelent meg 1987-ben). Az olaszországi diákok, értelmiségiek akkoriban Claudio Magris és más germanisták könyveinek, a „*Finis Aetriae*” mítoszának ígézetében éltek és tájékozódtak erről a világról; Cavaglia föllebbentette a fátylat e könyvkiadói és értelmiségi érdeklődés előtt e világ eddig homályban maradt oldalairól és alakjairól. Olyan írókról tudósított, mint Petelei István, Gozdu Elek, Justh Zsigmond, akik semmilyen szempontból sem maradtak el bécsi kor- és pályatársaik mögött. Fölidéztek egy feudális, patriar-

chális Magyarországot, amely a századfordulóval végérvényesen a múltba tűnt, s egyúttal egy modern és abszolút eredeti regénytípust hoztak létre. A csalódások és az illékony örömök ábrázolásával Cavaglià fölidézte az 1896-os millennium pompázatos ünnepségeitől a Tanácsköztársaságig terjedő időszak kultúrhistoriáját, eljutva az igazságtalan trianoni békediktátum okozta traumáig s egy súlyosan megsebzett és megcsönkített nemzet tudatával gyötört irodalom megszületéséig, amelyiknek Szabó Dezső a reprezentánsa.

A *Ki a gettóból* (Carucci Kiadó, 1989) című tanulmányában pedig Cavaglià a zsidókérdés alakulását elemezte, megmutatva, miképpen

vált lehetségessé, hogy Magyarország volt az első európai ország, amely sikeresen megoldotta a zsidók asszimilációjának bonyolult problematikáját. Nemcsak tudományos szempontból lenyűgöző teljesítmény ez a ragyogó könyv, hanem máig érvényes hivatkozási alap; az értéktisztelet és a történelmi válságkezelés mintaadó bemutatása az antiszemitizmus mostani európai újjáéledésekor.

Nagy vonalakban fölvezolván ilyen volt Cavaglià, a tanár, Cavaglià, a tudós. Cavaglià, a magánember sem volt kisebb formátumú személyiség. Kedvesen ironikus, némi enyhén melankolikus mosollyal tekintetében állandóan készen állott arra, hogy bárkit türelemmel végighallgasson, aki segítségért hozzáfordult az Irodalmi Tanszék könyvekkel a mennyezetig beborított falú, szűk kis szobáscájában, ahol mindig ott ült, a körülötte zsúfolódó folyóiratok, újságok és könyvek vulkanikus rendetlenségében. Közben az olasz egyetemi tanárok többsége elfelejtette, hogy a tanítás több, mint néhány kötelező havi leckeóra pontos megtartása, Cavaglià olyan volt tanítványaival, mint a klasszikus világ antik mesterei. A tanórakon kívül is figyelemmel kísérte sorsuk alakulását, jó tanácsokkal látta el őket, segítette nekik beilleszkedni a hétköznapi értelmiségi munka világába, ösztöndíjakat járt ki számukra, hogy elutazhassanak Magyarországra a nyelvet gyakorolni. Sűrűn repült Budapestre, hogy saját zsebéből bőrdönszámra új könyveket vásároljon, amelyekkel a torinói egyetem magyar tanszékének könyvtárát gyarapította. Emlékszem, azon a télen, amikor kötelező sorkatonai szolgálatomat töltöttem, nagy csomag könyvet küldött utánam postán, Bródy Sándor és Petelei műveit, hogy ott is hasznosan és kellemesen teljen az időm.

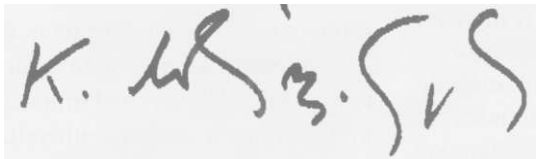
Úgy emlékezem rá, mint páratlanul művelt és szerény, éles eszű intellektuálre, de mindennekfölött mint nagyszerű emberre.

Zsugán István fordítása

Tisztelt Olvasónk!

1992 novemberében újraindítottuk a két világháború közötti szellemi élet híres folyóiratát, a Magyar Szemlét. Célunk az előd hagyományát igényességében, tágasságában, sokoldalúságában és a felelős, elfogulatlan gondolkodásban felújítani. A nemzet és a világ valós értékei és gondjai iránt érzékeny, modern lap nem csupán a politológiának, történetírásnak és szociológiának ad helyet, hanem a művészetek, a humán- és természettudományok szemléjének is.

Az új Magyar Szemle komoly, a napi politizálás szintjén fölülemelkedő tanulmányok és esszék közreadásával kíván hozzájárulni korunk megismeréséhez. Ismert magyarországi szerzők közlése mellett azon igyekszünk, hogy bekapcsoljuk a hazai szellemi életbe a volt emigráció legkiválóbb elméit, a határon túli értelmiséget és a fiatal alkotókat. Törekszünk az olvasmányosságra, szeretnénk elősegíteni a magyar közírás új stílusának kialakulását. Azon munkálkodunk, hogy lapunk hamarosan mértékadó orgánuma legyen a magyar szellemi életnek, amely sok örömhöz és ismerethez segíti Olvasóját. Ezért ajánlja szíves figyelmébe:

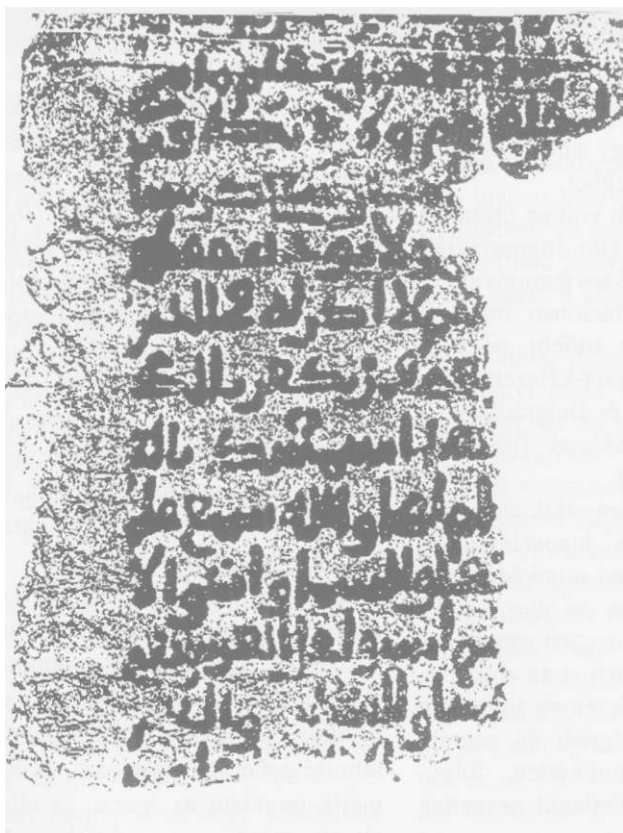
Kodolányi Gyula főszerkesztő

ÚJ FOLYAM II. 9. SZÁM

BUDAPEST, 1993. SZEPTEMBER

ÁRA: 95 FT

MAGYAR SZEMLE

A Magyar Szemle szeptemberi számából

SZŐCS GÉZA: A vasfüggönytől keletre
Az ismert erdélyi költő-politikus az illyefalvi „Liberális társadalmak születnek” című konferencián elmondott előadása nyomán született írás az összeurópai integráció lehetőségeivel foglalkozik.

GUY ANKERL: A Kárpát-medence magyar nyelvterületeinek fenntartása
A cambridge-i egyetem szociológia-professzora a svájci példán keresztül igyekszik támpontokat adni a határon ti magyarság nyelvi és nemzeti identitásának megőrzésére.

DOBÓ ANDOR: A banki sorbanállás felszámolásáról
A matematikai Oscar-díj birtokosa írásában a gazdaságo bénító vállalati körbetartozások felszámolására kidolgoz matematikai számítógépes rendszerét mutatja be.

FEHÉRVÁRI GÉZA: Oxyrrhynchosz/Bahnaszá
A papiroszok és a kerámia városa
A kuvaiti nagykövet-régészprofesszora lebilincselően érdekes ismertetője a korai iszlám emlékeit feltáró ásatásokról.

ANTALL JÓZSEF: Az Amerikai Egyesült Államok a világpolitikában
A dokumentum a magyar miniszterelnök 1948-ban írt értekezése, melyben az USA kül- és belpolitikai belső mozgatórugóinak történetével foglalkozik.

PETHŐ TIBOR: A zátonyra futott házasság
Lapunk külpolitikai szemleírója az EK Maastricht utáni válságának körülményeit boncolgatja.

Milo Dor

FASIZMUS A KAPUK ELŐTT

Nyílt levél Mihailo Markoviénak

Kedves Barátom!

Több tízezer belgrádi él ma Bécsben. Jobbára fiatalok, főleg fiatal férfiak, pályakezdő értelmiségiek, akik elmenekültek hazájukból, nehogy berángassák őket abba a piszkos háborúba, amelynek Szerbia közvetlen vagy közvetett részese. Mivel a jugoszláviai szökevények - az utóbbi időben vannak itt Horvátországból és Boszniából is - érthetetlen okokból nem kapnak menedéket Ausztriában, ismerősöknél és rokonoknál húzzák meg magukat, állandó veszélyben, hogy egy napon mint nem kívánt külföldieket kitolcolják őket.

Ezek a fiatal emberek, akik hiába próbálnak eligazodni ebben a sarkából kifordult világban, tulajdon fiatalkorunkra emlékeztetnek, amelyet beárnyékolta a háború, fasizmus és sztálinizmus, s amely beleveszett századunk legvéresebb összecsapásába.

Nemrég kezembe került egy fénykép, ott vagyunk rajta mind a ketten. Anyám hátrahagyott iratai között találtam, gondosan megőrzött iskolai bizonyítványaim mellett. Egy osztályképről van szó, a felvétel a II. számú belgrádi gimnázium udvarán készült. Egyik osztálytársunk - nevét már elfelejtettem - palatáblát tart a kezében, a táblán egy római VI-os olvasható. Én mellette ülök a földön, s ki tudja miért, belevigyorgok a lencsébe; nyilván sem a többieket, sem magamat nem vettem túl komolyan. Te mögöttem ülsz az első széksorban, osztályfőnökünk közvetlen közelében, kezed a térdeden, nézésed elszánt, mintha ott helyben valamit bizonyítanod kellene; te voltál az egyik, ha nem az osztályelső.

Legtöbb osztálytársunk neve kiment a fejemből, legfeljebb négyre vagy ötre emlékszem, akikkel jóban

voltam - már egy sem él. Csak ketőnket óvott meg a véletlen, hogy tanúságot tegyünk egy korszakról, melyben sötét hatalmak az életünkre törtek, s úgy játszottak velünk, mint macska az egérrel. S mert féltünk mindenfajta fasizmustól, a kommunistáknál kerestünk menedéket, akik kihasználták minden elnyomás ellen lázadó fiatalságunkat. Amikor a hitleri Németország totális megsemmisítő apparátusa megsemmisült, ők kiépítették saját elnyomó apparátusukat, amelynek számos nemzedéktársunk áldozatul esett.

Mi ketten szem elől veszítettük egymást. Te csatlakozol a partizánokhoz, engem meg, mint tudod, Belgrádban lefogtak, megkínóztak, először börtönbe zártak, aztán lágerbe küldtek, végül Bécsbe deportáltak, ahol mint úgynevezett védőőrizettest megint lecsuktak. A háború befejezése után kiszabadultam, és Bécsben maradtam, mert kerülni akartam az összeütközést az akkori ösztálinista jugoszláv kommunistákkal, tudva, hogy abban csak én húzhatom a rövidebbet.

Annál nagyobb volt az örömöm, mikor 1948-ban Tito Jugoszláviája szembekerült a Szovjetunióval, és ebben a konfrontációban maga is megváltozott. Az utóbbi negyven évben csak egyszer-kétszer találkoztunk Bécsben és Belgrádban, de én nagy érdeklődéssel figyeltem, mit írsz, mit teszel.

Sokaktól eltérően, akik csak szavakban hirdették a „jugoszláv utat”, te komolyan veszed munkádat mint marxista filozófus, és éles kritika alá vetted az úgynevezett szocialista országok gyakorlatát, s az emberarcú szocializmus érvényre juttatásán munkálkodsz. Belgrádi és zágrábi elvbarátaiddal szerkesztett folyóiratokat nem véletlenül nevezitek *Praxis*-nak.

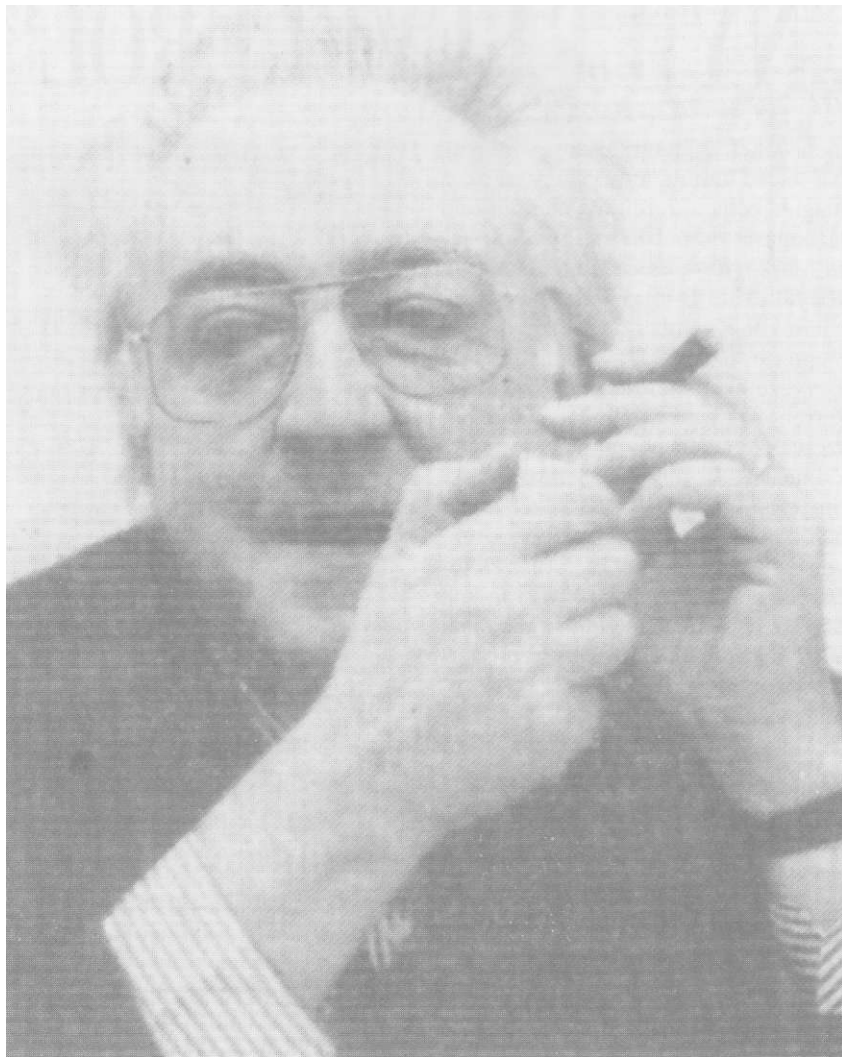
Neved és csoportod többi tagja hamarosan ismertté vált mindenfelé. Meghívásokat kaptatok Európa és Amerika egyetemi városaiba, a Korsula szigetén rendezett filozófiai szimpóziumaitoknak híre ment a világban, s mint a nem ortodox marxista gondolkodás fórumai mindenfelől vonzották a szellem embereit.

Filozófiai és szociológiai szaknyelvetek nekem kínai volt, de azért láttam, hogy munkátok egy szabadelvű szocializmus fejlődéséhez járul hozzá. Ez a munka főleg a fiatalok körében kapott visszhangot.

1968-ban a protestáló belgrádi diákok bálványa voltál. Emiatt Tito személyes utasítására elűztek az egyetemről, tetejében az útleveledet is bevonták. Csak a külföld többszöri közbenjárására kapod aztán vissza, s tudsz kiutazni.

Nem tudom, melyik angliai és amerikai egyetemeken vendégprofesszoroskodtál, csak azt tudom, hogy Tito halála után, valamikor a nyolcvanas években visszatértél Belgrádba, ahol 1990-ben interjút csináltam veled *Városaim (Bécs, Budapest, Belgrád)* című tévéfilmem számára. Felajánlottad szolgálataidat a Szerb Szocialista Pártnak, amelyet egykori kommunista funkcionáriusok alapítottak, és amely téged választott elnökhelyetteséül. Beszélgetésünkben igen optimistának mutattad magad, és Szerbia, különösen pedig Belgrád demokratikus hagyományairól beszéltél.

„Belgrád ma az egyik legelevelebb és legszabadszellemebb város a világnak ezen a táján - mondtad. - Mindig készséggel támogatja a kritikus elméket és a független értelmiségieket, az olyanokat, akik ki merik mondani az igazat, és ellenállnak minden nyomásnak... Ma

Milo Dor

azonban más idők járnak. Jugoszlávián mély válság lett úrrá. Most nemcsak arra van szükség, hogy újra felhangozzék a kritika tegnapi szava, nemcsak arra, hogy bizonyos eszméknek a szükséges reformokban fogantja legyen, hanem arra is, hogy szülessen meg egy új szellem, amely különösen Belgrádban már érezhető is, s ez a szellem a bizalom: bízunk abban, hogy közös erővel valamiképp kiutat találunk a válságból. És az, amit a világban gyakran felületesen homogenizálásnak fognak föl, mások ellen irányuló homogenizálásnak, valójában egyfajta magáratalálás, az egyéniség megerősítése, ama hit és remény megújulása, hogy kilábalunk a válságból, és megteremthetjük az

emberi élet szabadabb és igazságosabb formáit.”

Nem vitatkoztam akkor veled, mert bíztam benned és helyzetértékelésedben, de erős kétségeim voltak Szerbiád jövője felől. Tudósítástomat ezért a következő szavakkal zártam:

„Itt állok Belgrád régi erődjén, ahol annyi csata folyt a Duna birtoklásáért, és azt kérdelem magamtól - mint korábban már oly sokszor -, hogy mi származik a mindegyre elfojtott városi hagyomány és a különböző vidékekről betóduló tömegek összecsapásából, amelybe a tömegek nemcsak falusias életmódjukat hozzák, hanem ellenszenveiket és sértett indulataikat is. Ki fog felülkerekedni? Merre fordul ez a hajó? A Kalimegdán tetején az embernek az az érzése, hogy egy hajó orrán áll, és elemi erővel todul fel a kérdés: mi az útirány?” Rövid idő

alatt kiderült - mert három év a történelemben igazán nem sok -, hogy ez a hajó pártod és révkapitánya, Slobodan Milosevic irányításával végleg megfeneklett. Remélted, hogy „kilábalunk a válságból és megteremthetjük az emberi élet szabadabb és igazságosabb formáit” - mára bebizonyosodott, hogy ez a remény öncsalás volt. Csodálkozom, hogy támogatója voltál pártod radikális nacionalista politikájának, mely szélesre tárta a kapukat egy elmondhatatlanul primitív, balkáni ízű fasizmusnak. Kengyelt tartott a pszichopata Vojislav Šešelj csetnik bandáinak és a többi SS-szabású félkatonai egységnek.

Fiatalságunk tapasztalataiból tudnod kellett volna, hogy a nekiszabadult nemzeti érzések egy senkitől sem ellenőrizhető piszkos háborúba visznek, s végül általános öldöklésbe torkollanak, amelyben bérgyilkosokat és hétróbás bűnözőket nemzeti hőské magasztosítanak.

Szocialistának nevezett pártod, melyet nemzetközileg ismert neveddel próbálsz fedezni, katasztrófális mérleget zár.

Nemcsak a koszovói albánok totális elnyomását, nemcsak a civilizációt és az urbánus életet jelképező városok, Vukovár, Dubrovnik, Mosztár és Szarajevó lerombolását, a boszniai és hercegovinai muszlimok népirtását indította meg, hanem szétszórta a világba a fiatal szerb értelmiséget is, úgyhogy szerb hazád, mely nekem már nem hazám, a század végére és a következő elejére lesüllyed egy szegény, fejletlen ország státusába, melynek nem lesz értelmisége, nem lesz. aki örült tetteitek okozta elmaradottságából újra kivezesse.

Távol áll tőlem, hogy megjátsszam az erkölcsprédikátort - ez egyikünknek sem állna jól. Csak emlékeztetni szeretnék közös fiatalságunk nevében, hogy kimondhatod az igazságot. A mi életkorunkban már nincs mit veszteni maradék kis emberi méltóságunkon kívül, amelyet távozásunk előtt nem szabad kétes előnyök fejében elköttyavetyélnünk, ha nem akarjuk a történelem szemétdombján végezni.

Farkas János László fordítása

MILO DOR „NYÍLT LEVELÉRŐL”

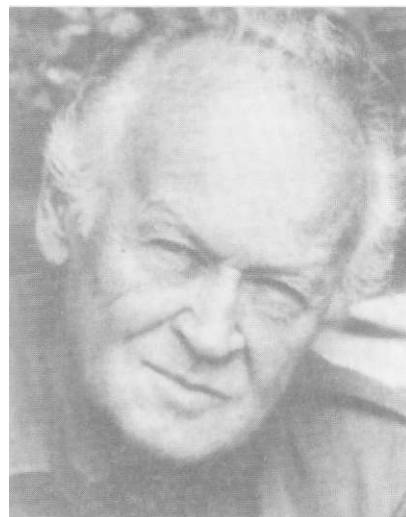
A közép-európai íróember jellegzetes sorsa jutott osztályrészül az ismert szerb származású osztrák írónak, Milo Dornak is Szülei bántási eredetűek. Apja Budapesten járt egyetemre, és Milutin Doroslovac - ez Milo Dor polgári neve - itt született 1923. március 7-én. Gyerekkora Nagybecskerekben telt, gimnáziumba már Belgrádban járt. Tizennégy éves kora óta ír és publikál. Felső gimnazista korában a Jugoszláv Kommunista Ifjúság Szövetségének (SKOJ) tagja, kizárják az ország összes középiskolájából, s magántanulónként érettségizhet 1941-ben. 1942 márciusában - már illegálitásban kényszerülve a német megszállás alatt - lebukik, s néhány hónapos „ifjúsági átnevelő” internálás után Németországba deportálják kényszermunkára. Pusztán életét ekkor tehetős atyja menti meg. 1943 júliusa óta Bécsben van, ahol 1944 szeptemberében a Gestapo kezére kerül. A háború vége nyitja meg számára a börtön kapuját. 1949-ig egyetemre jár, de már 1945 végén német nyelvű írásai jelennek meg antifasiszta lapokban és folyóiratokban. 1949 óta mint hivatásos író és publicista változatlanul Bécsben él.

„Nyílt levelét” a bécsi *Wiener Journal* július-augusztusi kettős számában tette közzé Milo Dor, s egykori osztálytársának, Mihailo Marković marxista filozófusnak címezte, aki 1968 után közel két évtizeden át a *Praxis* című folyóirat köré csoportosult „disszidensek” közé került, szakítva a marxista tanok ortodox értelmezésével és bírálva a „reális szocializmus” totalitárius rendszereit. Mihailo Marković jelenleg a Slobodan Milošević vezette, egyeduralgó Szerbia Szocialista Pártjának elnökhelyettese és a miloševići politika és uralmi gyakorlat legrangosabb szószólója. Milo Dor levelét a belgrádi *NIN* (= *Nedeljne Informativne Novine*) heti politikai magazin is átvette, és teljes terjedelmében közölte augusztus 6-i számában, de egykori osztálytársa, Mihailo Marković fulmináns válaszát is. A válaszlevelél *A harmadik bukás* címet viseli, s nem kevés vádat sorakoztat fel Milo Dor német megszállás alatti, fiatalkori tartását feszegetve. Milo Dor — mint levelében maga is írja - „mindenfajta fasizmustól” rettegve keresett akkor

menedéket a kommunisták soraiban, bár eleve tartott attól, hogy azok a maguk céljára fordítják majd ifjonti lázongását. Azonban más történt - újra Marković -, és ez tragikusnak bizonyult Milo Dor számára, mert elfogatásakor az embertelen megkínzás megtörte akarát, s végül felfedte szervezetüket, de „átnevelése” is sikerrel járt, a megszállókat kiszolgáló szervekkel való együttműködésre alkalmasnak bizonyult. Marković szerint ezt a nevelő-javító intézet lapjában közzétett néhány hazafias és lírai versikéje bizonyítja. Ez volna Milo Dor két kezdeti „bukása”. Ugyancsak Marković válaszából tudhatjuk meg, hogy a háború után a titói rendszerben a háborús bűnösök jegyzékére került. Mégis, 1953 óta mind gyakrabban látogatható Jugoszláviába: nagy érdemének tudták be műfordítói munkásságát, szerb és horvát írók számos könyvét adta közre németül, s írásával, a rádióban és a tévében népszerűsítette a kortárs jugoszláv irodalmat és kultúrát. (Hogy a jugoszláv kommunista rendszer „elnéző” lett vele szemben, abban nyilván közrejátszott a Szovjetunióval és a többi csatlós szocialista pártállammal 1948 után bekövetkezett konfrontálódás is - tehetnénk hozzá.) Egyébként Milo Dor *Tote auf Urlaub* (Szabadságolt halottak) című könyvében 1952-ben önmaga vallott mindarról, amit most egykori iskolatársa a terhére ró, hogy hitelét aláássa, erkölcsi tartását kétségbe vonja.

Milo Dor „nyílt levele” a szerző új könyvének, az *Isten veled, Jugoszlávia!* amolyan záró fejezete is. Mihailo Marković szerint „harmadik bukásának” dokumentuma: egyenesen a „szülőfölddel” való jelképes szakítás, egyidejűleg az „új hazája iránti lojalitás végleges bizonyítéka”.

Ezzel a „nyílt levelé válásnak” azonban nem lett vége. A belgrádi *NIN* augusztus 20-i számában Milo Dor rövidre fogott válaszlevelében cáfolta Mihailo Marković gyanúsítgatásait, „mert nem rendelkezik valós érvekkel”, s náci és sztálinista módszernek bélyegezte Marković eljárását, utalva egyben arra is, hogy könyvét, melyben hitelesen tárta fel a háborús évek történéseit, Belgrádban

Mihailo Marković

csak harmincöt év késéssel, 1988-ban adták ki.

Isten veled, Jugoszlávia! című könyvéről szólva Milo Dor azt nyilatkozta, hogy abban egyaránt ír a hivatalos horvát politika fasiszta és rasszista tendenciáiról - anélkül, hogy sértegetné a horvát nemzetet -, elítéli a szélsőséges albán nacionalizmust, kitér a szlovén nacionalisták türelmetlenségére, amely hozzájárult a jelenlegi tragikus helyzet kibontakozásához, említi Ausztria és Németország elhibázott politikáját is - de legjobb akarata mellett sem hallgathatta el a hatalom belgrádi bitorlóinak agresszív háborús uszítását, s az öldöklés kiterjedésében őket tartja a legfőbb vétkeseknek. Utalva arra, hogy Szerbia öngyilkos politikájának eme kritikáját Marković cinikusan elveti, Milo Dor az osztrák náci író, Bruno Brehm háború utáni könyvére hivatkozik, aki a világtörténelem minden lehető háborús szörnyűségét csupán azért sorakoztatta fel, hogy azokhoz viszonyítva a nemzetiszocialisták emberirtása eltörpüljön.

Válaszának végén Milo Dor arra kéri egykori osztálytársát: önmaga és a vele azonosulók vétkét boncolgassa, s azon gondolkozzék, miként lehetne ennek az értelmetlen háborúnak mielőbb véget vetni, s a nemzeti gyűlölködést - amely előidézte - lecsillapítani és kiküszöbölni.

V. Sz.

A KÖZÉP SZÉLE

A brassói *Interval* című folyóirat összeállítását közöl *Erdély és Közép-Európa* címmel.

Ez a rövid hír máris három megjegyzésre szorul.

1. Brassóban középkori román ösnyomatványok készültek. A két világháború között Brassóban német regényeket írtak az azóta elhalálozott, kitelepített és Nyugatra eladott szászok; Erdély-szerte ismert magyar újság jelent meg (Kacsó Sándor *Brassói Lapok-ja*). A három nagyobb romániai nép együttélésének példáját adta Brassó még a háború után is, amíg az ötvenes években az erőszakolt szocialista iparosítás meg nem változtatta etnikai képét, s mintegy azzal együtt maga alá nem gyűrte a különböző nyelvű kultúrát. Brassó ettől kezdve a Vörös Zászló traktorgyárról volt nevezetes, melynek termékeit végül már banánért sem vásárolta meg a harmadik világ, tele volt a mező valóban vörös traktorokkal és dobozházakkal. A nyolcvanas évek közepén itt tört ki az első igazi munkáslázadás Romániában. (Talán nem véletlen, hogy a totalitarizmus elleni első és döntő megmozdulások vegyes lakosságú városokban robbantak ki; 1989-ben Temesváron. Az etnikai feszültségek talaján hamarabb nő föl a zsarnoksággelenes érzés, talán azt mutatják ezek a véres példák.)

2. Brassóban ma is megjelenik román, magyar, német nyelvű lap - nem túlságosan jelentékenyek. Románia közepén Brassó a művelődésben periféria. Az *Interval* pedig - szerkesztőségi jegyzete szerint - 1991-ben indult, s miután elnyerte a legjobb kulturális folyóiratnak kijáró díjat, anyagi eszközök híján és érdektelenség folytán egy évre beszüntette megjelenését. 1992/7-8. jelzettel aztán újra jelentkezett. Kiállítása a fenntiek miatt most is meglehetősen kezdetleges, választott témája és szellemisége azonban - a hely mostoha adottságai miatt - némiképp meglepő. Közép-Európa az Ókirályságban idegen fogalom, Erdély egyéb részein pedig, többnyire helyi politikai tiltások vagy az uralgó populizmus miatt nem beszélnek róla.

3. „De van-e bátorságuk az erdélyi románoknak egyenlő részt vállalni Közép-Európa kulturális örökségéből? Mernek-e általában Románia európai és közép-európai integrációjá-

nak hídfőjévé, navigátorává válni?” - teszi fel az indító kérdést, ismereteim szerint első ízben, az *Interval* bevezető jegyzete.

Főhelyen közölt esszéjének első részében Al. Cistelean az 1918-as román egyesülés erdélyi hatásait elemzi, a meghökkentő és pontos *A kudarcot vallott ország-rész* cím alatt. Az össznemzeti eufóriában az erdélyi románság harcos képviselőinek eszerint rövid időn belül csalódnuk kellett - majd a kommunista hatalomátvétel után a túlélők börtönbe is kerültek. A fanarióta-balkáni hagyományú Ókirályságban az erdélyi románok „mindvégig különleges és kétértelmű statusban maradtak: a vendég és a szolga meghatározatlan, köztes szerepében”. Ellenállást csak a kisebbségbe jutott magyarság mutatott. Az európaiságára, felsőbbrendű állami, társadalmi és kulturális szerveztségére büszke erdélyi románok vezető szerepet kívántak vállalni a kiteljesedett nemzetállamban, ehelyett azonban balkáni adminisztrációt és elbánást kaptak, és elindultak az erkölcsi lecsúszás sívár lejtőjén, a többség felé. Ma az egyesülés hősei, „őseink rémálomnak tűnnek számunkra. Erdély ma nosztalgikus és idejétmúlt irodalmi téma.” A nosztalgia valaminek a hiányára utal, állítja Cistelean. „Egyetlen erdélyi kezdeményezés nem képes gyökeret verni szellemiségünkben” - mondja ugyanő. Erdély államalkotói, kulturális elhivatottsága Nagyrománia keretén belül nem csak hogy nem érvényesült, hanem az országrész kudarcélményeinek többszörös forrása is. Letargikussá vált, kiabándult és dacosan bezárkózott.

Cistelean láttelepe nyilván az egyesülést követő időszakra, az akkori etnikai és szellemi helyzetre érvényes. Azóta a népességi mozgás-mozgatás, a kommunista hatalom alatt adminisztratív vagy erőszakos úton végrehajtott homogenizálás (Brassó a legjobb példa rá, hogy az iparosítás is jórészt ezt a célt szolgálta!), a balkáni erkölcsök eluralkodása mintegy elhallgattatta az erdélyi szellemet, legfennebb a mítoszára tartott igényt. Mára ez az országrész kisebbségi küzdőtérre alakult, melyet az egymást követő és akár tagadó hatalmak ugyanolyan szellemiséggel elárasztva, de integrálni képtelenül: lezüllesztettek.

Cistelean és az *Interval* szöki-mondó jelentkezése, a közép-európaiság fogalmának felvétele magában is erkölcsi, szellemi lázadást jelez az alsó, a minimáliszintre nivelláló országos tendenciák ellen - és egyúttal identitáskeresést (vagy zavart).

Tünetértékű azonban, hogy a bátor tanulmány szerzője, egyetlen mondatot leszámítva, még csak nem is hivatkozik az Erdélyben a románsággal együtt élő más népekre, legfennebb egy megszűnt Birodalom (az Osztrák-Magyar Monarchia) kissé misztikus - noha nem nosztalgikus - felidézésével igyekszik meghatározni a közép-európaiság terét és mibenlétét. A jövőt tekintve azonban a többi közép-európai nép elhallgatása mégiscsak aggályos. Erdélyiekén ő is csak erdélyi románokat ért.

A folyóirat maga némiképp „helyesbíti”, azaz kiteljesíti a képet. Elképzelése dicséretes, gyakorlata kétséges. Romániai magyar költők írásait közli, egy részüket fordításban, egy részüket eredetiben. Ez gesztusértékén innen és túl a román közönség magyartudására bizza az összeállítást (ennek hiányában: értelmetlen), esetleg magyar olvasókban reménykedik, akik viszont tudnak románul (is). Ez a tágkeblű szerkesztőségi fogás, paradox módon, némiképp illuzórikussá teszi a közép-európaiság helyi megjelenítését. Olyan állapotot feltételez, amely jobb hagyományokban és csak szebb álmainkban létezik.

Adalékként közlöm: a magyar verseket szinte kizárólag magyarok fordították: brassóiak.

Vagyis: ki ért meg - kicsodát?

Mondhatjuk - mondjuk is mindegyre, politikusi kerek- és kocsmái fehér asztal mellett -, hogy egymás megismerésével oldhatnánk fel az ellenségképet, amit a tudatlanság vetített elénk, hogy aztán a politikában kőfallá szilárduljon. Grotzesk a képlet. Radu Marcinici elbeszélése például (alcíme szerint *A fölösleges személyek szótára*) ezzel a mondattal indul: „Jeleru volt az első, aki megpróbálta megmutatni nekem a Magyar”. Ez a magyar egy akasztott ember. Szélmalom szárnyára kötötte fel magát, és kivárta, amíg az a magasba emelve megöli. A helyszínelő rendőr szerint az ötlet tüneményesen leleményes, íme, a magyarok ebben előttük járnak, el lehet tanulni tőlük a

módszert. „Tudod, hogy győzhetsz le egy magyart? Inni adsz, és nem hagyod énekelni.” Ez a jótanács. Ez a kép róluink. Az elbeszélés szereplői az akasztott ember lova nyerge alatt puhítani való húst találnak. Satöbbi.

A huszadik században vagyunk - mondhatnánk.

A történet gyerekhőse azonban nagyapjának hisz - és a nyereg alatt a húst valóban megtalálja.

Mi pedig a románokról szólva a bocskort, a puliszkát (nem robban!) és az enyves kezét forgalmazzuk általában, írásban és szóban. Nekem leggyakrabban az jut eszembe minderről: nem lehetne újakezdeni? - s tudom, nem lehet. Jó lenne törölni néhány évszázadot s néhány filmszalagot is talán, amelyekben a magyarok nem voltak egyebek pálinkaivó barbár elnyomóknál, a románság történelme pedig csakis az ellenünk folytatott küzdelmek és győzelmek fényes sorozata, semmi egyéb. A lényeg az ma már, hogy nélkülünk az sem létezne. És mi sem bölcselkedhetnénk az államalkotó nemzet fölényéről nélkülük.

Erdély a találkozási és ütközési pont, avagy az alternatíva. Ezt sugallja az *Interval* tematikus száma is. Más oldalról. A megképzett vágyak és a testet öltött téveszmék tartományában járunk eszerint.

A románság bölcsőjének tartott Erdély igézetében fogant Cornél Moreru eszmefuttatása is, a táj szülőiteinek metafizikájáról. Mondhatnánk: önkörén belül drámái. Al. Cioran és Lucian Blaga különös bölcselése mindmáig nem vált a román szellemiség szerves részévé - állítja a szerző. Blaga költészetét többnyire mint a német hatásra született, „elnemzetlenített” teljesítményt lökte el magától az össznépi öntudatra és mitológiára hivatkozó kritika - ha tudomásul vette egyáltalán -, miközben Cioran szerint az „megannyi kulturális stílus” terméke, az erdélyiség kiteljesedése. „Cioran maga egész elméletet fejlesztett ki kultúránk adamizmusáról. Mindkettőjükben fellelhető a fájdalom tragikuma és mélységes tapasztalata. (...) Ebből következik a »stílus« rögeszméje, mint az ontológikus személyiségfelettség megkülönböztető eleme. Ez nyilvánvalóan etnikai transzcendenciákhoz köthető, s ennek forrását bizonyosan Erdélyben kell keresnünk. A hamisítatlan román messianizmus innen indult. Nem mint doktrína, nem is mint ideológia. Csak a mimetikus kultúrák agresszívok és kizárólagosak. Lucian Blagának igaza volt: a stílustalanság jellemtelenség.”

Lám, az erdélyiség filozofikus jelentését kísérti meg mitológikus mélységeiben Cornél Moraru is, akárcsak maga Lucian Blaga.

A táj szakrális jelentősége és elhivatottsága - számomra bármennyire kétséges is - ugyanolyan áhitatos lehetőségeket kínál a román gondolkodónak, mint a magyaroknak, akik hasonlóképpen *használták*, és gyakran ugyanolyan indulattal, noha az ellenkező céllal. Mítosz volt, s ugyanakkor gyakorlati érv a megmaradáshoz. Az ellenálláshoz vagy az ellenkezéshez. Egymás ellenében is. Most az érvrendszer nagyobb teret vél átfogni, és az *Interval* fogalmazásában így hangzik, jogosan: „A román identitás meghatározásának élettereként ugyanakkor Erdély jogot formál a közép-európai identitásra”. Ilyen távlatokban és magasságos szellemi dimenziókban Erdély együtt élő népeinek eszerint találkozniuk kellene. Mi az, ami mégis elválasztja őket? Ugyanaz a táj, s a több felől „elpuskázott országrész” ugyanazon szelleme. Erdély hovatavább az egymás mellett kiszorítva élő, párhuzamos kultúrák szülőföldje, és nem a kölcsönhatásoké. Könnyű volna csak a politikát okolni mindezért, területi és határkérdésre egyszerűsíteni metafizikai paradoxonokat. Jellemző, hogy arra a kérdésre: „mi Erdély?” - különféle népek azonos választ adnak, mégis egymás ellenében.

Az *Interval*, hosszú idő óta először, megpróbálja keresni a román választ erre a kérdésre, s nem a mi dolgunk megítélni, hogy ezt az ókíráságbeli románság - vagyis megint valami - ellenében teszi-e. Időlegesen megnyugtató lehet, hogy nem más népet tart ellenfelének - noha partnerének sem tartja.

Mircea Horia Simionescu lírai dolgozatának egyik része 1956 őszéről vall, s ez annál figyelemre méltóbb (lehetne), hogy ritka a magyar forradalom román visszhangja; a létezők többnyire erdélyiek. De M. H. S. sem a magyar forradalomról beszél valójában, hanem egy *helyetről*. Azon az őszön egy első osztályú vonatfülkében együtt utazik a Budapestre (Bukaresten át!) tartó szovjet „örangyalokkal”. Megkérdezi tőlük: kudá? Sejtji, hogy végül is Tirol, s azon túl az Atlanti-óceán partja felé törekednek „Erdély összes kapuin át”, akár hajdan a törökök. Mai kérdése tehát az: „Közép-Európába vagy egyszerűen Európába?”. Abban az európai Bukarest felé döcögő vonatban azonban azt mondja a havasalföldi tisztviselő a nyugatra, magyar földre indított katonák láttán, aggódva és részvétlenül: „Ezek mindig kerülővel mennek”.

Vagyis: „Közép-Európa vagy egyszerűen Európa?”

Hol van, melyik az, meddig tart a kétséges tartomány?

„A magyar, a cseh vagy szlovén hatóságok által gyakran használt Közép-Európa motívum bizonyítékának látszik, hogy létezését tekintve igenlő reakciók is vannak. Nehéz lenne megmondani, hogy érzelmi, spontán, népi megnyilatkozással van dolgunk, vagy a politikai kelléktár egyik divatos eszközeivel? Lelkiállapot ez, vagy szónoiki röppentyű?” - fogalmaz az *Interval* szerkesztőségi bevezetője, és úgy látszik - újra -, hogy nem Erdély, hanem az erdélyi románság közép-európai helyét keresi ez a kollektíva is.

Mást mond némileg Claudio Magris. „Budapesten Európa nem csak a kávéházakban és a folyam mentén létezik, hanem a fejekben is. Akárcsak Kundera, Konrád számára is »Mittel-europa« nemes, bár kétséges és eredetszerű parabolává válik, egyfajta politikafeletti illuzórikus *passe-partout* bármilyen politikai aspirációval szemben.” - A folyóirat ezt a véleményt is elfogulatlanul közzéteszi, akárcsak Konrád György vélekedésének egy részletét a közép-európai álm mai lehetőségéről (öt nem fordítom vissza magyarra). - „Ugyanaz a Konrád megjegyzi - teszi hozzá Magris -, hogy az értelmiség és a nép általa remélt egysége csakis a hatalom összeomlásakor, vagyis rendkívüli és tragikus helyzetben jöhet létre.”

Mindkét illúzió egy percre valóságnak látszott az 1989. decemberi szolidaritásban, ma már tudjuk, hogy mindkettő megcsalattott.

Van ez tovább is.

Othmar Kolar a román-magyar viszony erdélyi vetületeit taglaló, leltározó tanulmányának című sok magyar gondolkodó álmosszerű kérdését adja - *Erdély: Kelet Svájca?* Válasza azonban nem több, mint egy megszívlelni való közhely, avagy újabb illúzió: „Románia útja Európa felé nem a nacionalizmuson át vezet.” A címben feltett kérdés azonban a közép-európaiság sarokköveként áll tovább „Erdély összes kapujában”.

Úgy látszik, az *Interval* úttörőnek nevezhető számából (is), hogy ha az értelmiségnek válasza nincs is, kérdése már van (többnyire egymáshoz csupán), s ami talán a legfontosabb: Közép-Európa elfeledett országaiban léteznek ilyen, kérdezni képes értelmiségiek.

Minden kezdet nehéz, ennél csak a folytatás nehezebb.

Reményt néhány másik közlemény sugall. Bohumil Hrabal, Georg Trakl, Karinyth Frigyes és Franz Kafka írásait. Vélekedéseit irodalomként olvashatjuk: átlényegített s így kissé távoli, de katasztrofálisan emberi terekről szólnak. Ezeknek a térségeknek a neve Közép-Európa. ■

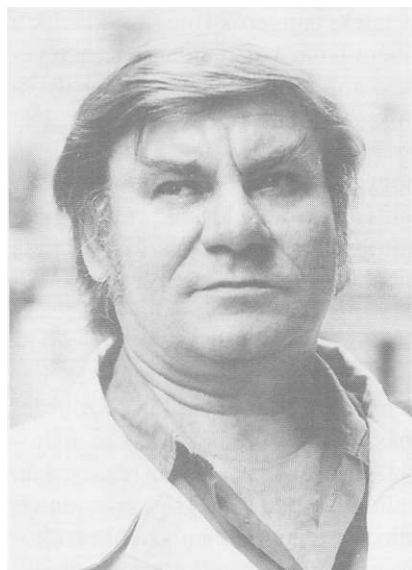
HÁROM JEGYZET

Lászlóffy Aladár

A parázna misszionárius

Bizony szomorú dolog a bontás, de hát a világ minden arcát, a korokét egyenként elbontották a vásár végén. Mi már nem láthattuk, amit nagypapáék kaptak egykor készen s unokáink nem láthatják, amit mi... Igen, azt hiszem ebben van a titka. Hogy a nagy generálbontásokat, a világháborús szőnyegbombázásokat leszámítva az egész olyan átmenetien megy végbe, ahogy az emberek is folyton születnek és halnak. De nem előreláthatóan egy-egy kitűzött időpontban és egyszerre. Az ilyen bontások szokták megkínózni és felbőszíteni az embert, aki éppen akkor él és arra ítélik, hogy átélje, elfogadja... Valami ilyen volt készülőben nálunk a Nagy Falurombolás monstrogram idején. Ez ellen mozdult meg a világ közvéleménye; talán a franciák lovalták bele magukat a leglátványosabban, ők hozták létre a lehangosabban tiltakozó mozgalmat, a „Villages Roumains” (román falvak) nevezetűt, melynek cégéres járműveit, jelvényes propagandaanyagait aztán 1989 után volt alkalmunk a megmenekült helyszíneken is látni. Mint akik jól végezték a dolguk. Hát ez az! Mintha most saját csapdájukba estek volna a jó franciák, pedig tudható, hogy nem szabad soha imígyen általánosítani, mert nyilván más franciák tiltakoztak helyettük, mikor a mi kezünk-nyelvünk kötve volt, s nem ugyanazok okozták most a kravált otthon. Ugyanis most - úgy néz ki - viszonzhatjuk a rokonszenvtüntetést. Aki közülünk járt Párizsban, azért, aki még sosem járt, hát annál inkább. Mivel az épülő-szépülő híres francia főváros fejesei úgy döntöttek, hogy nagy-nagy bontást visznek véghez, a még

megmaradt régi Párizs arculatát egy kicsit megmodernesítik, megfelhőkarcolósiítják. Nem kell ebbe ilyen messziről, pláne vidékről beleszólni. meg tudják védni magukat ott a lokálpatrióták, pláne, hogy már ki is ment az utcára a tiltakozás eleje, márpedig ami Párizsban az utcára kerül, az máris barikádos, ez hagyomány ott! Nos mindegy, vagy de-hogy mindegy, ki nyeri meg a meneteket (mert nem megy ez ott se gyorsan!), már mi sem a Villon, még csak nem is a Bastille Párizsát láttuk már. Lám, maga a Bastille is szimbóluma valami nagyság árnyékában az ostoba rombolásnak is: mi lett volna, ha a világon minden épületet, ahol egykor fogva tartott emberek szenvedtek, leromboltak volna... De lebontották Óbudát és Bukarestben pár tucat templomot és palotát. Victor Hugo forogni fog a sírjában, mikor Párizs utolsó régi negyedeire kerül sor a buldózerkorszak vívmánya gyanánt. Más itt

a gond. A szomorú az illúziók maradékának eltakarítása az útból. A rossz példa. Még egy rossz példa a „működő” demokráciák részéről a vadaknak s az elmaradott népeknek. Hogyhogy, száll majd a szemükbe a párizsi bontás téglapora és malterbúze, hát ők, akik „Villages Roumains” akcióról prédikáltak, ők is...? Igen, a részeges és parázna misszionárius s az ugyancsak bűnökkel-bolhákkal tele, rosszul működő kapitalizmus csak megerősíti megátalkodottságukban és dögségükben azokat, akik takargató magyarázatot keresnek üzelmekre és illúzióvesztetté, csalódottá, ha nem cinikussá, fásulttá teszi a fiatalságot. Mert Dzsingisz kán, Ceausescu s a nemtudomhányadik köztársaság ki tudja melyik elnöke még árnyalatokban sem dönthet egyformán. Bizony, fiúk!

A liberális majom

Sajnos a „jó” s a „rossz”, a mindenkori üldöző, kizáró, cenzúrázó s a mindenkori üldözött harcában nemhogy tisztázódnának a dolgok, hanem egyre több front nyílik. Egyik a másikkal ijesztgeti a maga (megvert) táborát. Az alaptévedések egyike, hogy mihelyt az egyik fél rosszul lép, ez a másikat igazolja. Ilyesmi van, igen, a sakban. S persze minden téren, ahol a felülkере-

kedés és nem a tisztázás, az igazság kiderítése a tét. Ne tessék legyinteni: igenis, az igazság nem épp olyan relatív, mint azt elmejátéknak jó, véres valóságnak nem jó „liberalizmusunkban” hajtogatjuk, mert egyrészt itt van a 2x2 dolga, ugyebár nehéz elvitatni, hogy csak az egyik „igazság” a kihozható végeredmények között. Másrészt kezd dühítővé válni, hogy egyes hangok, hang-

Túl a tolerancián

vételek, hangerők (megint) kezdik a liberalizmust a bomlasztás, a tévedés, a megengedhetetlen megilyeszmik szinonimájaként használni. Hát ezért mondja a fába szorult elme, hogy jól nézünk ki, attól, hogy a totalitárius megoldások ideológiája kompromittálódott és gyakorlata megbukott - még nem lesz hivatalból igaza minden hülyének, aki „szabadgondolkodók”, szabadkőművesek és egyéb kőművesek bünének tekinti, hogy a fáról szóló lemászás óta a világ jócskán változott. Hát igen, jócskán és ócskán változik a világ. Most már, ennyi minden után valóban beszbeszőkék az ismétlődések, a sztereotípiák. A szélsőségek csomósodása, a fundamentalizmus rákja se először, se utoljára jelentkezik az emberi történetben. Ez ama szép kis történet, melyben elmondható volt bármikor bármire, nemcsak arra, amire a nagy „haladók” érteni szerettek volna, hogy „ismét pusztíthat e láng rajtatok”. Valamennyi láng, a pokol, a máglya, tulajdon égő otthonod lángja is. És még akkor nem is beszéltünk a belsőleg émszétől tüzekről kinzott jobb emberekről (akiknek ugyanis egyáltalán lelkiismerete. lelki élete is van). Egy Salmon Rushdie-interjú olvasok. A „jelenet” történelmi: így volt, így van és így is marad ezután is - jog (emberi is!) az, aminek betartásához erő is kerül. Most, a XX. század végén derül ki, hogy az egész emberiségnek nincs - annyi máglya és gázkamra után sincs - elég ereje annak elfogadtatására, amit „liberalisabb” majmok is felfogtak volna már. Ahogy bújkáló íróársunk mondja: „Ha visszahátrálunk egy olyan világba, ahol vallási vezetők szabják meg, mit szabad mondani és gondolni, akkor már ott is vagyunk az újra intézményesített inkvizíciónál, tagadva a szólásszabadság modern eszmerendszerét, amely éppenséggel az egyházzal vívott csatározásokban kristályosodott ki.” Persze szegény Rushdie-nak az iszlámmal gyűlt meg a baja, könnyű az ő diagnózisát teologizálni. De mi legyen, hova sorolhatók a vicsorgó karabahok többi szomorú árnyalata?

Bánatomban azt hittem: kitaláltam az elháríthatatlan elmúlás ellen az elpusztíthatatlan emberi hozzáállás jelszavát: „a görög világosság fényeskedjék neki!” - holott csak az új naivság táborának adhatnék én is jelszavakat. Jelszó - régi és új - az van elég, az ember hamar elszégyelli magát vagy iróniába fojtja az indulatait. Mert azok is támadnak (emberi dolog), bizony pillanatonként támadhatnak ebben az ezredvégi elmebajban, melybe az európaiság most megint torkollni látszik. Először is megállapítást nyerhet, hogy mindenki veszélyeztetett. Ezt valahogy megszoktuk, megszokták még apukáék, nagytatáék, aztán úgy-ahogy feledtetni tudták a családba szorult meleg, zárójeles megoldásokkal, amilyenek a mégis karácsonyesték, az azértis húsvétok voltak. Kinn, mint valami császári Róma, az egész rezsím más szokásokat akart meghonosítani, benn, ahol és amekkora volt az épen maradt közösség, közeg: a családban, a házban, a faluban, a baráti körben tovább „dúltak” a régi szokások, vagy azok is. Mert lassú víz partot mos alapon minden mindent kikezdet, koptatott, fakított, ami nem csoda ennyi évtized alatt ennyi egymást váltó nemzedékben. Mégis szomorú, hogy újra és megint és most is arra kell ébredni, hogy mindenki veszélyeztetett. Nemcsak ott a dinári vagy kaukázusi tájakon, ahol őrjárat igazoltatja és szedi össze az „idegen” (etnikumú, vallású, arcki-fejezésű, megjelenésű) embert, ha-

nem ott is, ahol már lihegve, mint az épp szünetre lekongatott bokszolok, békén hagyják egymást a népek, népességek. Mert mindenki - vigyázat! - egyedi mivoltában veszélyeztetett. S ez megint olyan öskeresztényi, olyan katakombás! Megint kinek-kinek adatik és követeltetik a lelkiismeretével szembenézni, az opcióját jól meggondolni, a pártállását, szavazatát. meggyőződését tisztázni, odaajándékozni vagy megvonni. Mindenki veszélyeztetett, aki hiszi az eszményeket, melyeket vall. Ők voltak s ők lesznek (tehát valamennyien!), akiket változáskor hibáztatnak, bűnbakként állíthatnak középre (vagyis mindnyájan szoktak állni, csak van, akire ujjal, van akire pus-kacsővel mutogatnak). És mindenki minél veszélyeztetettebb - halmozottan veszélyeztetett (hiszen a többivel szemben „kisebbségi”, nő, férfi, gyermek, öreg, beteg, egészséges, barna, szőke, tanult, tanulatlan, kiszolgáltatott - minek soroljam!) -, annál intoleránsabb lesz. Ez az érdekes! Képtelen elfogadni egy hozzáállást, melyet elfogadván válik csak lehetővé az is, hogy őt a többi túri. Pedig a tolerancia nem gyengít egyénileg senkit s nem egyengeti az összességet sem, mint egyesek hiszik és hirdetik, azok a (megint) harsogó kemény fiúk, akik egyedül nem szeretnek, csak másokat csóditve szeretnek itt lenni, ott lenni, jelen lenni a világban: „Fogjuk meg, s vigyék”... Fogjuk, fogjuk, de vigyázat, mihez nyúlunk, az egész kor aknásítva van.

Temesi Ferenc

EGY EURÓPAI ÁLOM

Azt álmodni, hogy Amszterdam-ban van az ember, nem is olyan nehéz. Az egész országon végig lehet rohanni egy nap alatt. Csak nem szabad. A zöld színű, fehér erezetű játékházikók teli vannak titkokkal, igazi sorsokkal. Kisebb ország is van Európában, mint a magyar, ez szokatlan. A tengert is meg kell nézni, ha már itt vagytok, amely elég hideg és piszkos errefelé. Itt is csak felhőkből lehetnek hegyek, mint odahaza az Alföldön. Az itt álmodók mindent a tengernek és saját leleményességüknek és szívósságuknak köszönhetnek.

Nincs ezeknél toleránsabb nép egész Európában, mondja András alias P. Logky, készülődő író, az Egyetemi Könyvtár Szerzeményi Osztályának tizenegyeslövő bajnoka.

Én is engedékenyebb lennék, ha már kiraboltam volna a fél világot, állapítja meg Pali.

Ma a könyvesboltok napja van: először el kell menni a Kalverre, a Smith'snél, hajaj, hatféle Magritte-album van. Meg a Desolation Angels meg a legjobb összes művei. András az utcán vesz egy képeslapot. Ez van rajta:

I AM A
HOMOSEXUAL
CAPITALIST
POOR ARTIST
RAPIST
EXHIBITIONIST
SADIST
HETEROSEXUAL
PERVERT
SOCIAL WORKER
VOYEUR

A végére ez van írva:

Kérlek, hívj fel!

Telefonszám:

Ebből a Váci utcából el kell libbenni a Singelre az Au Bout du Monde nevű ezoterikus könyvesboltba egy pakli tarotért (legalább ötven fajtát tartanak). Még egy Hermész Triszmegisztoszról szóló könyv - és menekülés, itt ezer guldent simán ott lehetne hagyni. Visszafelé beugrani egy cigire meg egy sörré a Kamerba, amely tényleg

kamrányi hely, a dzsekid patentjára csavarodik egy szőke lány haja, amíg azt letekeritek! Utána be kell ugrani a Japán boltba, ecsetért, tusért, pecsétviaszért, bármiért, és hirtelen ráakadni a *Nem járt ösvények Dél-Nyugat-Kínában* című alapműre. Irány a Melkweg: a fűvlasztéknál csak a keleti filozófiai könyveké nagyobb. Illetve volt csak. Hé, vissza az egész, nyomás az Atheneumba, a Spuira; az összes Penguin itt imbolyog/totyog, vigyázat: szótárak, lexikonok! De még előtte benézni a Van Gennepebe, amely a leg-híresebb, ennek megfelelően a legnagyobbképpőbb antikvárium, de sose jön ki az ember üres kézzel.

Na, ezután kell elmenni az Old Man's Head Supplyba és venni legalább száz guldenért egy kis fémpipát, csukható tető, csatlakozó dohánytartó, becsavarozható szár, tisztító. Proto Pipe Deluxe, 34 dolcsi. Úristen, kiadtam ennyi pénzt egy pipáért? A kétségbeesés mián vissza kell sétálni a Singelre, és be kell menni az első útbaeső kocsmába. Leülök, és abban a pillanatban megjelen az este. Meg a pincér, és hoz három sört.

Körülnézel: még nem jártatok itt. Semmi különös, átlagos kocsmá, közepes beszélgetés, nem túl hangos zene: I'll see you then / As the dawnbirds sing / On a cold misty morning / By the Albert Bridge... Ez egy *anakroni* dal. Csönd telepszik az asztalhoz, bagóztok, isztok, aki szembeül az ajtóval, az kibámul a szürkületbe zuhant csatornára. András az ír kocsmat emlegeti, ahol az van kiírva a csapos fölötti táblán, de nem hollandusul: NE MESÉLD EL AZ ÉLETEDET!

Párizs túlságosan beképzelt arra, hogy francia, mondod váratlanul, és a *sale étranger* sokkal csúnyábban hangzik, mint a már-már befogadó *bloody foreigner* a felvágós, túlságosan angol Londonban.

És Berlin? Ez a pöfeteg gomba?, kérdezi András. A félig karbantartott, félig lerohadt Einheitsbrücke!

Az Egység hídja, mondja gúnyosan Pali.

Európa olyan kishatalmakkból áll, amelyek tudják ezt, vagy majd meg fogják tudni, mondod. Bár ha arra gondolok, hogy csupán százezer szavazaton múltott annak idején, hogy Amerikában ma nem németül beszélnek...

Pali int a következő körért.

Amerikába kell menni, hogy igazán európai légy, mondod.

És hogy magyar?

Sehova, mondja Pali. Maximum ebbe a kocsmába. Jól érezzük magunkat? Jól érezzük magunkat. Elég, ha angolul tudunk? Bánják, hogy milyen nyelven karattyolunk? Nem. Egyenlőek vagyunk. Igen. Ez Európa.

Csönd.

Ha egy rögtöt elmos a tenger, Európa lesz kisebb, mondá a költő, mondja András.

Az európai emberfajta egyesek szerint már kihalt, jegyzed meg csöndesen.

Intesz a pincérnek, a következő kör mellé hollandus borókapálinkát is kértek, most ifjút.

Mások szerint még meg sem született. Ez Pali.

Csupa filozófussal ülsz az asztalnál, otthon egymás torkának esnének ennyi pia után, hogy ki a magyarabb, egyáltalán, magyar-e a másik.

Kísértet járja be Európát, a gyöngegség, a habozás kísértete. Ez az András nevű filozófus.

De jó! Most nem kell szólni semmit sokáig.

Be kell laknunk Európát, gyerekek. Mint a többi népnek, mondja hazafelé menet.

Ezek nem is álmok, suttogá Pali az olvasóterem lámpasorainak csendes fényében, a kiflijét majszolva. Ezek logikusak. Az álmok nem.

Megérdemlik ezek, hogy velük álmodj?

Haha: álomba és pizsamába'!, súgja Papó, a könyvkiadó pult szélét kaparászva. Lehajtja a fejét.

Te a saját álmaidtól esel káprázatba, dűnnyögi András.

Nektek mese, nekem rizsescsésze, morgod.

EURÓPA SZÓTÁR

Európához való csatlakozásunk jeleként a napi hírek gyakoriságával kerülnek a szemünk elé a különböző európai intézmények nevei, és nem mindig könnyű eligazodni közöttük. Összeállításunk ebben kíván segíteni. E számunkban az Európai Közösség, az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet történetét, felépítését, működését és magyar vonatkozásait mutatjuk be. Az ismertető elkészítéséért a Külügyminisztériumnak tartozunk köszönettel.

EURÓPAI KÖZÖSSÉG (European Community)

Az Európai Közösségeket az 1951-ben alakult **Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK)**, valamint az 1957-ben aláírt Római Szerződés által létrehozott **Európai Gazdasági Közösség (EGK)** és az **Európai Atomenergia Közösség (Euratom)** alkotják. Eredetileg a Közösségeknek - egyfelől az ESZAK-nak, másfelől az EGK-nak és az Euratomnak - külön intézményei voltak. Az ESZAK-főhatóságát és az EGK Bizottságát 1967-ben összevonták, ekkor alakult ki a jelenlegi Európai Közösség (EK) intézményeinek rendszere.

Az EK-hoz ma tizenkét ország tartozik. Az alapító tagok: Olaszország, Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg és az NSZK. A csatlakozott országok időrendi sorrendben: 1973-ban Dánia, Írország és az Egyesült Királyság; 1981-ben Görögország; 1986-ban Spanyolország és Portugália. 1987-ben dolgozták ki az Egységes Európai Okmányt, majd 1991 decemberében Maastrichtban elhatározták az Európai Unió létrehozását. Az EK 1993-ban döntő lépést tett a további gazdasági, pénzügyi, szociális és politikai integráció felé, mivel életbe lépett az Egységes Piac, megszüntetve minden korlátot a Közösségen belül a személyek, áruk, a tőke és a szolgáltatások szabad mozgása előtt.

Közösségi intézmények

Az **Európa Parlament** fő feladatai a Bizottság tevékenységének figyelemmel követése, a közösségi költségvetés jóváhagyása vagy módosítása és a törvényhozás vizsgálata. A Parlament tagjait 5 évre választják, jelenleg 536 tagja van. Az országok által delegált képviselők száma az adott ország Közösségen belül képviselt súlyától függ (pl. NSZK 81, Dánia 18 képviselő stb.). A legközelebbi választások 1994 júliusában esedékesek. A Parlament írásbeli és szóbeli kérdéseket tehet fel a Bizottságnak és a Miniszteri Tanácsnak, kezdeményezheti a Bizottság felmentését (erre még soha nem került sor). Megvitatja és jóváhagyja a Közösséghez benyújtott tagsági kérelmeket, illetve harmadik országokkal kötött társulási és csatlakozási megállapodásokat. A Parlament törvényjavaslatot nem tehet, de felszólíthatja a Bizottságot a törvényjavaslat tételre.

A **Miniszteri Tanács** az EK döntéshozó szerve. A Miniszteri Tanácsban a tagállamok kormányainak képviselői vesznek részt, a Tanács neve és összetétele a téma tárgyától függően változik. A közösségi törvénykezés általában szabályzatok és utasítások formáját ölti. A szabályzatok kötelező erejűek és részévé válnak a nemzeti törvénykezésnek. A tagállamok

állandó képviselteinek vezetői Brüsszelben, hetente egyszer találkoznak az **Állandó Képviselők Tanácsában (COREPER)**. A Miniszteri Tanács elnöksége rotációs alapon változik, minden tagállam hat hónapon át tölti be az elnöki tisztséget és hivatalban levő külügyminiszterét erre az időre a Miniszteri Tanács elnökének funkciójával ruházták fel.

Az **Európai Bizottság** az Európai Közösség végrehajtó szerve. 17 tagja független a nemzeti kormányoktól, bár azok nevezik ki őket. Minden nagyobb ország két bizottsági tagot nevez ki, míg a kisebbek egyet-egyet. Megbízatusuk négy évre szól, és megújítható. Kollektív testületi tagként minden közösségi biztos - akárcsak egy miniszter valamely kormányban - felelős egy meghatározott tevékenységi területért vagy egy bizonyos kérdéskörben kidolgozott politika megvalósításáért, illetve azért a hivatali ágazatért (főigazgatóságért), amely a szóban forgó területtel foglalkozik. A Bizottság biztosítja az alapszerződések előírásainak betartását, kidolgozza a közösségi törvényjavaslatokat (szabályzatok és utasítások), majd az előírások jóváhagyása után gondoskodik azok végrehajtásáról. A Bizottság szankciókat alkalmazhat a közösségi törvényeket megsértő tagállamok ellen, beleértve azt, hogy az **Európai Bíróságon** eljárást indíthatnak ellenük.

Az **Európai Tanács** a tagállamok állam- és kormányfőinek

rendszeres találkozója, amelyen jelen vannak a külügyminiszterek, továbbá az EK Bizottságának elnöke. A Tanács elnökségenként legalább egyszer ülésezik, de előfordulhat, hogy egy ország elnöksége alatt több találkozóra is sor kerül. A találkozókon hozott döntések jogilag ugyan nem kötelező érvényűek, de politikai lendületet és irányvonalat biztosítanak a Közösség formálásához. Az elmúlt években számos nagyfontosságú döntést hoztak és fontos irányelveket dolgoztak ki. (Az 1992 első felében Lisszabonban megtartott ülésen határoztak arról, hogy minden újonnan felvett tagországnak el kell fogadnia az ún. *acquis communautaire-t*, az ezt követő edinburgh-i találkozón hoztak döntést a Dániának nyújtott kompromisszumról, valamint elfogadták a második Delors-tervet az EK belső költségvetéséről.)

Az Egységes Európai Okmány (Single European Act)

Az Okmány 1992. december 31-én határozta meg azt a dátumot, amelyre be kell fejezni az Egységes Piac kiteljesítését. Az Egységes Okmány megváltoztatta a döntéshozatal eddigi módját a Miniszteri Tanácsban. Ennek értelmében - a pénzügyi témákat és a személyek szabad mozgását kivéve - az egységes piac megvalósítását érintő minden kérdésben elegendő a döntéshez a többségi szavazás, a kérdésben tehát nem szükséges valamennyi résztvevő egyetértése. A nagyobb horderejű döntéseknél esetenként minőségi többségű szavazás szükséges. Az Egységes Okmány egyik fontos elve a „szubszidiaritás”. Ez azt jelenti, hogy egyetlen döntést sem szabad az európai kormányzat magasabb szintjén meghozni, ha ala-

csonyabb szinten a kérdést jobban át lehet tekinteni.

Az Európai Unióról szóló szerződés

1991 decemberében Maastrichtban határozták el az Európai Unió létrehozását. A szerződés legfontosabb elemei: az **Unió állampolgársága; Gazdasági Unió:** amely alapján a tagállamok gazdaságpolitikájának fő iránya közös; **Pénzügyi Unió,** amely keretében a Közösségnek legkésőbb 1999. január 1-jétől közös pénzügyi politikája lesz, tehát közös pénz lesz forgalomban, továbbá létrehozna *Európai Központi Bankot*; **Politikai Unió,** amely magában foglalja a közös kül- és biztonsági politikát, az Európai Parlament szerepének növelését, valamint közös politikát néhány igazságügyi és belügyi kérdésben.

Az EK kapcsolatai Magyarországgal

Magyarország volt az első közép- és kelet-európai ország, amely kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást írt alá az Európai Közösséggel. A megállapodás 1988. december 1-jén lépett életbe. Lengyelországgal együtt Magyarország volt az első közép-európai ország, amely a **PHARE program** támogatásában részesült. Ez a térítésmentes program, amely 1990-től indult be, és évente mintegy 100 millió ECU támogatást irányoz elő, arra szolgál, hogy kulcsfontosságú területeken technikai segítséget nyújtson az erre kiválasztott kormányoknak országuk piacgazdaságra való átalakításához. A PHARE program keretében megvalósított projektek a mezőgazdaság, a

környezetvédelem, a gazdasági szerkezetváltás, az emberi erőforrások, a szociális és pénzügyi szektor, továbbá a kis- és középvállalatok előtt álló feladatok megoldását mozdítják elő.

1991 decemberében új típusú megállapodást írt alá az EK és Magyarország: a Magyarországon általában társulási megállapodás-ként ismert szerződést hivatalosan **Európai Megállapodásnak** nevezik. A megállapodás fokozatos átterést irányoz elő a kölcsönös szabadkereskedelemeire. Ennek megvalósítása „aszimmetrikus”, amin az értendő, hogy a Közösség hamarabb nyitja meg piacát a partnereinek áruja előtt, mint fordítva, azok a közösségi termékek előtt. Az aláíró országnak messzemenő reformokat kell megvalósítania, ily módon fokozatosan kiteve gazdaságát a nemzetközi versenynek. A megállapodást eddig Olaszország és Franciaország kivételével minden EK-tagország ratifikálta, a fenti két ország ratifikációját követő változások egyike a Társulási Tanács létrehozása, amely az eddig működő Vegyesbizottságot váltja fel.

Magyarország számára fontos lépést jelentett az Európai Tanács 1993. június 21-22-én meghozott koppenhágai határozata, amelynek értelmében az EK megerősítette, hogy a kelet-közép-európai országok idővel teljes jogú tagok lehetnek. A kelet-közép-európai országok közül eddig hat ország írt alá társulási megállapodást az EK-val (Magyarország, Lengyelország, Cseh Köztársaság, Szlovákia, Románia, Bulgária). A tagság kritériumai a következők: demokratikus intézményrendszer, az emberi jogok teljes tiszteletben tartása, valamint az adott ország gazdaságának megfelelő „érettsége” az EK csatlakozásra. A csatlakozás menedzselése két- és sokoldalú szinten folyik. Kétoldalú szinten működik a Vegyesbizottság mint tárgyközi egyeztető szerv, továbbá annak különböző albizottságai, valamint a Parlamenti Bizottság. A többoldalú egyeztetésre az EK Trojka (a soros, a legutóbbi és a soron következő elnök) és a Hatok (a hat társult ország) rendszeres találkozóin kerül sor.

EURÓPA TANÁCS

(Council of Europe)

Az Európa Tanács 1949. május 5-én alakult, székhelye Strasbourg. A szervezet célja az összeurópai együttműködés intézményesített formájának megteremtése. Ebben az értelemben beszélhetünk az ET küldetéséről, munkafolyamatáról és felépítéséről.

Az ET küldetése

Az ET küldetésének alapja a közös Európáért megfogalmazott célok megvalósítása, azaz a parlamentáris és pluralista demokráciák megteremtése Európában; az emberi jogok védelme, ideértve az egyéni, szociális és gazdasági jogokat; a jogállamiság elve (*rule of law*), ami azt jelenti hogy közhatalóság csak a parlament által hozott törvények értelmében járhat el; a megosztott és ellenőrzött hatalom gyakorlása, ami egyenlő esélyeket biztosít minden ember számára.

Az ET felépítése

A *Parlament* *Közgyűlés* a tagállamok nemzeti parlamentjeinek képviselőiből áll, évente háromszor ülésezik. A *Parlament* *Közgyűlés* összetétele jelzi az egyes tagországok politikai pártjainak országain belüli súlyát. A *Parlament* ajánlásokat dolgoz ki és terjeszt a *Miniszteri Bizottság* elé.

A *Miniszteri Bizottság*ot a tagországok külügyminiszterei alkotják, évente kétszer ülésezik. A külügyminiszterek megbízottjai (általában nagykövetek) havonta tanácskoznak, ezen a fórumon határozzák meg az Európa Tanács programját, és fogad-

ják el költségvetését. A *Miniszteri Bizottság* állandó fórumot biztosít az európai együttműködés politikai kérdéseinek és a közös érdekeltsgű nemzetközi problémáknak a megvitatására. A *Miniszteri Bizottság* irányítása alatt számos állandó vagy *ad hoc* bizottság (jogi, kulturális, emberi jogi, környezetvédelmi stb.) működik.

Az ET másik két fontos szervezete a *Helyi és Területi Önkormányzatok Állandó Konferenciája*, valamint az *Ifjúsági Központ* és *Alapítvány*.

Az ET munkafolyamata

Az Európa Tanács a fent ismertetett két fő szervezeti egységén (*Parlament* *Közgyűlés*, *Miniszteri Bizottság*) keresztül működik az ET konzultatív szerve. A *Parlament* *Közgyűlés* javaslatokat terjeszt a *Miniszteri Bizottság* elé. Az előkészítő munkát a *parlament* *bizottságok* végzik. A *Miniszteri Bizottság* az ET döntéshozó szerve; a döntések egyik formája a kormányokhoz intézett ajánlás, a másik pedig olyan európai konvenciók és megállapodások elfogadása, amelyek az azokat ratifikáló országok számára kötelező érvényűek. A konvenció tervezetek és ajánlások kidolgozását a kormányszakértőkből álló *bizottságok* végzik. A két munkafórum tevékenységét egy több száz európai tisztviselőből álló *Titkárság* segíti, amelynek jelenlegi főtitkára a francia származású Catherine Lalumière.

Az emberi jogok területén kifejtett tevékenység

Az 1950-ben megfogalmazott Európai Emberi Jogi Konvenció az egyének alapvető jogait és szabadságát védi. Az ET a Konvencióval egy olyan egyedülálló rendszert hozott létre, amely lehetővé teszi, hogy államok és egyének egyaránt panaszt tessenek egy másik, szerintük a Konvenciót sértő ország ellen. Ezekkel a panaszokkal először az Európai Emberi Jogi Bizottság foglalkozik, amely aztán az esetet továbbbíthatja a strasbourgi Emberi Jogi Bíróságnak. Amennyiben az ügy nem kerül a Bíróság elé, akkor a Miniszterek Bizottsága dönti el, hogy valóban konvenció-sértés történt-e. Az új tagországok felvételének alapfeltétele a Konvenció aláírása.

Magyarország szerepe az ET-ben

1989-ben néhány közép- és kelet-európai ország különleges státuszt nyert az ET-ben, lehetőséget kapva arra, hogy nem tagállamként is részt vehessen - szavazati jog nélkül - a szervezet ülésein. Az elmúlt három év folyamán a régió országai közül elsőként Magyarország, 1990. március 6-án vált az ET teljes jogú tagjává. Hazánk azóta az ET által biztosított lehetőségek minden területén aktívan részt vesz, és több ET konvenciót aláírt.

EBEÉ EURÓPAI BIZTONSÁGI ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSI ÉRTEKEZLET

(Conference on Security and Cooperation in Europe, CSCE)

A Helsinki Záróokmány aláírása után az 1970-es évek végén, 80-as évek elején a kelet-nyugati kapcsolatok jelentős romlásának lehettünk

tanúi, az EBEÉ folyamat azonban túlélte ezt a nemzetközi válságot és a 80-as évek második felében egy olyan folyamat született, amely eny-

hítette a konfrontációt és létrehozta a bizalom elemeit a biztonságpolitika terén. Ez 1989 januárjában megerősítést nyert a Bécsi Záródoku-

mentum elfogadásával. A helsinki folyamat ezzel olyan nemzetközileg egyedülálló jelenséggé fejlődött, amely nem hasonlítható egyetlen nemzetközi szervezethez sem. Legfőbb sajátossága az, hogy ez az egyetlen olyan fórum, amelyen Európa összes állama, valamint az USA és Kanada konzultálhatnak, javaslatokat tehetnek és együttesen felléphetnek a biztonságpolitika, a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés, a környezetvédelem és a humanitárius kérdések területein.

1973-1975, Helsinki-Genf

Az értekezlet első szakasza Helsinkiben kezdődött 1973-ban, a tagállamok külügyminiszteri szinten képviseltették magukat és elfogadták a Helsinki Konzultációk Záró Javaslatait az ún. „kék könyvet” (Final Recommendations of the Helsinki Consultations). Ezután Genfben szakértői szinten folytatódott a tárgyalások kisebb megszakításokkal egészen 1975-ig. Ennek eredményeként született meg 1975. augusztus 1-jén a Helsinki Záróokmány, amely négy részből, ún. kosárból áll (*four baskets*). Az első kosár az európai biztonsági kérdéskörrel, a második a gazdasági, tudományos-műszaki és környezetvédelmi együttműködéssel, a harmadik a humanitárius és egyéb kérdésekkel, a negyedik a konferencia folytatásával (*follow up*) foglalkozik. A Záróokmány aláírásával tehát az Értekezlet nem ért véget, hanem utótálcázók követték.

1977-1978, Belgrád

Az első EBEÉ utótálcázóra meghatározó hatással volt a romló nemzetközi helyzet. Az ülést Kelet és Nyugat nagymértékű vitái jellemezték főként az emberi jogok területén. Mivel egy alapvető kérdésben sem született végső egyetértés, a

belgrádi találkozó egy rövid záródokumentummal fejeződött be.

1980-1983, Madrid

A belgrádi találkozót követően a nemzetközi helyzet tovább romlott. Madrid az EBEÉ történetének egyik leghosszabb találkozója. A Záródokumentum a Helsinki Záróokmány számos tételét megerősíti. Számottevő fejlődés az első kosárban történt, amelyben egy többfázisú konferencia összehívásáról döntöttek a Bizalom és Biztonságerősítő Intézkedések területén (Confidence- and Security-Building Measures, CSBMs). A madridi záródokumentum jelentős részt szentelt az emberi jogok kérdésének is, valamint különféle témakörökben szakértői találkozók szervezését irányozta elő.

1986-1989, Bécs

A nemzetközi helyzet alapvetően javult az előző tárgyalásokhoz képest, ami pozitívan hatott a bécsi találkozóra. A bécsi záródokumentum elsősorban az emberi dimenzió területén jelentett előrelépést.

Az EBEÉ fennállásában fordulópontot jelentett 1990 novemberében a **Párizsi Charta** aláírása (Charter of Paris for a New Europe). A Párizsi Charta intézményesítette az EBEÉ-t, létrehozta a prágai EBEÉ titkárságot, a varsói Szabad Választások Irodáját, amelyet később Emberi Jogok és Demokratikus Intézmények Irodájának neveztek el, valamint a Konfliktus-megelőző Központot Bécsben. Megalakult a „Tanácsülés”, a tagországok külügyminisztereinek évente megrendezett találkozója. Ugyancsak felállították a Vezető Tisztviselők Bizottságát (VTB). Jelentős eredményt jelentett, hogy az ún. „emberi dimenziót” felvették az EBEÉ állandó napirendjére, azóta több emberi dimenzió találkozóra került sor (Koppenhága, Genf, Krakkó, Moszkva).

Magyarország az EBEÉ- folyamatban

Magyarország számára ma a délszláv válság kezelése jelent kiemelt prioritást. A VTB egyetértését adta a délszláv konfliktus kiterjedésének megakadályozását hivatott EK-megfigyelők küldéséhez Magyarországra, Albániába és Bulgáriába, valamint az ENSZ-szankciók betartását támogató missziók küldéséhez Magyarországra, Romániába és Bulgáriába. A grúz-oszét konfliktus rendezéséhez való EBEÉ-hozzájárulás magyar vonatkozása, hogy az EBEÉ soros elnöke 1992 őszén dr. Gyarmati István magyar nagykövetet kérte fel: személyes képviselőjeként a helyszínen vegye fel a kapcsolatot az érintett felek vezetőivel. Az 1992. decemberi stockholmi Tanácsülés a konfliktusmegelőzés fontos elemeként életre hívta az EBEÉ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának intézményét. A **Nemzeti Kisebbségi Főbiztos** tisztségére Max van der Stoel holland külügyminiszter kapott kinevezést, aki 1993 februárjában szlovákiai tárgyalásait követően Budapestre látogatott. A Főbiztos kezdeményezte egy szakértői bizottság felállítását, amely két éven át rendszeresen vizsgálja a Magyarországon és a Szlovákiában élő kisebbségek helyzetét. A magyar és a szlovák hozzájárulást követően felállított finn, kanadai és belga szakértőkből álló bizottság először szeptember utolsó harmadában keresi fel a térséget, s jelentését, ajánlásait eljuttatja az érintett két kormányhoz. 1992 nyarán Budapesten tartotta első, alakuló Közgyűlését az EBEÉ parlamenti dimenziója, amely egyik alelnökévé Bratinka József országgyűlési képviselőt választotta. Megkezdődtek az előkészületek az 1994 szeptemberében Budapesten megrendezésre kerülő EBEÉ Felülvizsgálati Konferencia és az azt követő csúcstalálkozó megszervezésére. ■

HÍRADÁS KÁRPÁTALJÁRÓL

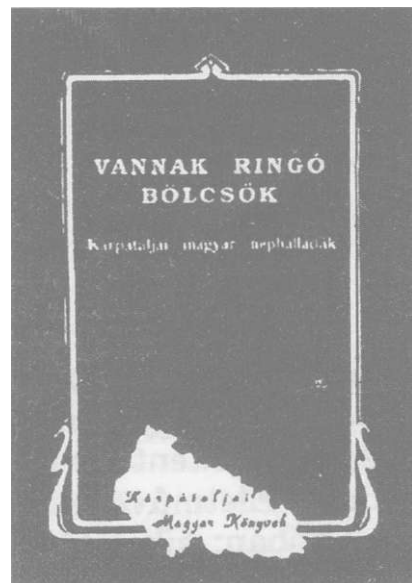
Én, Vári Fábián László,
itt vagyok!

A kárpátaljai magyar irodalom iránt érdeklődők szűk családja már régóta várta és remélte, hogy Vári Fábián László gyakran szavalt és énekelt versei előbb-utóbb köteté állnak össze. A sokáig

mellőzött, betiltott, keveset, de mindig megszenvedett, kiérlelt verseket publikáló költő nagy elégtétele ez a kötet (*Kivont kardok közt*, Ungvár-Budapest, 1992.).

De nem csak a költőnek, hanem a folklór-kutatónak is elégtellel szolgált az idő. Ez év tavaszán megjelent a kárpátaljai magyar népballadákat tartalmazó gyűjteménye is (*Varinak ringó bölcsők*). Túlzás nélkül állítható, hogy Kallós Zoltán balladaskönyve óta ez az egyik legnagyobb vállalkozása a határon túli magyar folklórkutatásnak. Vári Fábián László csodat tett, amikor fölényes szakmai tudással rendszerezte és hosszú bevezető tanulmányban értelmezte a kárpátaljai magyar népballada mibenlétét. A sarlatánság és a dilettantizmus helyi tobzódása után tudományosan is hitelesen tárja elének szülőföldje

balladakincsét. Reklámként hangzik, de igaz: ilyen gazdag anyagot bemutató gyűjteményre sem a szűkebb szakma, sem az olvasó nem számított. Szép, komor arcát látjuk ezekből a balladákban a kárpátaljai - nagydobronyi, fornosi, haranglábi, nagypaládi - asszonyoknak, férfiaknak. Vári Fábián e kötetével azt is bizonyította: bárati, szakmai segítséggel az egyéni ambíció diadalmaskodhat az intézményesen demonstrált dilettantizmussal szemben.

Balla Gyula

LENAU HÁZ PÉCSETT

A pécsi Lenau Ház a Baranyában és Dél-Dunántúlon élő magyarországi németek művelődési és egyesületi életének otthon adó központja. A ház átadását (1989) megelőzte a Lenau Egyesület megalakulása 1985-ben, melynek kezdeményező munkája, közös élményeket teremtő rendezvényei, estjei nyomán számos baranyai sváb faluban alakult önálló nemzeti-ségi egyesület. 1993. április 1-je óta ebben a házban működik a Magyarországi Németek Szövetségének pécsi regionális irodája, amely folytatja a sikeres kulturális szervezőmunkát, el látja a helyi németiség érdekképviseletét, és közvetíti a németországi kapcsolatokat.

MTI fotó: Kálmándy Ferenc

DB, AZAZ DEUTSCHE BÜHNE

Szekszárd környékén százezres német nemzetiségű magyar állampolgár él. A legfrissebb generáció tagjai már alig, vagy egyáltalán nem beszélnek németül. Az Európa-szerre feltámadó nemzeti identitás-törekvések alapkérdése az anyanyelv őrzése és ápolása. Ezért már 1983 nyarán megalakult kísérleti jelleggel a Deutsche Bühne, a Német Színház Szekszárdon, s első ténykedése rendhagyó irodalomórák szervezése volt, természetesen német nyelven, a környék iskoláiban. Később szórványos színházi előadások is születtek, egy konstans társulat első csírái 1985-ben fedezhetők fel. Majd 1989-től a szekszárdi Német Színház önálló intézménnyé vált. Az első időszak nehézségei után 1992 tavaszán a megye új igazgatót nevezett ki, a német nyelvterületen, főként Grazban évekig rendezőként tevékenykedő Frigyesi Andrást, aki az elmúlt másfél évben színvonalas, profi színházat szervezett.

Mindenekelőtt megszerezte a város egyik legszebb épületét a Garaytéren, egy hamisítatlan „Jugendstil” ékszerdobozt, melyben mozi működött. Korabeli belső tér és berendezés, kis nézőtér, kicsi - azóta megnövelt - színpad: eszményi helyszín egy kamaraszínház működéséhez. Az ünnepi nyitóelőadás - ha az anyagiak és az építőipar istenei engednek - 1994 tavaszán jöhet létre.

Addig is a szocialista nagyozolás kultúrközpont-monstrumában, minden tekintetben nehéz körülmények között zajlott és zajlik e második évadban is a munka, a társulat- és közönségépítés stratégiája szerint. Megszabadulva az amatőr-amatőrismus esetlegességeitől, színvonalas, szakmailag értékelhető, profeszionális előadások születtek, melyek telt házas közönséget vonzottak: *Damenbekanntschafthen*, *Frauentanz*, *Dreigroschenoper*. Nagy sikere van az ifjúsági előadásoknak, ezzel a német anyanyelv aktivizálásának és megőrzésének misszióját tel-

jesíti a színház, az anyanyelvüket már feledő generációk körében. Lassan kialakul az állandó társulat, németül beszélő vendégművészek támogatásával. Német vendégrendező, színészek, dramaturgok meghívásával a nyelvi otthonosság és profizmus színvonalát kívánja emelni az új vezetés.

Sikerült tisztos összeget szerezni egy meghívásos drámapályázatra. A meghívottak: Martin Walser, Franz Xaver Kroetz és Peter Turrini. A tematikai kötöttség nélküli meghívás

egyetlen feltétele, hogy darabjuk ősbemutatója Szekszárdon legyen.

A Deutsche Bühne kamaraopera- és operettelőadásokat is tervez. Vendégjátékok, csereelőadások szervezésével a színházi élet hazai és külföldi vérkeringésébe kíván bekapcsolódni. Eddig a budapesti Várszínházban vendégeskedett a társulat, a jelen évadban pedig Ausztriába és Németországba, Grazba és Bautzenbe látogat.

A Deutsche Bühne vezetősége tudatában van annak, hogy Közép-Európa elfekélyesedett nemzeti és nemzetiségi válságzónájában különösen fontos feladat megmutatni a világnak és szomszédainknak, hogyan lehet és hogyan kell a nemzetiségek számára otthonná tenni az országot, ahol élnek. E nagy cél érdekében engedtem magam is a hívásnak, hogy vállaljam a Deutsche Bühne művészeti vezetőjének a posztját.

Görgy Gábor

NÉMET-MAGYAR GIMNÁZIUM GYÖNKÖN

Új kollégiumot kapott a gyönki Tolnai Lajos Gimnázium, kényelmes szállást negyvenhat diákjának és szolgálati lakást egy tanárjának. Az építkezés költségeihez jelentősen hozzájárult a Német Szövetségi Köztársaság: a hazai német nyelvi képzés ügyéről, a magyarországi németiség anyanyelvi kultúrájának emeléséről van szó.

1806-ban Csicsvai András német

Az iskola

szóra Nagyszékelybe adta fiait, s hogy azok a latin nyelvvel is megismerkedjenek, egy helybéli fiús apával. Keck Dániellel összefogva „szállást vett” Laky István instruktornak, Így kezdődött az iskola története, amely jól alakult volna, ha a helyi feltételek ki nem kezdik a helyzetét. 1812-ben gyönki birtokosok karolják fel az iskola ügyét, alapítványt tesznek, telket adnak, s a község ettől fogva a magáénak érzi gimnáziumát. Amikor száz év múlva a közeli nagyobb települések szemétközelnek rá, a gyönki közösség új alapítványra fog

A kollégium leány-részlege

A kollégium fiú-részlege

össze, hogy megtarthassák iskolájukat. Megkezdődött az épület bővítése, de közben jött az első világháború, a háború után jött az infláció. Az alapítványra letett összegből végül két köbméter fára tellett.

Gyöngyös ragaszkodásából és a csúszó-cseppenő központi támogatásokból a gimnázium talpon maradt. Úgy számolják, hogy története folyamán több mint tizenháromezer tanulónak adott középfokú végzettséget. Jelenleg összesen kétszázhatvanen tanulnak az általános tantervű, a magyar-német oktatási nyelvű és a német nemzetiségi tagozaton. ■

FINNUGOR NÉPEK OROSZORSZÁGBAN

Az oroszországi finnugor népek közös etnikai gyökerekből erednek és rokon nyelvek kötik őket egymáshoz. Az egyik legjelentősebb kapocs közöttük a keresztény vallás, bár többségüknél a keresztény kultúra magán hordja a pogány kultusz jegyeit is.

Jelenleg az Orosz Föderációban körülbelül 3,5 millió finnugor él. és ezek egy része kis létszámú nemzetiségekhez tartozik.

Az etnikai csoportok nagysága jelentősen meghatározza az anyanyelv alkalmazásának és funkcionálásának feltételeit, a művészet, a kultúra fejlődését. Kevésbé valószínű, hogy a kisebb létszámú népek, etnikai csoportok nyelvei valaha is a tudomány és a közép- vagy felsőfokú intézmények nyelvét tudnak válni. És bár a finnugor népek többségénél ez a probléma nem áll fenn, arról sem szabad megfeledkezni, mekkora különbségek tapasztalhatók etnokulturális téren például az észtek és a mordvinok között, holott a két nép egyforma lélekszámú.

Egy etnikum felemelkedésének szempontjából óriási jelentősége van a politikai státusnak. Egészen mások a nyelv, a kultúra szabad fejlődésének lehetőségei olyan független országokban, mint Finnország, Magyarország vagy Észtország, és mások az Oroszországhoz tartozó: a karéi, a komi, a mari, a mordvin, az udmurt autonómiákban. A formális szuverenitás kikiáltása és a pusztán „autonóm” szó semmit sem változtat, ha a Legfelső Tanácsban, amely e szuverenitást törvénybe iktatta, elenyésző számban vannak a finnugor népek képviselői. És ilyen körülmények között várható-e, hogy valaha is megszületnek azok a nemzetiségi törvények, amelyek az ös-nemzetek érdekeit, a nemzetiségi kultúrák újraéledésének és fejlődé-

sének a törvényes lehetőségeit biztosíthatják? Ráadásul ott vannak az autonóm státussal sem rendelkező permjákok, hantik és manysik is.

Van olyan elképzelés, miszerint a finnugor népek esetében az lenne ideális, ha mindegyikük szuverén, független állammal rendelkezne. Az élet realitása azonban azt mutatja, hogy ez lehetetlen és nem is lenne célszerű. Szerintem a többnemzetiségű államon belül biztosított széleskörű autonómia szolgálná a leginkább a nemzeti kultúra fejlődését, és ezt el lehetne érni a legkisebb etnikai csoportok esetében is.

Az etnokulturális és társadalmi fejlődés szempontjából elvi jelentősége van az őslakosság sűrű telepítésének és annak, hogy az adott népcsoport tagjai többséget alkossanak a nevüket viselő államban, illetve az állami jellegű közigazgatási alakulatban. Jelenleg az oroszországi finnugorok a „saját” közigazgatási területeiken mindenütt kisebbségben vannak.

A harmincas években a marik, a mordvinok, a karélok és mások saját köztársaságukon kívül is oktathatták és használhatták anyanyelvüket, ápolhatták és fejleszthették kultúrájukat. A harmincas évek végétől ez a lehetőség megszűnt, megfosztották őket attól a lehetőségtől, hogy gyermekeiket anyanyelvre oktathassák.

Az anyanyelvet céltudatos, előre kitervelt nemzetiségi politika készítette ki az iskolákból és a társadalmi életből. A Szovjet Kommunista Párt hatvanas években hozott határozata már az első osztálytól bevezette az orosz nyelv oktatását. Az anyanyelvet egyre inkább csak a családban használták.

A finnugor népek kulturális fejlődését tovább nehezíti az, hogy e népek többsége belső aletnikumokra oszlik, más-más nyelven és nemzeti öntudattal. A karéi dialektusok között például igen nagy a különbség, úgyhogy mindeddig egységes

irodalmi nyelvet sem sikerült létrehozniuk.

És most, amikor felvetődik az állami nyelv kérdése, vajon a mordvin, a komi, a mari, az udmurt nyelvek be tudják-e tölteni e szerepet? A realitásokat nézve a kérdés jogosnak látszik. Hiszen e népek íróinak a többsége orosz nyelven ír, és az anyanyelv még a mindennapi életből is kizorul.

Az orosz alkotmány minden egyes orosz állampolgárnak biztosítja az állami hivatalokban az anyanyelv használatát. Ez a törvény mindaddig csak papíron létezik, amíg a hivatalnokokat nem a nyelvtudás szerint válogatják. A nyelvhasználat körül kialakult vita szemléltetésére megemlítek egy példát. Amikor a Mari Köztársaságban nyilvánosságra került az elnöki poszt bevezetéséről szóló törvényjavaslat, és kiderült, hogy a jövőbeli elnöknek bírnia kell mind a mari, mind az orosz nyelvet, a törvényjavaslatot tömeges támadások érték, és a támadók között szép számmal voltak marik is.

A nemzeti megújulásban az értelmiségnek kell a meghatározó szerepet játszania. Súlyos probléma, hogy az oroszországi finnugor népeknek nincs saját városi értelmiségük. Az értelmiséggel második nemzedéke szinte azonnal eloroszosodik, és elszakad az ősi gyökerektől. E népek új szellemi rétege főleg falusi fiatalokból verbuválódik. A mari, a mordvin, az udmurt és más nemzetiségű tudósok, írók és művészek szinte kivétel nélkül első generációs értelmiségiek, azaz - félértelmiségiek.

Észt tudósok összeállították *Az etnikumok piros könyvét*, amely a létükben fenyegetett népeket és népcsoportokat tartalmazza. A helyzet komolyságát mutatja, hogy az Oroszországban élő összes finnugor nép szerepel benne, beleértve az észteket és a finneket is. ■

A cikk szerzője mari (cseremisiz) származású történészprofesszor, a Mari Egyetem regionális történelem tanszékének a vezetője.

1956 AUSZTRIÁBÓL NÉZVE

Szépfalusi István 1956 októberi naplójából

1956. október 27.

Reggel nyolc órára Németújvárra hajtok. A *Die Presse*-t, s a motoron lapozom át:

„A lengyelek különrepülővel vért küldtek Budapestre... Az Osztrák Vöröskereszt a magyar határra érkezett kérésre véradó akciót kezdett. Ezt támogatja König bécsi érsek... Dr. Peinsipp budapesti osztrák követ vezetésével hattagú osztrák személygépkocsi-konvoj érkezett Bécsbe, egyik tagja egész oldalas beszámolót írt a budapesti eseményekről... Már páncélosok is harcolnak »magyar« oldalon... Vénfürdő Mosonmagyaróváron... Puskás Ferenc állítólag Miskolcon a harcokban elesett... A bécsi magyarok megtartották az imaórát. »Harcoló honfitársainknak lelkiükben segíteni akarunk.« A szószéket koronás címerű magyar zászlóval díszítették...”

Miközben Németújvárról Kukmérre motoroztam, állandóan azon tanakodtam, hogy ez így nem mehet tovább. Valamit tenni kell! De mit és hogyan? Nem elég, immárom három napja, csak tájékozódni. Hazaérve azonnal íróasztalhoz ültem. Táviratot fogalmaztam, majd azt legépeltem: „Bitte sehr dringend Hilfe für Ungarn. Man müsste LWF Hilfsbüros sofort in Raab und in Budapest eröffnen. Wirke geme mit. War schon in Ungarn. Bitte um Antwort” (Nagyon sürgősen segítséget kérek Magyarországra számára. Győrtől és Budapesten az Evangélikus Világszövetségnek azonnal segélyező irodát kellene nyitnia. Szívesen közreműködök. Már voltam Magyarországon. Választ kérek.)

(...)

1956. október 30., kedd

Lógok a rádión, hiszen délelőtt megalakult a Szabad Magyar Rádió. A Kossuthot kitűnően fogom. Döbbenetes a híryanaga.

Most Kádár János államminiszter beszél... „...Elvtársak, munkatársaink! Pártunkra az elmúlt évek rossz vezetése következtében nagy, súlyos terhek árnya vetődött. Ezekről teljes mértékben tiszta lelkiismerettel, bátor, egyenes elhatározással, meg kell szabadulni. A párt sorai meg fognak inogni, de én nem tartok tőle, hogy a tiszta, becsületes lelkű, őszinte szándékú kommunisták lesznek hűtlenek... - ...Győztünk. Láttátok. Lássátok be végre, hogy nincs erő, amely visszatéríthet bennünket a régi útra. A megállapodás értelmében járjatok el, csatlakozzatok a honvédséghez, hadd éljen szabadon a lakosság. Teljesítettük feladatunkat. Dicsőség érte! Éljen a szabad Magyarország.”

Felolvassuk Nagy Imre miniszterelnök üzenetét a magyar néphez: „Magyar testvéreim! Tudatunk

benneteket, hogy a kormány kezdeményezésére a szovjet hadsereg csapatainak kivonulása megkezdődött. Minden hatóság, az ország minden polgára az elvonulás rendje biztosítása érdekében tartózkodjék minden provokatív, zavaró, vagy ellenséges cselekedettől, hogy így is hozzájáruljon a szovjet hadsereg csapatainak a kivonulásához. Nagy Imre, a minisztertanács elnöke. - Az AFP jelenti Bécsből, hogy Nagy Ferenc, az emigrációban élő volt magyar miniszterelnök, aki a múlt éjszaka érkezett meg Bécsbe a francia fővárosból, ma reggel visszautazott Párizsba. Az osztrák hatóságok tudomására hozták, hogy ausztriai tartózkodása nem egyeztethető össze az ország semlegességével...”

Délután telefonhívás a segélyszolgálattól. Visszaérkeztek a mieink Kismartonból, hoztak vöröskeresztes igazolványokat. Az enyémet holnap megkapom. Reggel nyolckor találkozunk a Hamburgerstraße 3-ban és indulunk Győrbe. (...)

1956. október 31., szerda

(...) Késve indult az öt személygépkocsiból és két teherautóból álló kocsisor. Elöl Schager igazgató úr haladt, utána jöttünk mi W 410.902 rendszámú amerikai Chevrolet kocsinkkal. (...)

Kismarton. Megálltunk, minden kocsira kitettük az osztrák zászlót és felhúztuk a vöröskeresztes karszalagot. (...)

Sopron. Majdnem minden lakás ablakában nemzeti színű zászló lobogott, de közepéből kivágták a vörös csillagot. Több helyen fekete zászlót is láttunk, a családok nyilván a harcokban elesett halottaikat gyászolták.

1956. november 1., csütörtök

(...) Olvasom az osztrák napi sajtót:

„Magyarország az oroszok kivonulása után: Semlegesség osztrák mintára. Kivonultak az orosz csapatok Budapestről - Négyszeres úttorlasz a Bécs felé vezető útszakaszon. - A hadsereg szolidáris a szabadságharcosokkal. - Politikai rendezésnehézségekkel.”

Az úttorlaszok érdekelnek. Holnap ismét Sopronnak kell mennünk, ez a lényeg. Győrben nehézségekre számíthatunk, de majdcsak keresztülvergődünk a városon, esetleg ismerősök révén a kertekalján. Döbbenetes hír más frontról:

„Moszkva és Washington ellenében: Kairót bombázta a brit légierő. Franciaország és Nagy-Britannia közös katonai akcióval megszállja a Szuezi-csatornát. Hadműveletek tegnap este óta...”

A második oldalon is magyar hír az első:

Magyar határőrök ellenőrzik az osztrák Evangelisches Hilfswerk élelmiszersegélyt szállító autóit

„December 31 -ig kivonulnak a szovjetek. - A Varsói Szerződést felmondták. - »Éjjel és nappal minden hullámhosszon hazudtunk« vallották be a magyar rádiósok... - Az 1945 előtti események nem ismétlődhetnek meg. - Mikojan szovjet miniszterelnök elh拉斯ztotta ausztriai utazását. Puskásél...”

1956. október 2., péntek

Bécs. Kilenc óra tájban indulunk. (...)

Sopron. A városban most is nagy feltűnést keltettünk. Ismét osztogattak röplapokat. Egyet elkértem:

„ENSZ-csapatokat Magyarországra? Nem volt elég a külföldi csapatokból? Magyar földön csak magyar katonát! Vonuljanak ki az orosz csapatok, de helyettük más sem kell! Küldjön az ENSZ gazdasági segítséget! Egyetemi Forradalmi Bizottság.”

Győr határában tíz orosz páncélossal találkozunk. Az orosz parancsok néhány percre megállítja a karavánt, majd e szavakkal enged tovább:

- Ha nem lőttök ránk, mi sem lövünk rátok. (...)
- Átlapoztam az újságokat. Döbbenetes címek: Németh László: Emelkedő nemzet. Déry Tibor: Barátaim. Tamási Lajos: Piros a vér a pesti utcán. Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról. Szabó Lőrinc: Íme a jövőért. Jobbágy Károly: A rádió mellől. A Magyar Írók Szövetségének nyilatkozata...
- Vérrel vívtuk ki magunknak. - Egységbe, ifjúmunkások! - Felhívás a magyar munkásokhoz. - Fiúk, igazunk győzedelmeskedett!...
- A magyar kormány tiltakozik az újabb szovjet csapatok bevonulása ellen. Azonnal felbontjuk a varsói szerződést. Semlegességünk védelmére a

Korabeli röplap

Az Evangelisches Hilfswerk németországi igazgatója, Ludwig Geiszel magyar határőrökkel beszélget

négy nagyhatalom segítségét kérjük. - Gyárat vissza nem adunk! - A főgyilkosok megszöktek. - Újból megalakul a Magyar Cserkészszövetség. - Engedjétek hazatérni a Szovjetunióban tanuló fiatalokat! - Kína mint imperialista agressziót tekint a szovjet haderő támadását a magyarországi forradalom ellen. - Megalakult az FTC és az MTK...

1956. november 3.

(...) **Komárom** táján többször megállítottak, de minden esetben nagyobb várakozás nélkül tovább engedtek.

Győr határában ismét feltűntek

az orosz páncélosok.

Nagycenkig nyugodtan hajthattunk. Itt orosz páncélos állta utunkat.

Meglehetősen mogorva „főnök” fogadott. Azzal kezdte, hogy menjünk vissza. Mire megmondtam neki, hogy éppen azon vagyunk, hiszen osztrákok lennénk. Erre elkérte az útlevelemet és vöröskeresztes igazolványomat. Tolmácsát az alezredes elküldte, s mikor az már jó tíz méterre lehetett, tökéletes magyarsággal megszólalt:

- Mi a szándékuk az elkövetkező napokban?
- Holnap, vasárnap, rakodunk, gyógyszereket és élelmiszert viszünk hétfőn Budapestre.
- Nem kell a rakodással úgy sietniök. Egyelőre menjenek vissza Ausztriába és várakozzanak inkább az elkövetkező napokban.
- Elköszöntem tőle. Egyszerre világossá vált előttem, ő tud valamit. Az útra kiérve, a másik, az elzáró páncélos már félreállt.

Csak annyit szóltam: „kiutazhatunk”, s hogy szerintem „ez volt az orosz határellenőrzés”. (...)

TOVÁBBRA IS AMERIKAI MAGYAR

Külföldön élve is megtartjuk és ápoljuk magyar nemzeti értékeinket, kultúránkat. A világ magyarsága tömbjeivel, szigeteivel, szörvényaival együttműködő külképviseletet vállalunk, a másságot, a mások véleményét is tisztelő emberséggel együtt a „haza és haladás” szellemében szolgálva magyar nemzetünk érdekeit is.

E gondolatokat is tartalmazza az a zárónyilatkozat, amelyet a Magyar Baráti Közösség közgyűlése egyhangú szavazata 1993. augusztus 20-án fogadott el a Lake Hope (Reménység Tava) partján, az Egyesült Államok Ohio államában. Az összejevetel azt is kijelentette, hogy az MBK együttműködési szerződéssel kíván résztvenni az Anyanyelvi Konferencia - A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága munkájában, és felhívással emel szót a Romániában, Szerbiában és Szlovákiában élő magyar nemzeti kisebbségek emberi jogaiért, megállapítva, hogy magyar anyanyelvi és anyanyelvű oktatásuk még mindig, minden szinten korlátozott, veszélyeztetett. Támogatásáról biztosította a gyűlés a kolozsvári Collegium Transsylvaniaicum megalakításának terveit, és gyakorlati segítséget ígért a Duna TV adásainak vételét biztosító felszerelések beszerzésére Szlovákiában és a Székelyföldön.

A közgyűlés a Magyar Baráti Közösség huszonkettedik évi Magyar Hetén tanácskozott. Az augusztus 14. és 21. közötti találkozóra jelent meg az MBK negyedévi *Itt-ott* című folyóirata 26. évfolyamának 42 oldalas első száma Éltes Lajos szerkesztésében, többek közt Böjtös László, Cseh Tibor, Kántor Lajos, Mózsai Ferenc, Papp László, Pomogáts Béla és Tökés László írásaival.

A konferencia ideje alatt tartotta meg értekezletét az 1991-ben bejegyzett és eddig 22 tagszervezetből és 110 egyénből álló Magyar Amerikai Koalíció igazgatósága is, Lauer Edit elnök vezetésével.

A Magyar Baráti Közösség ez évi konferenciája Somogyi Balázs gondnok megnyitója után az összmagyarság néhány legfontosabb jelenkori problémáját igyekezett áttekinteni mintegy 150 résztvevővel.

Dobos László pozsonyi író és képviselő a szlovákiai magyarok, Kántor Lajos kolozsvári irodalomtörténész és szerkesztő a romániai magyarok helyzetéről, küzdelméről szólt. A világ magyarsága együttműködését is szorgalmazták előadásaikban: Dobos László a Magyarok Világszövetsége, Kántor Lajos az Anyanyelvi Konferencia - A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága társelnökeként. A kisebbségi magyarságról tájékoztatott Gyurcsik Iván (Pozsony) alaposan adatolt elemzése

és Tokay György (Arad) is, és a résztvevők a vajdasági magyarság védelmét kérő ENSZ beadvány szövegtervezetét körözték. A Duna TV kárpát-medencei hatását, további terveit Csáky Zoltán (Budapest) szerkesztő ismertette, bemutatva egy filmjüket, a *Csíkósomlyói búcsú, 1993* című dokumentumesszét.

Magyarország irodalmáról Zalán Tibor budapesti költő, gazdasági alakulásairól Teleki Pál washingtoni közgazdász tartott előadást. A Magyarok Világszövetsége új működését társelnöke: Dobos László, és amerikai tanácsának titkára: Papp László (New Canaan CT) ismertette, az Anyanyelvi Konferencia - A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága munkájáról, programjairól annak két társelnöke: Kántor Lajos és Nagy Károly (Edison NJ) számolt be.

Hogyan lehet amerikai intézményeket, szervezeteket magyar célok szolgálatára is mozgósítani - ez volt a témája Lauer Edit (Cleveland OH), Böjtös László (Cleveland OH) és Előd László (Pasadena CA) előadásának, számot adva gazdasági, társadalmi és egyházi szervezetekkel folytatott gyakorlati munkájukról.

A következő nemzedékek, az ifjúság amerikai magyarság-megtartásával több előadás, beszélgetés is foglalkozott. A magyar nyelv és kultúra külföldi megtanulása, művelése, a kettős, vagy többes identitás problémaköre sok gyakorlati tapasztalat és elvárás, elgondolás és terv tárgya volt Balla Zsolt (New Brunswick NJ), Kovács Róbert (Washington DC) és Somogyi Ilona (Cheshire CT) vezetésével.

Szerzői esteken Dobos László író és Zalán Tibor költő műveit hallották a résztvevők előadásában. Ugyanekkor tájékozódhattak Kántor Lajostól a kolozsvári *Korunk* c. irodalmi és társadalomtudományi folyóiratról, valamint a kisebbségi magyar kulturális sajtó támogatására alakult Apáczai Sajtóhíd Alapítványról és Mózsai Ferentől az általa Chicagóban alapított és szerkesztett *Szivárvány* c. irodalmi folyóiratról. Az ifjúság színvonalas irodalmi műsorának tucatnyi versmondója a magyar költészet gyöngyszemeiből válogatott. Bemutatták Galán Géza (Pozsony) 1989-1990-ben az MBK-ról készített tévés interjúsorozatát is *Miért is?* címmel.

Ökumenikus áhítatok, elmélkedések (Kálmán Szabolcs, Cleveland OH, Bertalan Imre, Washington DC, Nyeste István, Columbus OH), tábortúzi és esti népdalozások, gyermek és ifjúsági szavalóverseny és táncest egészítette ki az egyhetes találkozót.

Nagy Károly

Zárónyilatkozat

A Magyar Baráti Közösség huszonkettedik Magyar Hete (Laké Hope, Ohio, USA, 1993. augusztus 14-21.) résztvevői köszöntik mindazokat, akik az eddigi konferenciák részesei voltak. Arra kérjük őket, hogy az itt meghonosodott barátság, türelem és együttműködés szellemében segítsenek továbbra is szolgálni a világ magyarságának, nemzetünknek ügyét.

Szolidaritásunkat fejezzük ki mindazokkal, akiknek bárhol a világon veszélyeztetik, korlátozzák embei és kisebbségi jogait. Kérjük országaink, elsősorban az Egyesült Államok kormányát és vezetőit, hogy segítsenek érvényt szerezni ezeknek a jogoknak.

A Szovjetunió széthullása, a kárpát-medencei 1989-es rendszerváltások új helyzetet teremtettek a magyar nemzet határon kívüli közösségei, így a nyugati magyarság számára is.

A változások folyamában a magyarságlét más, új dimenziókat ölt. A világ magyarsága az igazságkeresés és az önmeghatározás sodrában él.

Magyarország a demokrácia jogrendjét munkálja, önálló, független államiságát építi, és közösséget vállal a határain kívül élő magyarsággal. Büszkeséggel tölt el bennünket, hogy a magyar Parlament példás nemzetiségi törvényt fogadott el. Reméljük, hogy ez a példa másokra is hat majd. Fontosnak tartjuk az etnikai közösségek kulturális kincsei megőrzésének, nyelve használatának, oktatásának biztosítását Közép- és Kelet-Európában ugyanúgy, mint az Egyesült Államokban és Kanadában, de mindenütt a világon.

A magyarországi határokon kívül élő magyar nemzeti közösségek megfogalmazták autonómia-igényüket és munkálják autonómia-tervezeteiket.

Szemléletváltás megy végbe a volt nyugati magyar emigráció magatartásában, szervezeteiben, intézményeiben is. Ennek kapcsán tudatosítani és történelmi tényként rögzíteni kívánjuk a következőket:

A volt emigráció nagy része a diktatúrák és az erőszak áldozata. Mi mélyen éltük meg a száműzöttség, a kizártság állapotát. Intézményeink, szervezeteink, kiemelkedő személyiségeink a magyarság szabadsághoz való jogát hirdetve a diktatúrák ellenfelei lettek, erkölcsileg és anyagilag hatásosan támogatták a magyarságnak az erőszak, az elnyomottság elleni küzdelmét.

Történelmi tény, hogy a volt emigráció létküzdelme, szabadságvágyának kifejezése szerves részét képezi a magyar nemzet, a magyarság újkori szabadságküzdelmének. E küzdelem részese volt a Magyar Baráti Közösség is. Az 1956-os forradalom magyar függetlenség-, szabadság- és demokrácia-törekvéseit vállaltuk. Szerény lehetőségeink szerint a változtatásért, a változás reményében cselekedtünk.

Az erőszak fojtásában is kapcsolatokat kerestünk és alakítottunk ki a Kárpát-medence magyar szellemi életének hasonló célú és reményű jeleivel. Hozzájuk jártunk, és hozzánk jöttek - utakat, lehetőségeket teremtünk nekik a nyugati demokráciák világának megismeré-

sére, és fórumokhoz juttattuk őket a magyarság valóságai és gondjai ismertetésére. Tisztelet mindazoknak, akik ezért áldozatokat hoztak. Nem hivalkodunk, de tetteink mérhető értékeit nem akarjuk elhallgatni sem.

A volt emigráció az ideiglenesség érzésével élt. Ezt az átmenetinek vélt helyzetet a változásba vetett hit és remény táplálta. Lezárult az emigráció e korszaka: állandósuló, állandósult helyzetbe kerültünk. Akik hazamennek, azoknak a visszafogadás, a visszailleszkedés gondoljaival kell megküzdniük. Akik maradnak, azoknak szembe kell nézniük nyugati országokban állandósult jövőjükkel.

Ez utóbbi helyzet választása: vagy feladjuk öröklött és magunkban hordozott magyar nemzeti értékeinket, vagy megküzdünk ezek megtartásáért. Vagy asszimilálódunk az olvasztótégelyben, vagy a mozaik részeként örizzük értékünk másságunkat, sajátosságainkat.

A Magyar Baráti Közösség emberi és ezzel együtt magyar nemzeti értékeink ápolásának útját kívánja járni. Az így vállalt jövőt a következő módon kívánjuk munkálni.

Igyekszünk kilépni az állandó visszanézés, a bűnöst kereső egymásra mutogatás és a vádló ítékezés ördögi köréből.

Programjaink, munkánk hangsúlyait a teremtő, alkotó cselekvésre tesszük. Kultúránk egészét igyekszünk művelni: a történelem, az irodalom, a társadalomtudomány, a nyelv mellett a zene-, a képző-, az előadóművészetet is gondozva.

Tisztelem a másságot, mások véleményét, ugyanakkor elutasítjuk a kizárólagos, a fölé- és alárendelt, megkülönböztető, szélsőséges minősítéseket. Nem kívánunk pártok, dogmák, ideológiák eszközévé sem válni!

Magatartásunk, cselekedeteink meghatározója magyar identitástudatunk ápolása és erősítése. Ennek legfontosabb területe a család. Magyar Baráti Közösségünk programjai segítségével igyekszünk kialakítani a többes identitástudat részeként a magyarságtudat fejlődésének, megtartásának élményekre épülő módjait. E törekvés részeként gondozzuk a magyarság tömbjeivel, szigeteivel és szörvényaival kialakított személyes kapcsolatrendszerünket is.

Munkánk nagy értékének tartjuk a fiatalság érdeklődését tevékenységünk iránt. Szilárd elhatározásunk, hogy a szétszórtságban élő magyar és magyar származású fiatalokat bekapcsoljuk munkánkba, őket magyarság megtartásában, fejlesztésében segítjük.

Támogatjuk az amerikai magyarság szervezeteinek összefogását. Köszöntjük azokat a szervezeteket, egyházakat, egyesületeket, amelyek a miénkhez hasonló célok érdekében munkálkodnak. Ez évi konferenciánkon személyesen is jó érzéssel üdvözölhetjük körünkben a Magyarok Világszövetsége, az Anyanyelvi Konferencia és a Magyar Amerika Koalíció néhány vezetőjét. A továbbiakban kívánjuk kapcsolatokat kiépítést olyan magyarországi, magyar nemzeti kisebbségi és nyugati magyar egyesületekkel, egyházakkal, szervezetekkel és intézményekkel, amelyek közös céljaink megvalósítása érdekében készek a velünk való együttműködésre.

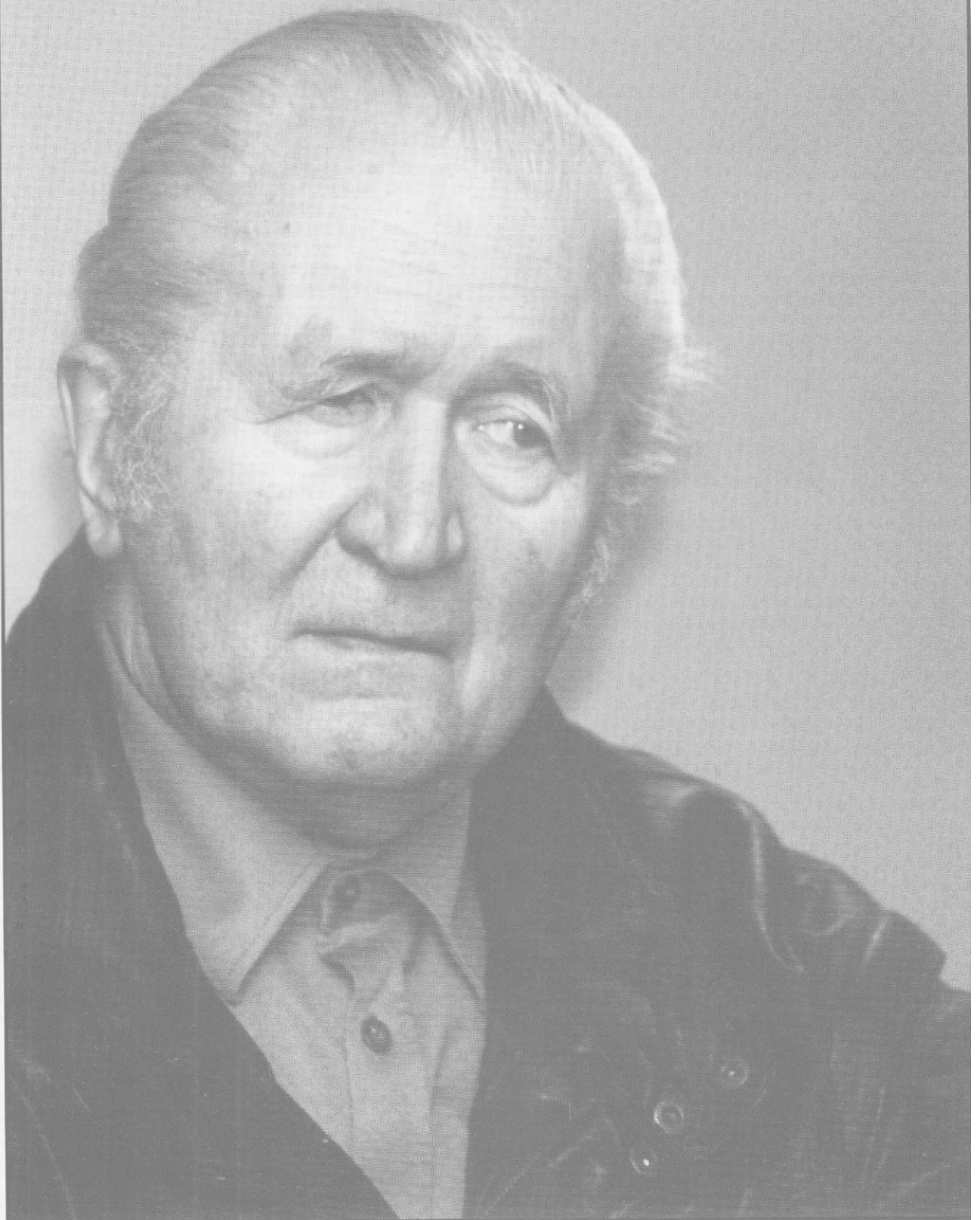
Külfélpiseleti szolgálatot ajánlunk a Kárpát-medence magyarságának.

A magyarság egyetemessége jegyében kívánunk cselekedni. Támogatjuk a világ magyarsága integrálódási törekvéseit, megtartva az egyes területeinken létrehozott kulturális és nyelvi értékeinket.

Huszonkettedik konferenciánkat nemzeti ünnepünk napján a „haza és haladás” iránti elkötelezettség szellemében zárjuk Laké Hope, a „Reménység Tava” partján, Ohio államban, az Egyesült Államokban.

1993. augusztus 20.
(Rövidített változat)

CSERES TIBOR BÖLCSESSÉGE

(Vas János felvétele)

Kevés igazán bölcs embert ismer-tem, egy izgatott, lázas és lelki-leg mindenképpen frusztrált történelmi korszakban ez igazán nem lehet meglepő. Cseres Tibor mindenképpen közéjük tartozott. Bizonyára bőséges történelmi és élettapasztalata miatt, hiszen volt ő katona, vidéki újságíró és lapszerkesztő, népszerű, máskor meg szidalmazott elbeszélő, írószövetségi elnök, ott ült a legnagyobbak: Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Déry Tibor társaságában, sokat szerepelt a közéletben és elmerült a magányos alkotómunkában. Szinte minden megtörtént vele, ami ebben a mozgalmas, gonosz és kiismerhetetlen évszázadban magyar íróval egyáltalán megtörténhetett.

Ültem vele fehér asztalnál, hosszadalmas és fárasztó írószövetségi üléseken, utaztunk együtt vidékre, külföldre, hallgattam őt falusi kiskocsmák piroskockás abrosza fölött, talál-

koztunk diplomáciai fogadásokon. Mindig szükségűn, egy-egy különleges, némelykor groteszk történettel megspékelve az előadást, kommentálta a történeteket. Ilyenkor világított ki hatalmas élettapasztalata, az, hogy sohasem lehetett zavarba hozni, s mindig nevükön nevezte a dolgokat. Mind-ebben volt valami fanyar, egyszer-mászor keserű ironia és humor. Sokat látott, sokat tapasztalt, jól ismerte a történelmet, mindent elolvasott, ami a múlttal foglalkozott: átlátott azon a ravasz szövédéken, amivel a politika szeretné álcázni, kendőzni önmagát.

Átlátott a történelmen, a boldogtalan közép-európai történelmen is. Ebben mind mélyebbre ásta magát. Különösen három nagyregényét őrzöm, mint igen fontos, eligazító magyar és közép-európai tanúvallomást. Ezekben mintegy visszafelé haladt az időben, a múlt mind mélyebb rétegeibe ásva le: a *Játékosok és szeretők* az „ötvenes évek” (a Rákosi-diktatúra)

*

A kritika és az irodalomtörténet is egyaránt adósa még. A köztudat elsősorban a *Hideg napok* írójaként tartja számon, a politika és a közélet emberei pedig az átalakulás egyik kulcsfiguráját tisztelik benne. 1986-tól a betiltott írószövetség közmegegyezéssel választott elnökeke. Te-kintélyével, kompromisszumteremtő képességével baj nélkül átvezette a szövetséget (s benne a rendszerrel intézményesen szembeforduló írókat) az 1986-tól 1989-ig tartó csatározásokon. Mára nyilvánvaló, hogy e korszak lefojtott, titkolt csatározásaiból és alkuiból Magyarország Európa és a világ előtt jóhírében gyarapodva került ki, és ez az időszak nagyban elősegítette a nagy - és szerencsére vértelen-átalakulás lehetőségeit.

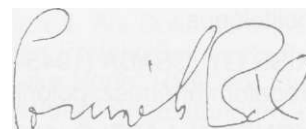
Cseres Tibor felkészülten, eltökélten, ám minden szemé-lyi ambíció nélkül vállalta és végezte el ezt a nagy szolgálatot. Pályája felkészítette erre az egyszerre írói és politikusi szerepre. Történésznek is becsületére váló, hihe-tetlenül nagy tudását segítően gazdagította az író intuício-ja, s nála - ez közismert volt - senki jobban tisztában nem volt e tájék szülőtteinek különleges indíttatásaival, szemé-lyiségi tulajdonságainak ismereteivel. Ha e „tájékat” Közé-Éurópával helyettesíthetjük be, amelybe a múlt század elejének Bécsé éppen úgy belefért, mint a magyar írók, közéleti férfiak mindennapi szokásainak, rigolyáinak ismerete vagy a szülőföld - Erdély - vagy Szerbia, Bosznia mindennapi életének ismerete. (Egy olasz származású francia történész munkáiról szóló vita kapcsán az derült ki, hihetetlen lexikális ismeretei bármelyik pillanatban mozgósíthatók, Szentpétervártól Milánóig, Párizstól Rigó-mezőig.) Sokan részesei voltunk e tudás anekdotaként fel-gyöngyöző ajándékainak - legyen szó ételről, italról, uta-zásról, szerelemről, betegségről. Talán elkészül egyszer ez a Cseres Tibor-legendárium is.

De „komolyra fordítva a szót” - sokan ismerik beszé-dének fordulatát, annak történeti előzményeit és második jelentését - nyilvánvaló volt, hogy minden tevékenységé-vel, írásával, közéleti szerepvállalásával nemzetet kívánt szolgálni és segíteni. Igazából nem érdekelték irodalmi di-vatok. A dicséret vagy lesajnálás, közöny vagy „futtatás” egyaránt rezzenetlenül találta.

A „győztes” írószövetség elnökeként például nem ment el a Gromiko (akkor szovjet elnök) tiszteletére adott kor-

vidéki Magyarországnak nyomasztó tapasztalatait beszélte el, a *Parázna szobrok* a második világháború törté-nelmi csapdáira világított rá, a *Vízak-nai csaták* Erdély és Magyarország egy egész évszázadát idézte fel; azt az évszázadot, amelyben eldőlt a mi mai sorsunk is.

Ezekben a könyvekben a történeti-rő „tacitusi” bölcsessége öltött alakot: „sine ira et studio” - a harag és előíté-let nélkül előadott krónika. De nem fájdalom és szomorúság nélkül; Cse-res Tibor tudta, hogy az utat hol té-vesztettük el, hogy tévesztették el ve-lünk, s elégikus bölcsességgel elbo-rongott azon az emberi tragédián és komédián, amit közönségesen így hí-vunk: történelem.

mányfogadásra, s a róla írt méltatásokat és bírálatokat is messzebbre tekintő józansággal tette helyére.

- *És mit akar az Európai Utas?* - kérdezte 1990 tava-szán, miután szótlánul ült végig néhány politikusi, írói, történészi tanácskozást, elképzelés-válogatást, ötlet-roha-mot.

- *Magyarországot Európához, Európát Magyarorszá-g-hoz közelíteni* - valami ehhez hasonló közhelyet válaszol-tam.

- *Ez bizonyára elképzelhetetlen a kisebbségek helyzeté-nekfolyamatos vizsgálata nélkül.*

- *Magam is így gondolom* - feleltem az ő stílusában.

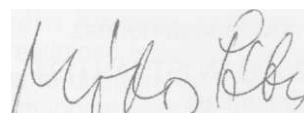
Egy hét múlva telefonált, szavaiból azt vettem ki, meg-valósíthatónak véli a vállalkozást, segít. És az első szám-tól jelen volt a lapban - Vásárhelyi Miklóssal ők ketten ír-tak 1956-ról, mint a jövő felé szolgáló tájékozási pont-ról. Cseres Tibor aprólékosan, pontosan dolgozott (például arra kért, tudjam meg, a korabeli dokumentumképen a ta-nkok orosz tankok-e vagy magyarok, mert eszerint kell fo-galmaznia).

Az Európai Utassal szerepelt Prágában, Kolozsvárott, Bécsben - és nagyon sok magyarországi városban. Azt hi-szem, szeretett együtt utazni velünk. Anekdotázott vagy hallgatott, barna sört rendelt és húslevest, mindegy - je-lenléte biztonságot jelentett és családias jóhangulatot.

Mára csak a már megjelent műveit faggathatjuk. Sok új politikusnak kézikönyvként ajánlom a *Vízaknai csatákat*, vagy az *Én, Kossuth Lajost*, néhány hordószónoknak az esszéibe rejtett bölcsességet, a kardcsörtetőknek kötelező olvasmányul a *Parázna szobrok*at.

Egy, a XIX. századból itt maradt nagy formátumú sze-mélyiséggel csökkent a mai magyar szellemi élet. Sokan azt hittük, medve-erejével jőpárunkat túl él.

Könyvei, példája bizonyosan.

SZÁMUNK SZERZŐI

BODOR FERENC (1941-)
könyvtáros

CSIKI LÁSZLÓ (1944-)
író

DOR, MILO (1923-)
író, Bécs

FEJTŐ FERENC (1909—)
történész, publicista, Párizs

GÖRGEY GÁBOR (1929-)
író, költő, műfordító

KÉRI LÁSZLÓ (1951—)
politológus

KISS GY. CSABA (1945-)
irodalomtörténész, polonista

KONCSOL LÁSZLÓ (1936-)
író, Pozsony

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937-)
költő, esszéista, Kolozsvár

MÓDOS MÁRTON (1967-)
szerkesztő

MOLNÁR GÁL PÉTER (1930—)
színháztörténész, kritikus

NAGY KÁROLY (1954-)
egyetemi tanár, New Brunswick

PAPP GÁBOR ZSIGMOND
(1966-)
a Magyar Rádió szerkesztője

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

REINFUSS, ROMAN
legyei néprajztudós

SURÁNYI ENDRE (1913-)
újságíró, volt motorkerékpár-
versenyző

SZABÓ GYÖRGY (1932-)
író, publicista

SZABÓ B. ISTVÁN (1942-)
irodalomtörténész

SZÉKÁCS VERA
szerkesztő, műfordító

TEMESI FERENC (1949-)
író

VENTAVOLI, BRUNO (1961—)
újságíró, műfordító, Torino

VUJICSICS SZTOJÁN (1933-)
művelődéstörténész

ZSUGÁN ISTVÁN (1941-)
filmkritikus

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN

François Fejtő, Hungarian historian and political scientist from Paris analyses the possibilities of integration in his essay *Hungary's place in Europe*.

The Hungarian capital is going to be host to the events of the "European Cultural Month" in Spring 1994. *István B. Szabó* asked *Miklós Marschall*, deputy mayor of Budapest about the preparations and plans for the events. Marschall also explains what the City Council is doing to make Budapest a modern Central-European cultural metropolis.

The following three articles highlight some traditional aspects of the urban lifestyle and culture of Budapest. *Péter Molnár Gál* presents the career of *Wilhelm/Vilmos Karczag*: how the well-known Pester stage writer became the director and driving force behind the main Viennese theatres which were the centres of the flourishing operetta world. *Ferenc Bodor* presents the modern architecture of Budapest in the 1930's, both in writing and pictures. *Endre Surányi* recalls the birth of the motor industry and the beginnings of the Hungarian car and motorbike racing.

Count *János Esterházy* was a prominent leader and representative of the Hungarian minority in Slovakia before and during the second World War. *László Koncsol's* essay is about his tragic life story. *Gábor Erdődy*, the Hungarian ambassador in Bonn talks to our editor *Márton Módos* about the history and present opportunities of Hungarian-German relations. *Sztoján Vujicsics's* essay presents the life and works of *Milos Crnjanski*, revealing the writer's childhood in Hungary, his existence as a Serbian writer and his experiences after being forced to emigrate to the West. *István Gaál*, a film director who is well known throughout Europe, is 60 years old this year. In his self-revealing interview with *István Zsugán*, he talks about the Hungarian countryside which determined his early years and Rome, where he was educated.

Csaba Kiss Gy.'s series, *Forgotten places, forgotten people*

this time introduces the history of the "Lemaks", an ethnic group living in the Northern Carpatians. *Viktor Orbán*. President of the Parliamentary Party Fidesz (Federation of Young Democrats) examines the problems of literal concept of nation in his interview with *László Kári*.

Picture of *Giacomo Manzù's* sculptures illustrate our colour pages. *György Szabó* introduces the works of the significant Italian sculptor. Manzu's widow was interviewed by *Vera Székács*. Professor *Gianpiero Cavaglià*, who died this year made Hungarian literature popular in Italy through his translations. One of his students, *Bruno Ventavoli* praises his works.

We introduce our readers to the correspondence between the Serbian born writer *Milo Dor*, living in Vienna and *Mihailo Markovic*, a philosopher from Belgrade who is now the Vice President of the Serbian Socialist Party, which appeared in the Austrian and Serbian press. The two former classmates represent conflicting views on the causes of the war in Bosnia, and those responsible for it. *László Csiki* introduces the Central-European issue of *Interval*, a Rumanian periodical published in Brasov. Two writers - *Aladár Lászlóffy* at his home in Transylvania and *Ferenc Temesi* during his journey to Amsterdam - meditate about their spiritual meaning of "being European". Our new series *European Dictionary* introduces some of the European Institutions.

In the column *Minorities* we publish articles on the cultural activities of the German minority in Hungary; on the Hungarians living in the Ukraine and on the possibilities of the finno-ugric peoples living on the territory of Russia.

In *Reports* we introduce our readers to excerpts from the 1956 "Austrian-Hungarian" diary of *István Szépfalusi* illustrated by archive photographs and we publish the protocol of a conference held in Lake Hope, USA, on relations of Hungarian emigrees to their native country.

TRAVELLER 1993/3 SUMMARY

Just before our last issue went on press we received the sad news that *Tibor Cseres*, the President of our Editorial Committee had died. *Béla Pomogáts* and editor-in-chief *Péter Módos* say farewell to this outstanding writer and closed friend.

Our next issue comes out in December.

EUROPÄISCHER REISENDER 12 - RESÜMÉE

François Fejtő, ungarischer Historiker und Politologe aus Paris, analysiert die Chancen der Integration in seinem Essay *Ungarns Platz in Europa*. Budapest wird der Gastgeber des „Europäischen Kulturmonates“ im Frühjahr 1994. Über Vorbereitungen und Pläne spricht im Interview mit István B. Szabó *Miklós Marschall*, Stellvertreter der Oberbürgermeister der ungarischen Hauptstadt. Er beschreibt, was die Stadtregierung tut, um Budapest in eine moderne Kulturmetropole Mitteleuropas umzuwandeln.

Traditionen grossstädtischen Lebens und grossstädtischer Kultur in Budapest werden in den nächsten drei Artikeln beschrieben. *Péter Molnár Gál* stellt die Karriere des Vilmos/Wilhelm Karczag vor: wie der arrivierte Pester Bühnenautor zur Blütezeit der Operette Unternehmer und Direktor von grossen Wiener Theatern wurde. *Ferenc Bodor* stellt die Budapest Architektur der dreissiger Jahre in Wort und Bild dar. *Endre Surányi* erinnert sich an die frühe Phase der Motorisation durch Vorstellung der ersten Auto- und Motorradrennen in Ungarn.

Graf *János Esterházy* war ein bedeutender Vertreter der Ungarischen Minderheit in Slowakei bevor und während des zweiten Weltkrieges. Sein tragisches Schicksal beschreibt *László Koncsol* in seinem Essay. Ungarischer Botschafter in Bonn, *Gábor Erdődy* spricht im Interview mit unserem Redakteur *Márton Módos* über die Tradition und über die Möglichkeiten der ungarisch-deutschen Beziehungen.

Sztoján Vujicsics stellt in seinem Artikel das Leben und das

dichterische Werk des *Milos Crnjanski* vor: die Kindheit in Ungarn, die serbische Schriftsteller-Existenz und die Jahre des unfreiwilligen Exils im Westen. Der berühmte ungarische Filmregisseur *István Gaál* ist dieses Jahr 60 Jahre alt geworden. In seinen Erinnerungen, notiert von *István Zsugán*, beschreibt er die Landschaft seiner Kindheit, die ihn gefordert hatte, sowie Rom, die Stadt seiner Studien.

In der Serie „*Vergessene Landschaften, vergessene Völker*“ wird dieses Mal die Volksgruppe „*Lemák*“ vorgestellt, die in den nördlichen Karpaten lebt. Über Zusammenhänge des Nation-Begriffes und des liberalen politischen Denkens spricht *László Kéri* mit *Viktor Orbán*, dem Präsidenten der ungarischen parlamentarischen Partei FIDESZ.

Diese Ausgabe haben wir mit Farbbilder von Skulpturen des *Gi-acomo Manzù* illustriert. Das Lebenswerk des italienischen Bildhauers stellt *György Szabó* vor, die Witwe des Künstlers wurde von *Vera Székács* interviewt. Der heuer verstorbene Professor *Gianpiero Cavaglia* war ein wichtiger Übersetzer und Propagator ungarischer Literatur in Italien. Sein Schüler *Bruno Ventavoli* würdigt das Wirken seines Meisters.

Wir stellen den Briefwechsel zwischen *Milo Dor*, dem Wiener Schriftsteller serbischer Herkunft und dem Belgrader Philosophen *Mihailo Markovic*, zur Zeit Vizepräsident der Serbischen Sozialistischen Partei vor. Wie es aus der Zusammenstellung aus serbischer und österreichischer Presse hervorgeht, haben die ehemaligen Klassenkameraden heute grundsätzlich unterschiedliche Meinungen über die Ursachen und über die Verantwortlichen des Krieges in Bosnien. *László Csiki* rezensiert die Mitteleuropa-Nummer der rumänischen Zeitschrift *Interval* aus Kronstadt. Zwei ungarische Schriftsteller versuchen den Begriff des „Europäertums“ nach ihrer Deutung darzustellen - *Aladár Lászlóffy* in seiner Heimat Transylvanien, *Ferenc Temesi* anlässlich einer Reise nach Amsterdam. In der neuen Serie *Euro-*

pa-Wörterbuch stellen wir die wichtigeren europäischen politischen Institutionen vor.

In der Rubrik *Minderheiten* veröffentlichen wir Berichte über die kulturellen Möglichkeiten der deutschen Minderheit in Ungarn, über die ungarische Minderheit in der Ukraine bzw. über die Situation der kleinen finno-ugorischen Völker in den neuen Staaten am Platz der ehemaligen Sowjetunion.

In der Rubrik *Berichte* werden Auszüge aus dem 1956-er Tagebuch von *István Szépfalusi* aus Wien mit archiven Photoillustrationen publiziert. Als Dokument stellen wir das Protokoll einer Konferenz in Lake Hope, USA, vor, das die Beziehung der Exilungarn in den Vereinigten Staaten zur alten Heimat darstellt.

Nach Redaktionsschluss unserer letzten Nummer haben wir die traurige Nachricht erhalten: *Tibor Cseres*, Vorsitzender unserer Redaktionskomitee ist gestorben. Von dem herausragenden Schriftsteller und nahem Freund verabschieden sich *Béla Pomogáts* und Chefredakteur *Péter Módos*.

Unsere nächste Nummer erscheint im Dezember.

IL VIAGGIATORE EUROPEO NO 12. - SOMMARIO

Ferenc Fejtő, il politologo-storico vivente a Parigi, nel suo saggio *Il posto d'Ungheria in Europa* analizza le possibilità d'inserirsi dell'Ungheria nel nostro continente. La prossima primavera la capitale ungherese ospiterà la manifestazione „Il Mese della Cultura Europea“. *István Szabó B.* ha chiesto informazioni sui preparativi e sui piani a *Miklós Marschall*, vice-sindaco di Budapest, che racconta, cosa fa la gestione per far diventare la città una moderna metropoli culturale mitteleuropea. I tre articoli successivi esaminano alcuni lati delle tradizioni budapestiane della cultura e del modo di vivere di una grande città. *Péter Molnár Gál* scrive della fortuna di *Vilmos/Wilhelm Karczag*, come diventò il prestigioso autore di teatro budapestiano direttore ed imprenditore dei maggiori teatri di Vienna

nella grande epoca dell'operetta. *Ferenc Bodor* illustra in scritto e in fotografie l'architettura moderna di Budapest negli anni 30. *Endre Surányi* rievoca gli inizi della motorizzazione in Ungheria e la nascita delle corse automobilistiche e motociclistiche. *László Koncsol* tratta la sorte tragica del conte *János Esterházy*, grande leader e deputato della minoranza ungherese in Slovacchia prima e durante la seconda guerra mondiale. *Gábor Erdődy*, ambasciatore della Repubblica Ungherese a Bonn parla a *Márton Módos* della storia, del presente e delle prospettive dei rapporti tedesco-ungheresi. Il saggio di *Sztoján Vujcsics* analizza la vita e l'arte di *Milos Crnjanski*, nato e cresciuto in Ungheria, diventato scrittore in Serbia, e costretto ad emigrare all'Ovest. Il regista di cinema ungherese *István Gaál*, noto in tutta l'Europa, compie 60 anni. Nella sua confessione - registrata da *István Zsugán* - parla della provincia ungherese che determinava l'avvio della sua carriera e del luogo degli studi: Roma. *Csaba Kiss Gy.* nella rubrica *Paesaggi dimenticati, popoli dimenticati* stavolta ci fa conoscere la storia dei „lemacchi”, un popolo

che vive sui pendii settentrionali dei Carpazi. *Viktor Orbán*, presidente del Fidesz, un giovane partito politico ungherese, nell'intervista data a *László Kéri* prende in esame i rapporti tra nazionalismo e liberalismo. Le pagine a colori riportano alcune illustrazioni di *Giacomino Manzù*. L'arte grande scultore novecentesco viene trattata da *György Szabó*, mentre *Vera Székács* ha intervistato la vedova dell'artista. Quest'anno è morto *Gianpiero Cavaglia*, traduttore e divulgatore italiano della letteratura ungherese. Uno dei suoi allievi, *Bruno Ventavoli* apprezza l'attività del professore. I nostri lettori potranno conoscere lo scambio di lettere tra lo scrittore serbo *Milo Dor*, che vive a Vienna, e il filosofo di Belgrado, vice-presidente del Partito Socialista Serbo, *Mihailo Markovic*, che si svolgeva sulle pagine di riviste serbe ed austriache. I due ex-compagni di scuola hanno opinioni opposte sulle ragioni a sui responsabili della guerra in Bosnia. *László Csiki* presenta il numero della rivista rumena *Integral*, dedicato all'Europa centrale. Due scrittori ungheresi - *Aladár Lászlóffy* nella sua patria in Transilvania e *Ferenc Temesi* a proposito di un

viaggio ad Amsterdam - pubblicano le loro riflessioni sul significato intellettuale del l'europismo. Il nostro *Vocabolario Europeo* illustra le realtà politiche e diplomatiche del continente e le istituzioni europee in via verso l'unificazione.

Sotto il titolo *Minoranze* diamo un riassunto sulla minoranza ungherese di Kárpátalja („Sotto i Carpazi”), sulle esigenze culturali dei tedeschi in Ungheria e sulla situazione dei popoli di origine finno-ugrica che vivono sul territorio dell'Unione Sovietica d'una volta.

Nella rubrica *Orientamento* pubblichiamo brani e fotot dal diario „austro-ungherese” di *István Szépfalusi* e facciamo conoscere come giudicarono i contatti con la vecchia patria i magiari che vivono in America, alla conferenza di Lake Hope (1993).

Alla chiusura del numero precedente e arrivata la triste notizia: il presidente del comitato di redazione del *Viaggiatore Europeo*, *Tibor Cseres* è morto. Due nostri collaboratori permanenti *Béla Pomogáts* e *Péter Módos* prendono congedo dall'eccellente scrittore ed uomo.

Il prossimo numero del *Viaggiatore Europeo* uscirà nel dicembre 1993.

MEGRENDÉLŐLAP

Megrendelem az **Európai Utas** c. folyóiratot 1994-re.

megrendelő neve

címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

alíráás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:

Budapress Kft., 1462 Bp., Pf. 779

Kedvezményes előfizetési akció - 1994-re!

Fizessen elő közvetlenül!

Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe visszaküldi,

egy csekket küldünk, amelyen Ön már

500 forintért

előfizethet

az Európai Utas

jövő évi négy számára.

Megtakarítása

így 96 forint, ráadásul

ingyen megküldjük

az 1993. téli számot,

melynek ára 149 forint.

Számoljon:

96 Ft+149 Ft=245 Ft,

ennyivel olcsóbban

és utánjárás nélkül

biztosan megkapja egy éven át

a legjobb magyar folyóiratot,

amely ajándéknak sem rossz

ittthon és külföldön.

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

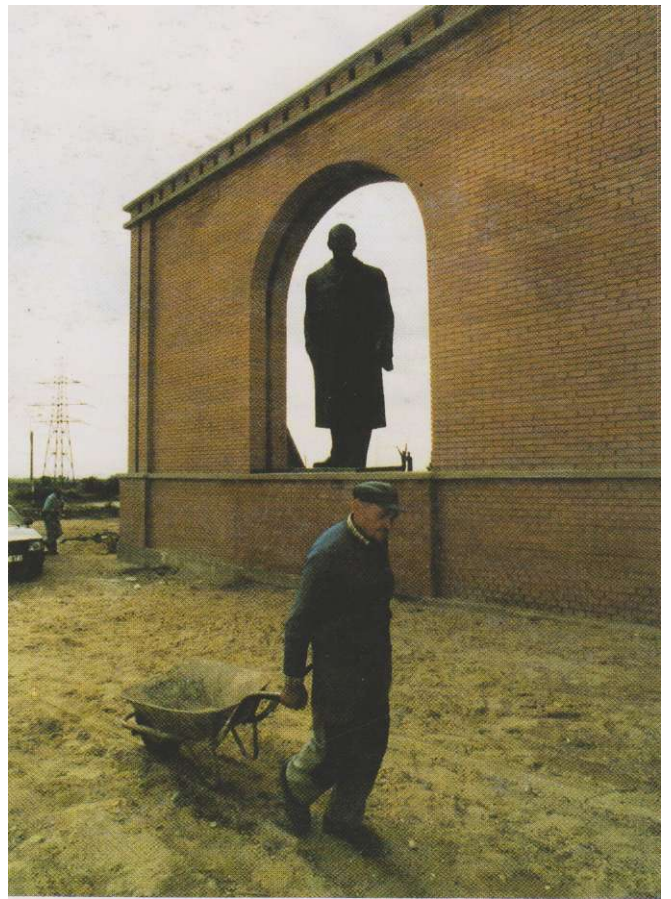

Európa országában mindenütt találkozhat a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának, a Gan-nak a pénzügyeivel. A világ nemzetközi pénzügyi tekintélyt szerzett intézményhálózat magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES

Újcímünk: BUDAPEST
Hamzsabégi út 37.

Európai utas

Ára: 149 Ft